

**MUŞ İLİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISININ
SWOT ANALİZİ İLE İNCELENMESİ**

Mehmet Barış ASLAN

**Yüksek Lisans Tezi
İktisat Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Ş. Mustafa ERSUNGUR
2013
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Mehmet Barış ASLAN

**MUŞ İLİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISININ SWOT ANALİZİ
İLE İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Ş. Mustafa ERSUNGUR**

ERZURUM-2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

11/06/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Muş İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Swot Analizi İle İncelenmesi” adlı eser-metin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, eser-metin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

11/06/2013

Mehmet Barış ASLAN

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Y. Doç. Dr. Ş. Mustafa ERSUNGUR danışmanlığında, Mehmet Barış ASLAN tarafından hazırlanan bu çalışma 11/06/2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İktisat Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Y. Doç. Dr. Ş. Mustafa ERSUNGUR İmza:
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Sevda YAPRAKLI İmza:
Jüri Üyesi : Y. Doç. Dr. M. Kürşat TİMURÖĞLU İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
TABLolar DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMANIN TANIMSAL ANALİZİ VE TARİHSEL SÜRECİ	
1.1. İKTİSADİ KALKINMA, BÜYÜME VE YAPISAL DEĞİŞİM.....	3
1.2. BÖLGE KAVRAMI VE BÖLGE ÇEŞİTLERİ.....	4
1.2.1. Bölge Kavramı	4
1.2.2. Bölge Çeşitleri.....	5
1.3. BÖLGESEL PLANLAMA.....	7
1.3.1. Coğrafya ve Planlama ilişkisi	7
1.3.2. Bölge Planlaması	7
1.4. BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMI VE TARİHSEL SÜRECİ.....	9
1.4.1. Bölgesel Kalkınma Kavramı	9
1.4.2. Bölgesel Kalkınmanın Tarihsel Süreci	10
1.4.2.1. Geleneksel Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı	10
1.4.2.2. Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı.....	12
1.4.2.3. Geleneksel Bölgesel Kalkınma ile Yeni Bölgesel Kalkınma Anlayışı Arasındaki Farklılıklar	16
1.4.3. Bölgesel Kalkınma Politikaları İlkeleri	17
1.4.4. Bölgesel Kalkınma Politikasının Amaçları	18
1.5. BÖLGESEL DENGESİZLİK.....	19
1.5.1. Bölgesel Dengesizlik Kavramı	19
1.5.2. Bölgesel Dengesizliğin Nedenleri.....	20
1.5.3. Bölgesel Dengesizliğin Yol Açtığı değişimler.....	21

1.6. TÜRKİYEDE BÖLGESEL DENGESİZLİĞİN NEDENLERİ VE DENGESİZLİĞİ AZALTMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR.....	23
1.6.1. Türkiye’de Bölgesel Dengesizliğin Nedenleri	23
1.6.2. Türkiye’de Bölgesel Dengesizlikleri Azaltmaya Yönelik Politikalar	25

İKİNCİ BÖLÜM

MUŞ İLİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

2.1. MUŞ İLİNİN SOSYAL YAPISI	31
2.1.1. Tarihçe.....	31
2.1.2. Nüfus Yapısı ve Göç	32
2.1.3. İdari Yapı.....	37
2.1.4. Sağlık	37
2.1.5. Eğitim	42
2.1.6. Sosyal Güvenlik	51
2.2. MUŞ İLİNİN EKONOMİK VE SEKTÖREL YAPISI	52
2.2.1. İlin Gelişmişlik Düzeyi ve Ekonomik Göstergeler	52
2.2.1.1. İlin Gelişmişlik Performansı.....	52
2.2.1.2. İlin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	52
2.2.1.3. İlin GSYİH İçindeki Payı.....	53
2.2.1.4. İşgücü Piyasası	56
2.2.2. Tarımsal Yapı	57
2.2.3. Hayvancılık	68
2.2.4. Ormancılık	76
2.2.5. Sanayi	76
2.2.6. Ticaret	81
2.2.7. Banka Hizmetleri.....	82
2.2.8. Dış Ticaret.....	86
2.2.9. Turizm	90
2.2.10. Ulaşım.....	94
2.2.11. Kamu Yatırımları.....	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MUŞ İLİNİN SWOT ANALİZİ

3.1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI	99
3.1.1. Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar	99
3.1.2. Çeşitli Ülkeler Üzerine Yapılmış Olan Çalışmalar	117
3.1.3. Uygulamalı Çalışmaların Genel Değerlendirmesi.....	124
3.2. GENEL ANLAMDA SWOT ANALİZİ.....	125
3.3. MUŞ İLİNİN SWOT ANALİZİ	128
3.3.1. Uygulamanın Amacı ve Önemi	128
3.3.2. Uygulamada İzlenen Yöntem	129
3.3.3. Bulgular	130
3.3.3.1. Muş İlinin Güçlü Yönleri	130
3.3.3.2. Muş İlinin Zayıf Yönleri	133
3.3.3.3. Muş İlinin Fırsatları	134
3.3.3.4. Muş İlinin Tehditleri	136
3.4. MUŞ İLİNİN SWOT MATRİSİ	138
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	142
KAYNAKÇA	145
ÖZGEÇMİŞ.....	153

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ**
MUŞ İLİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISININ SWOT ANALİZİ İLE
İNCELENMESİ**Mehmet Barış ASLAN****Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Ş. Mustafa ERSUNGUR****2013, 153 Sayfa****Jüri: Yrd. Doç. Dr. Ş. Mustafa ERSUNGUR (Danışman)****Doç. Dr. Sevda YAPRAKLI****Yrd. Doç. Dr. Muhammed Kürşad TİMURROĞLU**

Bu çalışmaya konu olan Muş ilinin ekonomik yapısı, bölgenin az gelişmişlik farklılıkları temelinde, ülkemizde batı bölgelerinden doğu bölgelerine gidildikçe geri kalmışlığın ilde güçlü bir şekilde yaşandığını göstermektedir. Söz konusu farklılıklar beraberinde birçok ekonomik ve toplumsal sorunların yaşanmasına sebep olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Muş ilinin sosyo-ekonomik yapısını mevcut veriler ışığında inceleyerek, ilin gelişme potansiyelini belirlemektir. Bu amaçla, çalışmada önce bölgesel kalkınma, bölgesel planlama ve bölgesel dengesizlik gibi temel konularda bilgiler verilmiş, Muş ilinin nüfusunun, sağlık ve eğitim durumunun Türkiye ve TRB2 Bölgesi istatistiki verileri ile karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Var olan aksaklıklar ve çözüm yolları ile ilgili düşünceler detaylı olarak bu çalışmada ele alınmış, ayrıca ekonomik ve sektörel yapı incelenerek yeni yatırım imkânları hakkında girişimciler bilgilendirilmeye çalışılmıştır.

Muş ilinin SWOT analizi yapılarak, İlin ekonomik anlamda güçlü ve zayıf yönleri ortaya konulmuş, ilde bulunan verimli ovalar, toprak yapısı ve organik tarıma elverişli koşullar ile ilde yapımı devam eden Alpaslan II barajının yakın zamanda faaliyete geçecek olması, farklı türde ürünlerin yetiştirilmesine ve yeni teşvik sistemi uygulaması kapsamında orta ve büyük ölçekli tarım işletmelerinin kurulabilmesine imkan tanıdığı görülmüştür. Ayrıca ilde hayvancılık için çok uygun mera ve çayır alanlarının bulunması ve hayvan varlığının ilde kurulacak et ve et ürünleri işletmelerinin ihtiyaç duyacağı talebi karşılayacak düzeyde olması, tarım ve hayvancılık sektörünü ön plana çıkartarak, yeni yatırımlar için yüksek potansiyel oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muş, Sosyal Yapı, Ekonomik Yapı, Gelişme Potansiyeli, SWOT Analizi

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
THE INVESTIGATION OF THE SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE OF THE
PROVINCE OF MUŞ WITHIN SWOT ANALYSIS

Mehmet Barış ASLAN

Advisor: Assist. Prof. Dr. Ş. Mustafa ERSUNGUR

2013, 153 Page

Jury : Assist. Prof. Dr. Ş. Mustafa ERSUNGUR (Advisor)

Assoc. Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI

Assist. Prof. Dr. Muhammed Kürşad TİMURÖĞLU

The economic structure of Muş which is the subject of this study, have indicated the rising severe economic underdevelopment from the west to the east of our country, within the background of under development differences of the region. These differences cause many economic and social problems at the same time.

The aim of this study is to determine the development potential of the province by investigating the social structure of Muş in the light of collected data. For this purpose, firstly some information on basic issues as regional development, regional planning and regional imbalance has been presented and then comparative analysis of population, education and health conditions of the province has been carried out with statistical data of Turkey and TRB2 Region. Existing problems and suggestions for solutions of these problems have been discussed in detail. Additionally, entrepreneurs have been informed about new investment opportunities regarding the investigation of the economic and sectoral structure.

The strengths and weaknesses of Muş province in the economic sense have been suggested according to the SWOT analysis of the province. It has been also recorded that the fertile plains located in the province, soil structure, and favorable conditions for organic agriculture along with the dam named Alparslan II which is being constructed in the province and going to be operational soon enable to cultivate different types of products and to establish medium and large-sized agricultural enterprises under the application of new incentive system. Also it has been discovered that the pasture and meadow areas suitable for livestock in the province and the number of animals which will meet the demand of meat and meat-products enterprises to be established do not only present the importance of agricultural and livestock sector, but also create high potential for new investments.

Key words: Muş Province, Social structure, Economic Structure, Development Potential, SWOT Analysis

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ADNK	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
A.Ş	: Anonim Şirket
B.D.D.K	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
DHMİ	: Devlet Hava Meydanları İşletmesi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
GAP	: Güney Doğu Anadolu Projesi
GİDEM	: Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezi
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
KARDEMİR	: Demir, Çelik ve Kömür İşletmeleri
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayiyi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KÖY	: Kalkınmada Öncelikli yöre
MTA	: Maden Teknik Araştırma Enstitüsü
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
TÜGİAD	: Türkiye genç işadamları derneği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Muş İlinde Şehir ve Köy Nüfusunun İlçelere Göre Dağılımı	33
Tablo 2.2. Muş İlinde Şehirleşme Oranları	34
Tablo 2.3. Yaş Gruplarına Göre Nüfus Oranları (2011)	35
Tablo 2.4. Cinsiyete göre nüfus dağılımı	36
Tablo 2.5. Muş ilinde 2010-2011 Göç Oranları	37
Tablo 2.6. İlçeler İtibariyle İdari Birimlerin Sayısal Durumu (2011)	37
Tablo 2.7. İl Sağlık Göstergeleri (2011).....	38
Tablo 2.8. Sağlık Personelinin Unvanına Göre Dağılımı (2010)	39
Tablo 2.9. Toplam Hekim ve Sağlık Personeli Başına Düşen Hasta Sayısı (2010).....	40
Tablo 2.10. Yüz Bin Kişi Başına Düşen Sağlık Personeli Sayısı ve Toplam Hastane Yatak Sayısı	41
Tablo 2.11. Sağlık Kurumları ve Sağlık Personelinin İlçelere Dağılımı (2011)	42
Tablo 2.12. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Okul Öncesi Eğitim Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları.....	45
Tablo 2.13. İlköğretimde Okul, Derslik, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları(2011).....	46
Tablo 2.14. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye İlköğretim Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları.....	47
Tablo 2.15. Ortaöğretimde Okul, Derslik, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (2011).....	48
Tablo 2.16. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genel Ortaöğretim Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları	49
Tablo 2.17. Yüksek Öğretim Okul, Öğretim Görevlisi ve Öğrenci Sayıları (2011-2012).....	50
Tablo 2.18. 15 Yaş Üstü Okur-Yazarlık Oranı (2011)	51
Tablo 2.19. Aktif Sigortalı Sayıları (2011)	51
Tablo 2.20. Muş İli GSYİH'sının Yıllar İtibariyle Gelişimi	54
Tablo 2.21. Muş ili GSYİH'sının TRB2 Bölgesi İçindeki Payı(Cari fiyatlarla)(2001). 54	
Tablo 2.22. Muş ili GSYİH'sının Türkiye ve TRB2 Bölgesi GSYİH'sı İçindeki Payı (Cari Fiyatlarla)(Bin YTL).....	55
Tablo 2.23. Muş İli Kişi Başına Düşen GSYİH (Cari Fiyatlarla) 1995-2001 (\$)	56
Tablo 2.24. İktisaden Faal Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (2010).....	56

Tablo 2.25. İşgücüne Katılma, İşsizlik ve İstihdam Verileri (2010)	57
Tablo 2.26. İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı (2010)	58
Tablo 2.27. Muş İlinde Arazi Varlığı ve Kullanım Şekli(2011)	59
Tablo 2.28. Muş ili Toplam Arazi Kullanım Durumu.	60
Tablo 2.29. Yem Bitkileri Ekiliş Alanı ve Verimi (2011).....	60
Tablo 2.30. Sebze Ekim Alanları ve Üretim Miktarları (2011)	62
Tablo 2.31. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Geneline gerçekleşen toplam sebze üretim miktarları.(Ton).....	63
Tablo 2.32. Meyve Üretim Miktarları (Ton) (2011)	63
Tablo 2.33. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Geneline gerçekleşen toplam Meyve üretim miktarları.(Ton)	64
Tablo 2.34. Önemli Tarım Ürünlerin Ekiliş Alanı ve Üretim Miktarları (2011)	65
Tablo 2.35. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Geneline gerçekleşen toplam tahıl üretim miktarları.(Ton)	66
Tablo 2.36. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Geneline gerçekleşen toplam baklagiller üretim miktarları.(Ton)	67
Tablo 2.37. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Geneline gerçekleşen toplam Endüstriyel Bitkiler üretim miktarları.(Ton).....	68
Tablo 2.38. Muş İlinde Hayvan ve Hayvansal Ürünler Varlığı (2011).....	69
Tablo 2.39. Büyükbaş Hayvan Varlığı (2011)	70
Tablo 2.40. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genelindeki Toplam Büyükbaş Hayvan sayıları.....	71
Tablo 2.41. Küçükbaş Hayvan Varlığı (2011)	71
Tablo 2.42. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genelindeki Toplam Küçükbaş Hayvan sayıları.....	72
Tablo 2.43. Kümes Hayvanları Varlığı (2011).....	73
Tablo 2.44. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genelindeki Toplam Kümes Hayvanı sayıları.	73
Tablo 2.45. Arıcılık Faaliyetleri (2011)	74
Tablo 2.46. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genelindeki Toplam Arı Kovanı sayısı.	75

Tablo 2.47. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genelindeki Toplam Bal ve Bal mumu Üretim miktarları.(Ton)	76
Tablo 2.48. Muş Ticaret ve Sanayi Odası'na Kayıtlı Üye Sayısı (2013).....	78
Tablo 2.49. Muş OSB'de Son 3 Yılda Meydana Gelen Değişiklikler(2010).....	80
Tablo 2.50. Faal Olan Küçük Sanayi Sitelerinin Durumu (2010).....	81
Tablo 2.51. Yıllar İtibariyle Muş İli Toplam Banka Mevduatının Gelişimi (Bin TL)...	83
Tablo 2.52. Yıllar İtibariyle Muş İli Toplam Banka Kredilerinin Gelişimi (Bin TL).	84
Tablo 2.53. Muş İli Toplam Banka Kredilerinin Türlerine Göre Dağılımı (2011)	85
Tablo 2.54. Yıllar İtibariyle Türkiye,TRB2 Bölgesi ve Muş iline ait İhracat Değerleri (Milyon \$)	87
Tablo 2.55. Yıllar İtibariyle Türkiye,TRB2 Bölgesi ve Muş iline ait İhracatçı Firma Sayıları	87
Tablo 2.56. Ülkeler İtibariyle Muş İlinin 2012 İhracat Değerleri	88
Tablo 2.57. Yıllar İtibariyle Türkiye,TRB2 Bölgesi ve Muş iline ait İthalat Değerleri (Milyon \$)	88
Tablo 2.58. Yıllar İtibariyle Türkiye,TRB2 Bölgesi ve Muş iline ait İthalatçı Firma Sayısı	89
Tablo 2.59. Ülkeler İtibariyle Muş İlinin 2012 İthalat Değerleri.....	89
Tablo 2.60. Muş, Türkiye ve TRB2 Bölgesinde Bulunan Turizm Bakanlığı'ndan Belgeli Konaklama Tesislerinin Oda,Yatak ve Tesis Sayılarının karşılaştırılması(2011).....	91
Tablo 2.61. Muş, Türkiye ve TRB2 Bölgesinde Bulunan Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinin Oda,Yatak ve Tesis Sayılarının karşılaştırılması(2006).....	91
Tablo 2.62. Muş İlinde Bulunan İşletme Belgeli Tesislerde Yerli ve Yabancı Turistlerin Konaklama ve Geceleme İstatistikleri(2011).....	92
Tablo 2.63. Muş İlinde Bulunan Belediye Belgeli Tesislerde Yerli ve Yabancı Turistlerin Konaklama ve Geceleme İstatistikleri (2011)	93
Tablo 2.64. Köy Yollarının Durumu (2011)	95
Tablo 2.65. Muş İlinde Son Sekiz Yıla ait Uçak Trafiği ve Taşınan Toplam Yolcu Sayıları(2011).....	96
Tablo 2.66. Yatırımların Sektörel Bazda Değerlendirilmesi(2011)	97

Tablo 2.67. Yatırımların Kuruluş Bazında Değerlendirilmesi(2011)	98
Tablo 3.1. Karma Yem Üretim Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti (2013).....	108
Tablo 3.2. Bal Paketleme Tesisi. Yatırım Bilgileri Özeti (2013).....	108
Tablo 3.3. Döküm Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti (2013)	109
Tablo 3.4. Bitkisel Yağ Üretim Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti (2013).....	110
Tablo 3.5. Hafif Yapı Malzemeleri Üretim Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti(2013)	111
Tablo 3.6. Alçı Taşı Üretim Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti (2013)	112
Tablo 3.7. Süt İşleme Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti (2013).....	113
Tablo 3.8. Et Entegre Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti (2013)	114
Tablo 3.9. Karton Kutu Üretim Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti(2013).....	115
Tablo 3.10. Karma Yem Üretim Tesisi Yatırım Özeti (2013)	116
Tablo 3.11. SWOT Matrisi(2005)	139
Tablo 3.12. Swot Matrisi	140

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusunu Muş ilinin Sosyo-Ekonomik yapısının analiz edilmesi oluşturmaktadır. Bu anlamda Bölgesel kalkınma ile ilgili birtakım kavramların tanımlanmasından sonra, ilin sosyal yapısının analizine yer verilmiştir. Daha sonra Muş ilinin sektörel ve ekonomik analizi gerçekleştirilerek, ile yönelik fırsat ve tehditleri ortaya koyan SWOT Analizi tekniği uygulanmıştır. Sonuçta kalkınmayı hızlandıracak potansiyel yatırım alanları tespit edilmeye çalışılarak, yatırım yapmayı düşünenler için rehber niteliği taşıyan bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Çalışmama bilgi ve tecrübeleriyle değerli katkılarda bulunan danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Ş.Mustafa Ersungur'a, şahsıma kıymetli vakitlerini ayırarak çalışmama önerilerde bulunan ve desteklerini esirgemeyen gerek bölüm içerisindeki, gerekse bölüm dışındaki tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi arz ederim.

Erzurum-2013

M. Barış ASLAN

GİRİŞ

Bir ülkedeki ekonomik gelişme, o ülkenin bölgeleri arasında dengeli dağılım politikaları uygulaması ile paralellik gösterir¹. Aynı ülkenin farklı bölgelerinde görülen her türlü eşitsizlik bölgesel dengesizlik olarak ifade edilmektedir. Gelişmiş ülkelerde bölgeler arası dengesizlikler giderek azalırken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ise artma eğilimindedir. Bununla doğru orantılı olarak bölgeler arası farklılıklar giderek büyümektedir². Bölgesel dengesizlik, dünyanın birçok ülkesinde günümüzde de varlığını güçlü bir şekilde hissettiren ve geri kalmış bölgelerin gelişimine destek olmak paralelinde ilgili devletin girişimleri ve alması gereken tedbirlerle bağlantılı bir olgudur³.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler açısından büyümenin yanı sıra yapısal değişimleri de içeren Bölgesel Kalkınma kavramı, günümüzde nüfus, tarımsal yapı, sanayi yapısı, gelir dağılımı, mali piyasalar, ulaşım ve haberleşme olanakları, sağlık ve eğitim hizmetlerinde yeterlilik ve yaygınlık düzeylerindeki farklılıkları ifade eden, bölgesel dengesizlik temelinde işlerlik kazanan, geniş bir yelpazede ele alınmakta ve geri kalmış bölgelerin çeşitli biçimlerde geliştirilmesi amacını ifade etmektedir⁴.

Türkiye’de ise bölgesel dengesizliğin nedenlerini farklı açılardan ele alabiliriz. Bu nedenleri ve ortaya çıkış hikayelerini başlıca coğrafi, tarihi, iktisadi, sosyal ve kültürel nedenler olarak sıralamak mümkündür⁵.

Türkiye’de bölgesel dengesizliğe neden olan sosyo-ekonomik nedenlerin başında, ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki coğrafi yapının ve iklim koşullarının sertliği, sağlık ve eğitim alanlarındaki aksaklıklar, yüksek doğurganlık, işgücüne düşük katılım oranları, eğitilmiş insan gücünün yetersiz olması ve bölgede tarım ekonomisinin hakim olması gelmektedir.

¹ Ş. Mustafa Ersungur, *Bölgesel İktisat*, Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, Erzurum 2005, Yayın no:219, s.27.

² A. Yılmaz Gündüz, *Bölgesel Kalkınma Politikası*, (Birinci Baskı), Ekin Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s.15.

³ F. Aylan Arı, *Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Yeni Dinamikler*, Derin Yayınları, İstanbul 2006, s.23.

⁴ Yunus Açıcı, *Hatay İlinin Sosyo- Ekonomik Yapısı ve Gelişme Potansiyeli*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2008, s.5.

⁵ Gündüz, s.100.

Bu çalışmanın amacı Muş ilinin sosyo-ekonomik yapısını mevcut veriler ışığında analiz ederek, ilin gelişme potansiyelini belirlemektir. Bu amaçla, çalışmada önce bölgesel kalkınma, bölgesel planlama ve bölgesel dengesizlik gibi temel konularda teorik bilgiler verilecek, daha sonra Muş ilinin sosyo-ekonomik yapısı ortaya konulduktan sonra ilin SWOT analizi yapılarak, fırsat ve tehlikeler ile zayıf ve güçlü yönleri belirlenecek ve ilin potansiyel yapısına uygun stratejiler oluşturulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bölge ve bölgesel kalkınma kavramları, bölgesel kalkınmanın tarihsel süreci, bölgesel kalkınma politikaları ve bölgesel dengesizlik konuları hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca bölgesel kalkınma politikasının temel ilke ve amaçları da ele alınmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümde, Muş ilinin Sosyo-Ekonomik yapısı incelenerek, nüfus, istihdam, eğitim ve sağlık durumu ortaya konularak, gerek nüfus gerekse eğitim ve sağlık açısından Muş ilinin Türkiye ve TRB2 Bölgesi içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca ilin ekonomik değerleri yorumlanarak, söz konusu değerlerin Türkiye ve TRB2 Bölgesi içerisindeki durumunu ortaya koyan analizler yapılmış, ekonomik yapı içerisinde tarım, sanayi, ticaret, ulaşım, enerji, ihracat ve ithalat incelenmiştir.

Araştırmanın dördüncü ve son bölümünde ise ilin mevcut durumunun tespiti amacıyla SWOT analizi yapılarak, fırsat ve tehlikeler ile zayıf ve güçlü yönleri ortaya konulmuştur. Daha sonra oluşturulan SWOT matrisi ile, ilin potansiyel yapısına uygun stratejiler oluşturulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMANIN TANIMSAL ANALİZİ VE TARİHSEL SÜRECİ

1.1. İKTİSADİ KALKINMA, BÜYÜME VE YAPISAL DEĞİŞİM

Ekonomik Büyüme, kişi başına gelir artışıyla birlikte, milli gelir veya milli hasıla artışını tanımlarken, kalkınma kavramı ise üretim ve kişi başına gelirin arttırılması ile sınırlı olmayıp bununla birlikte ekonomik ve Sosyo-Kültürel yapının değiştirilmesi ve yenilenmesini de içine alan daha geniş bir anlam taşımaktadır. Büyüme genel olarak gelişmiş ülkeler ile ilgili bir kavramı ifade ederken, kalkınma az gelişmiş bir ekonominin gelişmiş bir ekonomi haline gelmesiyle ilgili bir kavramdır⁶.

Kalkınma ekonomik koşullarda iyileşme sağlanarak refahın arttırılması, yoksulluğun önlenmesi, üretimde kullanılan girdiler ve elde edilen çıktılarının kompozisyonunun değiştirilmesi ana hedefinde yoğunlaşır. Toplumda var olan hayat standartları kalitesinin mevcut durumunun korunması veya daha üst düzeylere çıkartılabilmesi için etkili ve geliştirilmiş metotlarla üretimde bulunmaya yönelik çabalar bütünüdür. Büyüme denildiğinde ise akla gelen ilk olgu, ekonomide belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmet miktarındaki artış olmaktadır.

Büyüme ve Kalkınmanın yanı sıra, dönüşüm kavramıyla da tanımlanabilen ve bir ara kategori olarak ifade edilen yapısal değişim kavramı genel olarak tarımdan sanayi sektörüne doğru bir geçiş ve bu geçişin getirdiği sonuçlar olarak tanımlanmaktadır. Chenery ise yapısal değişimi “*Fiziki ve beşeri sermaye birikimi, talep, üretim, ticaret ve istihdamın kompozisyonundaki kaymayı içerdiğini ve bunların ekonomik dönüşümü oluşturduğunu*” vurgulamaktadır⁷.

⁶ Ersungur, s.19.

⁷ Metin Berber, *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi Yayınları, Dördüncü Baskı, Trabzon 2011, s.8-9.

1.2. BÖLGE KAVRAMI VE BÖLGE ÇEŞİTLERİ

1.2.1. Bölge Kavramı

Latince ‘Regio’ sözcüğünden türemiş çevre veya alan anlamına gelen, İngilizcede ‘region’, ‘area’ şeklinde ifade edilen ‘bölge’ kavramının tanımlanmasında veya belirli bir anlam kazandırılmasında büyük zorluklar yaşanmaktadır. Bölge ile ilgili tanımlama yapmaya çalışanlar, ölçek, nitelik ve ondan beklenen işlevlerin farklılığı nedeniyle çeşitli güçlüklerle karşı karşıya kalmaktadırlar⁸.

Son yıllarda “Genel Sistem Teorisi’nin” çeşitli disiplinlerine ortak yönlerini birlikte değerlendirme çabalarının artması, yukarıda bahsettiğimiz zorlukları nispeten azaltmış, bölgesel çalışmalarda çoğunlukla fiziksel unsurlar, doğal kaynaklar, nüfus ve beşeri yapı, ekoloji ve çevre, iktisadi kalkınma, şehircilik çalışmaları ve planlama, bölgenin tarih, edebiyat ve Sosyo-Kültürel öğelerini baz alan metod ve teknikler kullanılmaya başlanmıştır. Bu açıklamadan yola çıkarak bölgeyi şöyle tanımlayabiliriz: İlden büyük fakat ülke topraklarının bütününden küçük olan, kendi içinde, kendine özel ekonomik, sosyal ve kültürel özellikler barındıran ülke parçasıdır⁹.

Avrupa birliği yayınlarından birinde ise bölge tanımlaması şu şekilde yapılmaktadır: “ *Dağ, kıyı, orman vb. peyzaj(landscape) bakımından; kuraklık veya yüksek yağış gibi iklim(climate) bakımından; dil (language) bakımından; etnik orijin(etnic origin) veya ortak tarih/şuur(shared history) bakımından; bölge, spesifik nitelikleri haiz benzerlik/homojenliktir*¹⁰. ”

Bölgeyi coğrafi yapının tali bir tipi veya halkın meydana getirdiği çeşitli topluluklar içerisinde karşılıklı ilişkiler ve sosyo-ekonomik bağlılıkları içerisinde barındıran belirli bir alan olarak da ifade edebiliriz.

⁸ Rasim Akpınar, Kamil Taşcı, M.Emin Özsan, *Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları*, Ekin Kitabevi Yayınları, 2011 Bursa, s.2.

⁹ Gündüz, s.2.

¹⁰ Akpınar vd., s.2.

1.2.2. Bölge Çeşitleri

Bir ülkede ekonomik gelişme, o ülkenin bölgeleri arasında dengeli dağılım politikası uygulaması ile paralellik gösterir. Bu politikaların izlenebilmesi için bölgeler ayrımında; homojen, polarize ve plan bölge, bir diğer ifade ile ‘üç bölge’ kavramı olarak da ifade edilen planlama bölgeleri uygulamasının yapılması gerekir. Üç bölge kavramı; mevcut durumun belirlenmesi yönünden homojen(türdeş) bölgeyi, fonksiyonel ilişkiler yönünden polarize(kutup) bölgeyi ve bölgesel kalkınma politikalarının yürütülmesi yönünden ise plan bölgeyi ifade etmektedir¹¹.

Ayrıca bölgeler, ekonomik gelişmişlik seviyeleri dikkate alınmak suretiyle dörde ayrılırlar;

- Gelişme halindeki az gelişmiş bölge
- Potansiyel bakımından az gelişmiş bölge
- Az gelişmiş bölge
- Gelişmiş bölge

Gelişme halindeki az gelişmiş bölge, gelişme hızı ülke ortalamasının üstünde ancak gelir seviyesi itibariyle ülke düzeyinin altında olan bölgelere denir. Potansiyel bakımdan az gelişmiş bölge ise gelişme potansiyelini yitirmiş bölgeye denir¹².

Ayrıca Bölgeler ‘gelişmiş’ ve ‘az gelişmiş’ bölgeler olarak da bir sınıflandırmaya tabi tutulabilirler. Az gelişmiş bölge, belirli bir zamanda sosyal ve iktisadi unsurlar bakımından diğer bölgelere göre ekonomik avantajları olmayan bölge olarak tanımlanabilir. Az gelişmiş bölgelerin bir takım temel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

- Faktörlerin verimliliği düşüktür.
- Alt yapı yatırımları yetersizdir.
- Kullanılan teknoloji eski ve yetersizdir.
- Eğitim ve sağlık düzeyleri düşüktür.

¹¹ Ersungur, s.27.

¹² Mustafa Özyücel, *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2008, s.5.

- Bölgede gelir dağılımının düzenli olmaması, diğer bölgelere göçü arttırmaktadır.

- Nüfusun artış hızı yüksek, ancak beslenme düzeyi düşüktür.

Gelişmiş bölge ise iktisadi ve sosyal unsurlar bakımından diğer bölgelere göre daha ileri düzeyde olan bölgeyi ifade etmektedir. Gelişmiş olan bölgelerin ise bir takım özelliklerini şöyle sıralayabiliriz.

- Bölgede gelir dağılımı düzenlidir ve diğer bölgelerden göç almaktadır
- Doğal çevrenin gelişme potansiyeli vardır
- Faktör dağılımı dengelidir veya dengesizlik düşük düzeydedir
- Alt yapı yatırımları yeterli düzeydedir
- Üretim faktörlerinin verimliliği yüksektir¹³.

Bölge tanımlaması Avrupa Birliği tarafından yapılırken, coğrafi, ekolojik, ekonomik, kültürel, etnik, kentsel ve yönetsel bakımdan benzer, yakın bütün olan alan parçalar olarak tanımlanmış ayrıca bölgeler işlevlerine ve yapılarına göre şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- Planlama bölgeleri
- Yönetim bölgeleri
- Sınır ötesi bölgeler
- Türdeş bölgeler
- Kutuplaşmış bölgeler

Ayrıca coğrafi ölçütler kullanılarak ve bulunulan yer göz önünde bulundurarak bölgeler dağ bölgeleri, sınır bölgeleri, kıyı bölgeleri ya da merkez bölgeler olarak kümelendirilebilir. Yönetsel açıdan, aktarılan yetkiler bakımından coğrafi bölgeler, planlama bölgeleri, ekonomik bölgeler ve kültür bölgeleri olabilir¹⁴.

¹³ Gündüz, ss.11-14.

¹⁴ Mürteza Hasanoğlu, Ziya Aliyev, "Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları", *Sayıştay Dergisi*, (60), Sayıştay Başkanlığı Yayın İşleri Müdürlüğü, Ankara 2006, s.83.

1.3. BÖLGESEL PLANLAMA

1.3.1. Coğrafya ve Planlama ilişkisi

Coğrafya temelinde planlamayı ele aldığımızda ‘Mekan’ kavramı her ikisinde de ortak paydayı oluşturmaktadır.

Coğrafyada iki tür planlama vardır:

- Şehirselsel yenileme ve yeni şehirler yapılması
- Kırsal arazi planlaması

Bu iki tür planlamadan ilki Fiziki Coğrafya planlamasıdır. İkincisi ise iktisadi kalkınma anlamında mekânsal özellikleri ön plana çıkararak yapılan Ekonomik Coğrafya planlamasıdır. Mesela UNESCO’nun yapmış olduğu ‘‘kurak bölgeler projesi’’ coğrafi planlamaya güzel bir örnek teşkil eder. Hızla artan dünya nüfusuna yetecek oranda gıda maddesi sağlamak amacıyla bu proje hazırlanmıştır. Üst düzey refah ve medeniyet seviyesine ulaşmayı amaçlayan ülkeler, mekanın özelliğini en doğru şekilde kavrayarak kalkınma planlarını buna göre hazırlamış ve başarılı bir şekilde uygulamışlardır¹⁵.

1.3.2. Bölge Planlaması

Geniş anlamıyla plan yapmak, bir amacın veya projenin gerçekleştirilmesi için gerekli araçların belirlenmesi sürecidir. Bölgesel planlama ise; bir bölgenin iktisadi, sosyal ve fiziki yönden koordine edilmesi demektir. Bölge planlaması kalkınmanın yerel, mekânsal, başka bir ifade ile coğrafi özelliklerinin göz önünde bulundurulması ihtiyacından doğmaktadır.

Amacına ulaşmış bir bölge planlamasının şu özelliklere sahip olması gerekir:

- Değişen şartlara ayak uydurabilecek dinamik bir güce sahip olmalıdır
- Ulusal gereklilikleri ve yerel talepleri yansıtmalıdır
- Bölge adına stratejik bir vizyon geliştirebilmelidir

¹⁵ Ersin Güngördü, *Coğrafi Mekanda Planlama ve Kalkınma İlişkisi*, Nobel Akademik Yayınları, Ankara 2012, s.5.

- Bölge planı yapılması ve fiilen uygulaması sürecinde yerel katılımcıların görüşlerine yer verilmelidir.

- Gözleme dayalı ve tekrar gözden geçirmeye imkan tanıyacak bir sistemi içermelidir¹⁶.

Bölgesel planlama; Bir mekanın en rasyonel biçimde düzenlenmesi ve bu düzenlemenin gerektiği şekilde donatılması ve aynı zamanda bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları ve bunların olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak amacıyla yapılmıştır¹⁷.

Ülke kalkınma planları iktisadi, şehir imar planları ise genellikle fiziksel özellikler taşımaktadır. Bölgesel planlar ise her ikisini de içermek zorundadır. Bölgesel planlamanın çerçevesi ekonomik ve siyasi tercihler tarafından belirlemekte olup, ne kadar yatırım yapılması gerektiğini, yatırımların hangi alanlarda yoğunlaşması gerektiği, bunların gerçekleştirilmesi için maliye, para, kredi ve dış ticaret politikaları gibi sadece ekonomik konuları değil, bununla beraber eğitim, sağlık, kentleşme, kamu yönetimi gibi iktisadi kalkınmayı etkileyen sosyal ve politik konuları da içermektedir¹⁸.

Planlama, tüm ülkenin bir bütün olarak ele alınarak yapılması halinde çözümü imkansız hale gelebilecek birtakım sorunlarla karşılaşma olasılığını arttıracığından, çeşitli ölçütlere göre oluşturulan ve bölge adı verilen daha küçük coğrafi birimler içerisinde incelenmesi daha rasyonel ve daha tutarlı kararların alınmasına ön ayak olacaktır.

Bölgesel planlamanın dört çeşidi vardır bunlar:

- Geri kalmış bölge planları
- Metropoliten bölge planları
- Kaynakları zengin bölgeler için hazırlanan planlar
- Özel bölgeler için hazırlanan planlar

Milli kalkınma planlarının hazırlanmasında bölgesel verilerin, bölgesel planların hazırlanmasında ise bölgesel ve milli kalkınma hedefleri verilerinin dikkate alınması gerekir. O halde bölgesel planlamanın gerekliliğini şu şekilde özetlememiz mümkündür.

¹⁶ Akpınar, vd., s.10-11.

¹⁷ Hilal Yüceyılmaz, *Avrupa Birliği Sürecinde Bölgesel Gelişmeler ve Kalkınma Ajansları*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, s.13.

¹⁸ Nazım Öztürk, *Türkiyede Bölgesel Kalkınma ve Güney Doğu Anadolu Projesi*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2001, s.110-112.

- Bölgesel Planlama, bir ülkenin ekonomik ve sosyal gelişimine milli kalkınma planından daha fazla katkı sağlamaktadır.
- Bölge, ekonomik ve sosyal kalkınma anlamında daha uygun bir ortam sağlamaktadır.
- Bölgesel planlar, şehir imar planlamaları ile ulusal kalkınma planlamaları arasında uyum sağlamak ve yerel planlar ile milli plan arasında koordinasyonun sağlanması için bir temel işlev görmektedir¹⁹.

1.4. BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMI VE TARİHSEL SÜRECİ

1.4.1. Bölgesel Kalkınma Kavramı

Bölgesel kalkınma ülkenin tüm bölgelerinin, diğer bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi sonucunda bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve devamlılığı ilke edinen ve bölge refah düzeyinin artışını insan kaynaklarının geliştirilmesi suretiyle amaçlayan çalışmalar bütünüdür²⁰.

Bölgesel kalkınma kavramı 1950'li yıllarda kalkınma ekonomisiyle beraber işlerlik kazandığından çok uzun bir geçmişi yoktur. Son yıllarda ise bu kavram az gelişmiş ve gelişmekte olan tüm bölgeler için önem arz etmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler açısından büyümenin yanı sıra, yapısal değişimleri de içeren Bölgesel Kalkınma kavramı, günümüzde nüfus, tarımsal yapı, sanayi yapısı, gelir dağılımı, mali piyasalar, ulaşım ve haberleşme olanakları, sağlık ve eğitim hizmetlerinde yeterlilik ve yaygınlık düzeylerindeki farklılıkları ifade eden, bölgesel dengesizlik temelinde işlerlik kazanan, geniş bir yelpazede ele alınmakta ve geri kalmış bölgelerin çeşitli biçimlerde geliştirilmesi amacını ifade etmektedir. Bundan dolayı bölgesel kalkınmanın hedefi, sadece az gelişmiş bölgelerde iktisadi anlamda büyümenin sağlanması değil, ekonomik ve sosyal anlamda da refah düzeyinin, gelişmiş bölge düzeyine yükseltilmesi yoluyla bölgesel dengesizliklerin giderilmesidir²¹.

¹⁹ Ersungur, s.35-36.

²⁰ Akpınar, vd., s.9.

²¹ Yunus Açı, s.5.

1.4.2. Bölgesel Kalkınmanın Tarihsel Süreci

Sanayileşme dönemine girilmesi ile birlikte önem kazanan “*Yerleşme Ekonomisi*” ya da “*Alan Ekonomisi*” olarak da tanımlanan bölgesel kalkınma olgusunun, ekonomi literatürüne girmesi II. Dünya Savaşından sonra gerçekleşmiştir. Bölgesel kalkınma ve “dengesiz gelişme” konularında çeşitli çalışmalar yapan Perroux, Myrdal, Hirschman, Samir Amin ve Rostov gibi araştırmacılar ile beraber, Friedman ve arkadaşları ise bilinen “merkez- çevre” kuramını geliştirmişlerdir. Yeni bölgesel kalkınma anlayışlarının doğuşuna sebep olan ve 1970’lerde yoğunlaşmaya başlayan küreselleşme süreci ise bölgelerin iç değişkenlerini ve katılımı ön plana çıkaran, uluslararası etkileşimleri de dikkate alan bir anlayışı benimsemiştir. Önceki yaklaşımlarda, ikamet edilen yerler ve sadece fiziksel sınırlar içerisinde düşünülen alan kavramı, “ekolojik çevre” ve “sosyoekonomik benzerlik gösteren çevre” veya “gelişme havzası” olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Yönetim anlayışında da önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olan söz konusu bölgesel kalkınma anlayışındaki bu değişimler, bölgesel kalkınma sürecini, demokratik-katılımlı bir yapıya dönüştürmüştür²²

1.4.2.1. Geleneksel Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı

Bölgesel kalkınma anlayışında değişime yol açan en önemli faktör, geçmişinin 18. yüzyılda A. Smith’e kadar uzandığı kabul edilen ve 1970’lerde hızlanmaya başlayan küreselleşme süreci olarak kabul edilmektedir. Ayrıca söz konusu süreç ile beraber bölgesel gelişme kavramsallaştırılmış ve bölgesel politikaların uygulanmasına yönelik önemli değişimler yaşanmıştır²³.

1929’da başlayıp 1939’a kadar süren Büyük Bunalım’ın ekonomik anlamda yarattığı kötü etkiler, Keynes’in devlet müdahalesine dayanan iktisat politikaları ile giderilebilmişti. 1960’lı yıllarda iktisadi hayata hakim olan bu politikalar, gelişmiş ekonomilerin birçoğunda hüküm sürmüş, firma merkezli, standartlaşmış, teşvik sisteminin esas olduğu “devlet güdümlü” politikalar olmuştur. Klasik bölgesel kalkınma

²² Nihal Kargı, “Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye’nin Bölgesel Politika Analizi”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1(3), 2009, s.20.

²³ Jim Taylor, Colin Wren, “U.K Regional Policy: An Evaluation”, *Regional Studies*, 31(9), 1997, pp. 835-848.

politikaları olarak da adlandırılan bu politikalar, geri kalmış bölgelerin sanayileştirilmesi ve modernizasyonu ile bölgeler arasındaki eşitsizliği azaltmayı hedeflemiştir.

Söz konusu Keynezyen iktisat politikaları 1970'lerdeki stagflasyon krizine kadar devam etmiş ve gerek makroekonomik değişkenler açısından gerekse büyüme, kalkınma ve dışa açılma konularında kamunun ekonomideki gücünü ve önemini arttırarak, devlet kuruluşlarının yerel organlar karşısındaki etkinliğini ön plana çıkarmıştır. Bunun bir sonucu olarak da 1970 öncesindeki bölgesel kalkınma politikaları merkeziyetçi bir görünüm sergilemiştir²⁴.

Keynezyen anlayış; Kararların ve uygulanacak politikaların yerel halka danışılmadan devlet tarafından alınmasını kabul eden ayrıca büyük ölçekli imalat sanayiye, bölgenin ekonomisinde çarpan etkisi oluşturan ve gelişmeyi bölgenin tamamına yaymak için büyüme kutuplarını meydana getiren ve ekonominin motor gücü olarak tanımlayan bir anlayışı benimsemiştir. Bu politikaların araçları ise şunlardır:

-Altyapının iyileştirilmesi yönelik yatırımlar

-Finansal teşvik

-Devletin sahip olduğu veya devletin kontrolünde sanayi tesisleri

-İmalat sanayinin kontrolü şeklinde sıralanmış olup, böylece bölge içi yatırımların artırılması sağlanmaya çalışılmıştır²⁵.

Klasik bölgesel kalkınma teorilerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

-Merkezden bölgeye sermaye, bölgeden merkeze ise kaynak akışları temeline dayanan klasik teoriler, merkez-bölge etkileşimini ön plana çıkarmaktadır

-Kalkınma belli bölgelerde veya birkaç potansiyel sektörde başlar ve diğer sektörlere ve alanlara çarpan etkisi ile yayılır

-Yoğunlaşma, kentleşme, sanayileşme, sermaye-yoğun kalkınma, ileri teknolojilerin kullanımı, dışsal ve ölçek ekonomilerinin maksimum düzeye çıkarılması üzerindedir.

²⁴ Kargı, s.21.

²⁵ Fatma Özmen, *Yeni Bölgecilik Anlayışı ve Kalkınma Ajansları*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2004, s.46.

-Kalkınma, çoğunlukla, büyük ölçekli özel ve kamu kurumlarının büyük ölçekli yatırım projelerini, artan fonksiyonel ve bölgesel entegrasyon faaliyetlerini ve bunu sağlayacak olan, büyük ölçekli dağıtım mekanizmalarını ve bu birimlere veya bu birimler arasındaki akışı engelleyen ekonomik, sosyal, kültürel ve kurumsal engellerin azaltılmasını kapsamaktadır²⁶.

Uygulanan Keynezyen bölgesel politikalar; az gelişmiş bölgelerde istihdamı ve geliri artırmaya yardımcı olurken, gelişmiş bölgelere kıyasla verimliliği yükseltmekte aynı başarıyı yakalayamamıştır.

1.4.2.2. Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı

Keynezyen anlayışın ürünü olan bölgesel politikalara gösterilen ilgi, 1970'lerin başında yaşanan petrol kriziyle beraber eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Ortaya çıkan krizle başlayan süreç sonucunda, 1980'li yıllarda devletin öncelikli olarak ekonomik alandaki rolü tartışılmaya başlamış, piyasa ekonomisi temelinde örgütlenmiş bir devlet ve yönetim anlayışı oluşmaya başlamıştır. Özellikle, dünya ekonomik sisteminde küreselleşme ve yerelleşme dinamiklerinin hakim olduğu 1980'li yıllardan itibaren, bölgesel kalkınma politikaları artık doğrudan devlet yardımlarından ziyade işgücü, yaşam kalitesi, yatırım iklimi gibi mekanın niteliğini artırıcı alternatif yatırımlara ve içsel gelişmeye daha çok önem vermiştir. Daha önceki bölgesel kalkınma politikaları sadece pazara, işgücüne ve hammaddeye olan mesafeyi göz önüne alırken, yeni bölgesel politikalar ise sosyal ilişkiler, normlar ve kurumlardan oluşan bir yapıyı dikkate almıştır.

Bu kapsamda, bölgesel gelişmenin kavramsallaştırılması ve bölgesel politikaların uygulanmasına dair tüm hususlarda, önemli temel değişimler yaşanmıştır. Bu değişim, bölgesel gelişmenin teorik temellerinin yeniden yorumlanmasına yol açmış ve kalkınma ekonomisini açıklayan yeni faktörlerle başlamış; amaçlar, hedefler, faaliyet alanlarındaki değişimlerle devam etmiştir. Bu kapsamda, Yeni Bölgecilik akımı ve

²⁶ Walter Stohr, *Development from Below: The Bottom-up and Periphery-inward Development Paradigm*, Interdisziplinäres Institut für Raumordnung, London 1981, pp.1-54.

Kurumsal Katmanlaşma teorisi, bölgesel gelişmedeki yeni dinamikleri tanımlaya yönelik yeni bir gündem oluşturmuştur²⁷.

Büyük ölçekli devlet yardımlarının ve devlet müdahalesi altında yürütülen politikaların başarısız olması sonucunda kalkınmada geri kalmış bölgelerin gelişebilmesi amacıyla yeni bölgeselcilik kavramı ortaya çıkmıştır. Klasik bölgesel gelişme politikaları, bölgelerin kalkındırılması konusunda büyük ölçekli altyapı oluşturma ve bölgeye yatırım çekme gibi yöntemlerle bölgesel gelişme hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktaydı. Ciddi ölçekte kamusal fon desteğine rağmen, geri kalmış bölgelerin diğer bölgeleri yakalaması ve bölgesel farklılıkların minimum düzeye inmesi hususunda geçmiş politikaların başarısız olması, yeni bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu gerçeğini gündeme getirmiştir²⁸.

“Geleneksel anlayışta bölge; yan yana gelmiş yerel birimlerin mekansal bütünlüğü ile oluşan, ulus devletin denetiminde sınırları çizilmiş ve ulus devlet dışına kapalı bir birim olarak görülmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle şekillenen yeni bölgeselcilik anlayışı ise bölgeyi; ilişki ağı ile belirlenen, mekansal süreklilik şartı olmayan yerellerin oluşturduğu ve uluslararası ilişkilere doğrudan açılan sınırları değişken bir birim olarak ele almaktadır²⁹.” Bundan hareketle yerel değişkenler bölgesel kalkınmanın ve bölgesel kalkınmanın itici gücü olarak ön plana çıkmaktadır. Yeni Bölgeselcilik anlayışı, Sosyo-Kültürel ve kurumsal yapıyı da dikkate alarak bölgeleri sadece refah ve öğrenme kazanımları sağlayan alanlar olarak görmekten ziyade, bu alanların Neo-Klasik iktisattan ve geleneksel Keynesyen önlemlerden daha fazlasını içerdiğini vurgulamaktadır. Bu anlamda yeni bölgeselcilik anlayışı, belirli bölgelerin başarılı olabilmelerinin altında yatan faktörleri incelemekte ve üretim faktörlerinin hareketliliğinin arttığı bir dönemde, söz konusu bölgelerin diğerlerinden nasıl daha üstün bir performans sergilediği üzerinde durmaktadır. Bunun temel nedeni ise üretim faktörlerine ve piyasalara dayanan geleneksel yaklaşımların, bu bölgelerin başarı performanslarını açıklamakta yetersiz kalmasıdır. Bu bölgelerin başarısının

²⁷ Rasim Akpınar, *Bölgesel Gelişme Politikalarında Yaşanan Değişim: Yeni Bölgeselleşme Paradigması ve Uygulamaları*, 2004, Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2013, <http://www.kentli.org/makale/akpinar.htm>.

²⁸ OECD, *Regional Development*, Directorate for Public Governance and Territorial Development, 2009, Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2013, http://www.oecd.org/gov/regional_policy/regionaldevelopment.htm.

²⁹ DPT, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yay., Ankara 2000, s.7.

sadece ekonomik niteliklerinden değil, çok çeşitli faktörlerin birleşiminin bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir³⁰.

Söz konusu yaklaşımda bölgelerin büyüebilmesi; bilgi üretebilme ve yenilikçi olabilme kapasitesi, iyi eğitilmiş nüfus planı yeteneği, küresel piyasalara bağlanabilirliği, çalışma dostu bir çevre ve altyapı sistemine sahip olma ve iyi işleyen bir emek piyasasına sahip olması gibi faktörler sayılmaktadır³¹. Bu yetkinlikler, uluslararası rekabetçiliği sürdürmek ve bilgiye dayalı ekonomi inşasında son derece önemli unsurlar olarak görülmektedir.

Yeni bölgesel kalkınma teorisinin temelleri şu şekilde özetlenebilir:

-Bölge ekonomilerinin yapısal özellikleri kalkınmada önemli bir role sahiptir

-Bir bölgenin kalkınmayı gerçekleştirmede başarılı olup olmaması, büyük ölçüde siyasi kurumlara, bölgesel yardımlara, altyapıya, kalifiye işgücü sunmasına, sosyal sınıfların varlığına, faktör fiyatlarına, nüfus yoğunluğuna vb. bölgesel şartlarıyla doğru orantılıdır.

Illeris'e göre Petrol üretimi, yüksek teknolojiye sahip endüstriler, dinamik turizm ve uluslar arası organizasyonlar gibi büyüyen sektörleri içine alan ekonomik yapıya sahip bölgeler başarıyı yakalayacak bölgeler arasında yer alacaktır. Bu durum, tarım ve madencilik gibi geri kalan endüstrilerin ağırlıkta olduğu bölgeler için bir tezat oluşturmakla beraber Illeris, gelişmekte olan toplumlar için yeni yaklaşımın klasik kalkınma teorilerinden daha uygun olacağı görüşünü savunmaktadır³².

Hummelbrunner ve Lukesch ise bölgesel kalkınma uygulamalarındaki bu değişimleri, olayın içinde yer alan aktörlerin düşünme ve hareket kabiliyetlerinde ortaya çıkan önemli değişimlerle de bağlantılı görmektedir. Konuyla ilgili şu tespitleri yapmaktadır:

³⁰ Hidayet Keskin, Onur Sungur, "Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye'de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:21, 2010, ss.271-293.

³¹ OECD, "How Regions Grow?", *Policy Brief*, Mart 2009, s.2, Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2013, <http://www.oecd.org/regional/42446805.pdf>.

³² Sven Illeris, "An Inductive Theory of Regional Development" *Papers in Regional Science*, 72(2), 1993, pp.113-134.

-Bir bölgedeki ekonomik, sosyal, kültürel ve fiziksel unsurların birbiriyle olan etkileşimi ve bu kaynakları kullanım yetki veya sorumluluğuna sahip olan aktörleri arasındaki işbirliği bölgesel kalkınma stratejisinin başarısını belirleyecektir

-Başarılı ve kabul edilebilir bir bölgesel politikanın karma bir koordinasyon ve karar alma sürecini gerektirdiğini dolayısıyla tek başına kamu sektörünün müdahalelerine dayanan hiyerarşik yönetimin (merkezi yönetimin) veya sadece piyasa ekonomisinin arz ve talep ilkelerine dayanan yönetimin (ademi merkezîyetçi) etkin olmadığı kanıtlanmıştır.

-Bölgesel politikaların hazırlayıcıları, uygulayıcıları ve bunlardan fayda sağlayanlar sosyal aktörler olarak tanımlanır. Projelerin ve programların bu sosyal aktörlerin özel istek ve menfaatlerini de hesaba katması gerekir ve bunların planlama veya uygulamada katılımlarının sağlanması başarı için ana faktördür. Yani başarılı uygulamalar, sosyal sistemlerin ve bunların detaylarının tam olarak anlaşılmasını gerektirir.

Dönüşüm sürecinde Kaynakların, teknolojinin veya bilginin transferi ile kalkınma, çoğunlukla eşanlı olarak kullanılır. Söz konusu transfer;

- Lokalize edilmelidir: o yere, topluma veya bölgeye özgü olmalıdır ve benzersiz olduğu vurgulanmalıdır

- Entegre edilmelidir: Kamu sektörü ile özel sektör arasındaki, bütün ekonomik sektörler arasındaki, kar amaçlı ve kar amaçlı olmayan faaliyetler arasındaki linkleri artırmalıdır.

- Sürdürülebilir olmalıdır: İçinde bulunduğumuz zamanın ihtiyaçlarını karşılamalı ve gelecek kuşaklar için sermayeyi (beşeri, sosyal, ekonomik ve doğal) artırmalı veya korumalıdır³³.

Stoker, Yeni bölgesel kalkınma sürecini şöyle özetlemektedir: Var olan durumu tanımlamayı, anahtar paydaşları belirlemeyi ve etkili ilişkiler geliştirmeyi sürecin ilk adımı olarak görmektedir. İkinci adımda, hedeflenen sonuçları başarmak için ilişkilerde etkin olma ve ilişkileri yönlendirebilme yeteneği ile ilgilidir. Üçüncüsü ise düşünme

³³ Richard Hummelbrunner, Robert Lukesch, “Systemic Instrument for Regional Development”, *ÖAR Regionalberatung GmbH*, Graz 2002, pp.3-4, Erişim Tarihi: 3 Haziran 2013, <http://www.mesonrw.de/toolkit/Downloads/Systemic%20Instruments.doc>.

yeteneğini ve kapasitesini geliştirmek ve ortak hedefler doğrultusunda, birlikte düşünme ve harekete geçmeye ilişkin bireysel alt-sistemlerin ötesinde eyleme geçebilmektir³⁴.

Günümüzde de KOBİ ve yerel girişimciliğe dayanan ve yerel potansiyeli harekete geçirerek yerel gelişim sağlamaya çalışan, yabancı sermaye yatırımlarını çekmeyi ve dünya ekonomisinde üstünlük elde etmeyi hedefleyen ve merkezi politikalardan ziyade özel sektör ve yerel girişimciyi esas alan bir bölgesel kalkınma anlayışına işaret edilmektedir.

1.4.2.3. Geleneksel Bölgesel Kalkınma ile Yeni Bölgesel Kalkınma Anlayışı Arasındaki Farklılıklar

Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımı ile geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımı arasındaki farklılıkları ele aldığımızda; ilk farklılık, bölgesel kalkınmanın özünde ortaya çıkmaktadır. Geleneksel bölgesel kalkınma anlayışının ana hedefi “bölgesel gelişme” iken söz konusu bu anlayış yeni bölgesel kalkınmada yerini bölgesel yeniliğe bırakmaktadır. Bir diğer önemli farklılık ise; ana işleyiş mekanizmasında kendini göstermektedir. Geleneksel bölgesel kalkınmada temel işleyiş olarak “bölgesel arası yeniden dağıtım” mekanizmasını kullanılırken, yeni bölgesel kalkınma anlayışı ise öncelikli olarak “yerel ve bölgesel kaynakların harekete geçirilmesine odaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle; yeni yaklaşımda bölgeler, kendilerine büyümelerini sağlamak için verilen ulusal transferlere ve teşviklere bağlı olmaktan ziyade kendi yerel varlık ve kaynaklarını harekete geçirerek kendilerine özgü karşılaştırmalı üstünlüklerden yararlanmak suretiyle kendi büyümelerine yatırım yapmaktadır³⁵. Bölgesel farkındalık üzerine kurgulanan bu yaklaşım, oldukça önem arz etmekte ve geleneksel bölgesel kalkınma ile yeni bölgesel kalkınma anlayışları arasındaki önemli bir farklılığı ortaya koymaktadır. Bunun dışında, yeni bölgesel kalkınma anlayışının, bilgiye ve bilgi üretimine yönelik kaynaklara ve yenilikçiliğe vurgu yaptığı da bir diğer fark olarak belirtilebilir. OECD tarafından yapılan bir çalışmada yeni bölgesel kalkınma yaklaşımının 3 anahtar özelliğine değinilmektedir. Bunlar;

³⁴ Gerry Stoker, “Governance as Theory: Five Propositions”, *International Social Science Journal*, No:155, 1998, p.24.

³⁵ OECD, “How Regions Grow?”, p.1.

- Dışsal yatırımlar ve transferlerden ziyade, içsel varlıklara daha fazla odaklanma

- Dezavantajlar yerine fırsatları ön plana çıkarma

- Merkezi hükümetin etkinliğinin daha az olduğu, bunun yerine ulusal, bölgesel ve yerel hükümetlerin ve diğer aktörlerin daha fazla rol üstlendiği katılımcı ve müzakereci yönetim yaklaşımı³⁶.

Sonuç olarak özetlemek gerekir ise, bugüne kadar olan uygulamalar, klasik bölgesel kalkınma yaklaşımlarının geçmişte olduğu gibi günümüzde de bölgelerarasındaki farklılıkların giderilmesinde tek başına etkili olmadığını göstermektedir. Bölgelerin kendi iç dinamiklerini ön plana çıkaran, sosyal aktörlere ve yerel paydaşlara kalkınma politikaları kapsamında daha fazla yer veren ve küresel sürecin gereksinimleri doğrultusunda uluslar arası nitelikler taşıyan söz konusu yeni yaklaşımlar, günümüzdeki bölgesel kalkınma politikalarına yön vermektedir. Zamanla edinilen tecrübeler doğrultusunda bu yeni yaklaşımların gelecekteki kalkınma felsefesi ve uygulamalarına da egemen olacağı düşünülmektedir³⁷. Bölgesel kalkınma ile ilgili olarak yaşanan bu gelişmeler, pek çok ülkede bölgesel kalkınma politikalarının da şekillenmesini sağlamıştır. Yeni bölgeselcilik yaklaşımına odaklanan bölgesel kalkınma politika uygulamaları, başta AB ülkeleri olmak üzere, pek çok ülkede hayata geçirilmektedir.

1.4.3. Bölgesel Kalkınma Politikaları İlkeleri

Az gelişmiş bölgeleri kalkındırmaya yönelik bir politikanın, birbirinin tamamlayıcısı durumunda olan üç ilkesi vardır. Bu ilkeleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

Sosyal karlılık ilkesi: Günümüz ekonomilerinde modern devlet anlayışı gereği toplum refahını yükseltmek ve milli devlet açısından sosyal faydayı daima özel faydaya tercih etmek hedeflenmeli ve dolayısıyla bölgesel kalkınma politikasının bu ilk ilkesi gereği kısa vadede iktisadi olmasa bile, sosyal karlılığı yüksek ve aynı zamanda esnek olan, uzun vadede ise ekonomik olabilen yatırımların devlet eliyle yapılmasını gerektirir. Dolayısıyla hem alt yapı yatırımları hem de bu bölgeleri kalkındırarak

³⁶ OECD, *Regional Development*, p.1.

³⁷ Kargı, s. 27.

üretken yatırımlar söz konusu bölgelere devlet tarafından götürülmeli aksi halde bu ilke çerçevesinde geri kalmış bu bölgelere devlet müdahalesi olmadan, bölgesel kalkınma politikalarından söz etmenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır³⁸.

Kalkınma kutbu ilkesi: Bölgesel kalkınma politikasının ikinci ilkesi olan kalkınma kutbu ilkesini F. Perroux şu şekilde tanımlamaktadır; *“Ekonomik gelişme aynı anda, bir ülkenin tüm yörelerinde birden görülmez, farklı şiddetlerde, gelişme kutup ya da noktalarında görülür ve buralarda yoğunlaşır. Belirli bir yoğunluğa eriştikten sonra çeşitli kanallardan değişen nihai etkilerle bütün ekonomiye yayılır”*.

Sürükleyici bir birimin varlığıyla gelişme sağlanacaktır. Bütün endüstrilerin gelişme hızından daha büyük olan sürükleyici endüstri de denilen bu birimin gelişme hızı çarpan etkisiyle bölgede bulunan diğer endüstrileri de etkileyecek ve büyüme tüm ekonomiye yayılacaktır. Söz konusu gelişim sürecinde kalkınma kutbunun çevrede ikinci derecede yeni fırsatlar meydana getirdiği görülür³⁹.

Halkın katılma ilkesi: Bölge halkının bölgesel kalkınma hareketine karar ve uygulama aşamasında fiilen veya fikir bazında alınan kararlara dahil olmaları gerektiğini ifade eden bölgesel kalkınma politikasının üçüncü ilkesi olan halkın katılımı ilkesinde, halkın söz konusu bu katılımı farklı şekillerde gerçekleşebilir. Sivil toplum örgütleri, sanayi ve ticaret odaları, belediye meclisi, kalkınmayı düzenlemek amacıyla oluşturulan komiteler ve bölgesel kalkınma ajanslarının katılımı yoluyla plan ve projelerin gerçekleştirilmesi bunun en güzel örneğini teşkil eder⁴⁰.

1.4.4. Bölgesel Kalkınma Politikasının Amaçları

Bölgesel kalkınma politikasında, kalkınma için genel bir sorun olan bölgeler arasındaki dengesizlik sorunu ve buna paralel ekonomik, sosyal, kültürel ve hatta psikolojik anlamda pek çok sorunun da bu genel sorunun bir parçası olması üç temel amacın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu amaçları şu şekilde sıralayabiliriz:

³⁸ Ersungur, s.57.

³⁹ Açı, s.5.

⁴⁰ Ayşe Durgun, *Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü: Isparta Örneği*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006, s.49.

- Büyüme Amacı

Büyüme için gerekli ön koşulların oluşturulması ve daha hızlı büyümenin gerçekleştirilebilmesi için bölgelerde ve büyüme hızları gelişmiş bölgelere nazaran geride kalmış bölgelerin büyüme ve kalkınma hızlarını arttırıcı önlemlerin alınmasıyla paralel olarak; özel yatırımların ve kamu yatırımlarının etkin uyumu sayesinde, üretim faktörlerinin optimal paylaşımını ifade etmektedir.

- İstikrar Amacı

İstihdam ve kişi başına düşen gelir ile ilgili sorunların giderilmesi ile ilgili konulardaki çözümün sürdürülebilir olabilmesi için; bölgesel kuruluş yeri ve üretim yapısının, konjonktürel ve yapısal dalgalanmalara bağlı değişimlerin önüne geçilmesi doğrultusunda stratejik planların hazırlanması ve bölgesel istikrar politikasında, bölgesel ve sektörel yapı bakımından gerekli politika koordinasyonunun sağlanması sayesinde bölgelerin ekonomik yapılarının kendi içinde dengeli dağılımı hedeflenmelidir.

- Dengeleme ve Eşitleme Amacı

İktisadi kaynakların bölgeler arasında dengeli ve optimal dağılımının sağlanması, bölgeler arasındaki gelir ve refah düzeylerini dengelenerek, bölgelerin daha sağlıklı ve daha güvenli çalışma ve yaşam koşullarına sahip olmaları ve sosyal maliyetlerin asgari seviyelere inmesini sağlamaktadır. Bölgelerin azami ölçüde eşit altyapı seviyesine kavuşturulması, sektörel yoğunlaşmaların dengeli bir düzeye kavuşturulması, nüfusun ülke içinde rasyonel dağılımının sağlanması, bölgeler arasında sosyal adaletin sağlanması da bölgesel kalkınma politikalarının amaçları içerisinde⁴¹.

1.5. BÖLGESEL DENGESİZLİK

1.5.1. Bölgesel Dengesizlik Kavramı

Üretim, tüketim ve paylaşım ile ilgili dengesizlikler iktisadi dengesizlik olarak tanımlanmakta, iktisadi dengesizliğin yoğun olduğu aynı ülkenin farklı bölgelerinde görülen her türlü eşitsizliğe ise “ Bölgesel Dengesizlik” adı verilmektedir.

⁴¹ B. Gül Aktakas, *Bölgesel/Yerel Kalkınma, Bölgesel Gelişme İçin Bir Model*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2006, s.15-16.

Gelişmiş ülkelerde, bölgeler arası dengesizlikler giderek azalırken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde artma eğilimindedir. Bununla doğru orantılı olarak bölgeler arası farklılıklar giderek büyümektedir⁴².

Dünyanın birçok ülkesinde var olan ve varlığını güçlü bir şekilde hissettiren bölgesel dengesizlik, geri kalmış bölgelerin gelişimine destek olmak paralelinde ilgili devletin girişimleri ve alması gereken tedbirlerle bağlantılı bir olgudur⁴³.

Gelişmiş bölgelerde ölçek ve verimlilik artışına karşılık, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise bölgesel dengesizliğe bağlı olarak bir takım sakıncalar ortaya çıkar, bu sakıncalardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

-Ekonomik sakıncalar

- Gelişmemiş bölgelerde kaynakların tam kullanılmama sorunuyla beraber aynı zamanda eksik istihdam söz konusudur
- Üretim hacmi ve bunun paralelinde refah düzeyi oldukça düşük düzeydedir
- Gizli ve açık işsizlik üst düzeydedir

-Sosyo-Politik sakıncalar

- Sürekli devam eden göç olgusu
- Sağlık, Eğitim ve Kültürel hizmetlerde düşük seviye
- Kamusal faaliyetlerin işleyişi, memurlar için çalışılan yer sürgün yeri olarak görüldüğünden, neredeyse durma noktasına gelmiş olup aynı zamanda oldukça verimsizdir.
- İrk, din ve mezhep ayrımcılığına dayalı terörün ortaya çıkma olasılığı yüksektir⁴⁴.

1.5.2. Bölgesel Dengesizliğin Nedenleri

Ülke içerisinde bazı bölgelerin diğerlerine göre iktisadi, sosyal ve kültürel yönden daha fazla gelişmesi olarak ifade edilen bölgesel dengesizliğin nedenlerinin kökenine inildiğinde söz konusu nedenlerin sanayi devrimine kadar uzandığını gördük.

⁴² Gündüz, s.15.

⁴³ Arı, s.23.

⁴⁴ Ersungur, s.47.

Sanayi devriminden itibaren devletler “ zengin devletler – fakir devletler ” diye ayrıma tabi tutulmaktaydı. Bu süreç bu şekilde süre gelmiştir. Yine bu dönem içerisinde aynı dönemdeki komşu devletlerin eriştikleri gelişmişlik düzeyleri arasında önemli olarak nitelendirilebilecek bir farklılığın olmadığı görülmektedir⁴⁵.

Günümüz ekonomisine doğru yaklaştıkça bölgesel dengesizliğin nedenlerinin daha da farklılaştığını görmekteyiz. Gelişmemiş bölgelere oranla gelişmiş bölgelerde iktisadi faaliyetler yoğunlaştığından dolayı bu bölgelerde üst yapı ve alt yapı yatırımlar için daha iyi olanaklar mevcuttur. Bunun sonucu olarak da yatırımlar için daha cazip bir hale getirilmiştir. Kutuplaşma genellikle endüstri yatırımları çerçevesinde meydana gelmektedir. Bu yatırımlar kendileri için girdi sağlayan diğer yatırımları da bölgeye çekerler. Bu cazibe bir zincirleme etki göstererek bölgenin gelişmesi ve kalkınmasına ön ayak olur. Kutup bölgesinin merkezindeki yerleşim alanı giderek gelişir, mal ve hizmet akımını sağlayan bir ulaşım ağı oluşturur⁴⁶.

Bununla beraber özellikle internet kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber bazı küçük firmalar büyük firmalarla rekabet edemez hale gelmiş, yine küreselleşme olgusuyla birlikte ülkelerin birbirlerinden kolayca etkilenir hale gelmelerine neden olmuş, e-ticaret denilen kavramın da hızla gelişmesiyle beraber, alıcı ve satıcının internet aracılığıyla anlaştıkları ve bu anlamda sanal piyasaların oluşmasıyla beraber piyasa sınırları genişleyerek satıcının bulunduğu bölgenin sınırları genişleyerek faaliyet alanları hızla artmış ve sonuçta bu ve bunun gibi durumlar ister istemez bölgesel dengesizliği tetikler hale gelmiştir⁴⁷.

1.5.3. Bölgesel Dengesizliğin Yol Açtığı Değişmeler

Bir bölge kutuplaşma sonucu iktisadi ve sosyal bakımdan gelişirken, diğer bölgenin ise bunun tersine gerilemesine sebep olmaktadır. Gelişme kutuplarının oluşması beraberinde bir takım değişimlere de sebep olmaktadır. Bu değişimlerin bir kısmı aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

-Demografik Değişim: Kutuplaşmanın bir sonucu olarak az gelişmiş bölgelerden kutuplaşmanın yaşandığı bölgeye doğru, dinamik ve kaliteli iş gücü göçü

⁴⁵ Zeynel Dinler, *Bölgesel İktisat*, Etkin Kitabevi Yayınları, Bursa 2001, s.100.

⁴⁶ Gündüz, s.16.

⁴⁷ Özyücel, s.8.

yaşanacaktır. Bununla beraber gelişme sorunu yaşayan bölgeler elindeki kalifiye iş gücü kaybı nedeniyle daha da tenhalaşacak, buna karşılık gelişmiş bölgelerde ise bir nüfus patlaması olacak, yeni yatırım ve istihdam alanları oluşacaktır. Bu şekliyle nüfus göçünden dolayı ortaya çıkan kentleşmeye “ Demografik Kentleşme” adı verilmektedir. Plansız bir büyümeye yol açan Demografik kentleşme oluşumu ile birlikte bir takım sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Örneğin altyapı problemi, gecekonduların artışı, sağlık ve eğitim hizmetlerinin aksaması sorunu, emlak piyasasındaki spekülasyon artışları v.b.

Yukarıda ifade ettiğimiz nedenlerden dolayı, Demografik Kentleşmenin beraberinde getireceği sorunlarla karşılaşmamak için daha öncesinde planlı bir kentleşme politikasının oluşturulması gerekir.

-Sosyal Alandaki Değişim: Kutuplaşma sonucu meydana gelen gelişim sosyal alanda da birtakım değişimlere yol açmaktadır. Örneğin Eğitim kurumlarının yaygınlaşması, okur-yazarlık oranının yükselmesi, ulaşım ağlarının gelişmesi, kişi başına düşen gelir seviyesinin yükselmesi, alt yapı yatırımlarının artması, sağlık kuruluşlarının yaygınlaşması ile birlikte sağlıkta yaşanan aksaklıkların azalması, yatırımlardaki artışın istihdama da doğru orantılı olarak yansması gibi birçok olumlu değişim yaşanacaktır.

-Ekonomik Alandaki Değişimler: Değişim sadece sosyal ve demografik alanla sınırlı kalmamakta aynı zamanda ekonomik alanda da bir takım değişimler söz konusu olmaktadır. Örneğin satın alınan girdiler için yapılan harcamalar yeni yatırımların yapılmasını teşvik edecek bunun devamında çarpan mekanizması etkisiyle her yeni yatırım başka yatırımlara sebep olacaktır. Bölgeye farklı işletmeler gelerek düşük maliyetli üretim fırsatlarından yararlanacaklardır. Tarıma dayalı ekonomi zamanla sanayi sektörüne kayacaktır ayrıca tarım sektöründeki gizli işsizlik minimum düzeylere gerileyecektir⁴⁸.

⁴⁸ Gündüz, s.17.

1.6. TÜRKİYEDE BÖLGESEL DENGESİZLİĞİN NEDENLERİ VE DENGESİZLİĞİ AZALTMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR

1.6.1. Türkiye’de Bölgesel Dengesizliğin Nedenleri

Ülkelerde görülen bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının nedeni ve dolayısıyla ortaya çıkışının başlangıcı, sanayi devrimine kadar uzanmaktadır. Başka bir ifadeyle, devrimi gerçekleştiren ülkeler hızlı gelişirken; devrimi gerçekleştiremeyen ülkelerin, bu ülkelerle olan ticari ilişkileri sonucu sömürülmekten kurtulamamaları, dünya ülkeleri arasında “gelişmiş” ve “gelişmekte olan” şeklinde bir ayrıma gidilmesine sebep olmuştur⁴⁹.

Türkiye de ise bölgesel dengesizliğin nedenlerini farklı açılardan ele alabiliriz. Bu nedenleri ve ortaya çıkış hikayelerini, coğrafi, tarihi, iktisadi, sosyal ve kültürel nedenler başlıkları altında inceleyebiliriz.

-Coğrafi nedenler: Coğrafya denildiğine akla ilk gelen unsurlar, yer altı ve yer üstü zenginlikler, doğal şartlar, ulaşım, haberleşme gibi bölgenin örneğin tarımsal faaliyetlerini ciddi anlamda etkileyen etmenler göze çarpmaktadır. Özellikle Türkiye gibi insan ihtiyaçlarının karşılanması bakımından önemli yer tutan tarımsal faaliyetler tabiatın etkisi altındadır ve dolayısıyla ekonomik hayatın işlerliği tabi çevreye bağlı olarak devam etmektedir.

Türkiye yedi coğrafi bölgeye ayrılmakta ve her bir bölgenin coğrafi özellikleri farklılık göstermektedir. Türkiye’de bölgeler yüzey şekilleri, ovaları, dağları, akarsuları, bitki örtüsü ve diğer coğrafi özellikler dikkate alındığında şartların en ağır olduğu ve yaşandığı bölgenin Doğu Anadolu Bölgesi olduğu görülecektir.

Bölge uzun süre kar ile mücadele etmekte, uzun kışlara ve şiddetli soğuklara dayanıklı, seyrek ve orman altı bitkiler bakımından oldukça fakir ve toprakların büyük bir kısmı iklime elverişli olmayan otlaklardan oluşmaktadır. Fakat son yıllarda bölgeye yapılmakta olan barajlar, bölgenin iklimini yumuşatmış, kısmen de olsa ulaşım imkanları olumlu yönde değişim göstermiştir. Bu değişimin etkilerinin ileriki yıllarda daha da fazla artacağı düşünülmektedir.

⁴⁹ Mehmet Özel, “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Bölgelerarası Dengesizlik ve Yeni Yönetimsel Birim Arayışları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(1), Ankara 2009, s.169.

- **Sosyo-Ekonomik Nedenler:** Türkiye’de bölgesel dengesizliğe neden olan Sosyo-Ekonomik nedenlerin başında, ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde tarım ekonomisinin hakim olması gelmektedir. Bununla beraber tarım sektörü modernleştirilememiş ve bunun bir sonucu olarak tarımla uğraşanlar emeklerinin karşılığını alamamış ve yoksullaşmışlardır. Bu bölgelerdeki üreticiler ya ürettiklerini kendileri tüketiyor, ya da düşük fiyatlarla yakın ilçelerde satışa sunmaktadırlar. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde ekonomi tarıma dayandığı halde, tarıma dayalı bir ticaretin gelişmemesi bu tip sıkıntıların yaşanmasına sebep olmakta ve ciddi aksaklıklara yol açabilmektedir. Ayrıca bu bölgelerde eğitilmiş insan gücü de oldukça azdır⁵⁰.

Türkiye’de ekonomik anlamda bölgesel eşitsizliğe nelerin sebep olduğunu araştırdığımızda ise karşımıza; istihdamın istikrarsız dağılımı, geri kalmış bölgelerde yüksek doğurganlık ve işgücüne düşük katılım oranları öne çıkmaktadır⁵¹.

- **Kültürel Nedenler:** Dünyanın en gelişmiş ülkeleri, örneğin Japonya’da, okuma yazma bilenlerin oranı % 100’lere varırken gelişmemiş ülkelerde okuma-yazma bilenlerin oranının düşük olması dikkat çekicidir. Bundan şöyle bir sonuç çıkarılabilir; eğitim ile sanayileşme arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Gelişmemişlik sorununun bertaraf edilmesi ve bölgesel dengesizliğin en aza indirilebilmesi için, eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve faal bireylerin yeteneklerinin geliştirilmesi hayati öneme sahiptir. Özellikle okuma-yazma oranının en düşük olduğu Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde sanayileşme oranı çok düşüktür. Yine bu bölgelerde egemen olan “aşiret” yapısı da toplum hayatını olumsuz yönde etkilemektedir.

-**Tarihi Nedenler:** Türkiye’de bölgesel dengesizliğin, Doğu ile Batı arasındaki dengesizliğin belirginleştiği 19. yüzyılda, ülkeye yabancı sermayenin girmesi ile başladığı söylenebilir. Yatırımcıları ülkeye çeken sebeplerin başında bol miktarda iş gücü ve ham madde kaynaklarının bulunmasıydı. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması (1923) ile ülkenin batısının gelişmeye başladığı görülmektedir. Bu gelişmede yabancı yatırımların büyük rolü vardır çünkü deniz kıyısına yakın olmaları ve zengin doğal kaynaklara sahip olmaları yabancı yatırımları cezbeden en önemli nedenler arasında yer

⁵⁰ Gündüz, ss.100-103.

⁵¹ Ayşe Kaya, *Türkiye’de Bölgesel Net Mali Yansıma*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2009(395), 2009 Ankara, s.32.

almaktaydı. Ayrıca özel yatırımların batı bölgelerini yeğlemelerinin sebepleri arasında ılıman iklimiyle beraber, batı bölgelerinin Avrupa'ya daha yakın olması, deniz taşıma olanaklarından yararlanılabilecek olması, ılıman iklim, zengin ham madde kaynaklarının ve emek arzının bu bölgelerde daha fazla olmasıydı⁵².

1.6.2. Türkiye’de Bölgesel Dengesizlikleri Azaltmaya Yönelik Politikalar

1930’lu yıllarda Türkiye’de sanayi planları çerçevesinde bir bölgesel politika izlenmiş, 1935-1936’lı yıllarda Celal Bayar Doğu Anadolu Bölgesi için bir kalkınma programı hazırlamış yine 1940’lı yıllarda Zonguldak ili için bir kalkınma planı hazırlanmıştır. Ancak tüm bu başlangıç girişimlerine rağmen Türkiye’deki esas bölgesel planlama hareketinin 1958 yılında İmar ve İskan Bakanlığı’nın kuruluşuyla hayata geçtiğini ifade edebiliriz⁵³.

Ülkemizde farklı zamanlarda ve değişik boyutlarda bölgesel kalkınma programlama çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Antalya Bölgesi Projesi: İmar ve İskan Bakanlığı Bölge Planlama Dairesi tarafından 1959 yılında ilgili kişilerce yürütülen projenin öncelikli hedefi; Antalya, Isparta ve Burdur İllerini kapsayan iktisadi ve toplumsal yönden etkin ve dengeli bir gelişmeyi baz alan “yatırım öncesi” araştırmaları içermektedir.

Doğu Marmara Bölgesi Projesi: 1960 yılında hazırlıkları yine İmar ve İskan Bakanlığı tarafından yürütülen bu plan daha çok metropoliten planlama özelliği ağır basan ve İstanbul’un büyüme sürecinin devam etmesi ve özendirilmesi gerektiği noktasından yola çıkılarak, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Bursa, Balıkesir, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli ve Çanakkale’yi kapsayan bölgede dört ile öncelik verilmiştir.

Zonguldak Bölgesi Projesi: Ereğli’de kurulacak olan ikinci Demir-Çelik Endüstrisinin beraberinde getireceği şehirleşme ve taşkömürü ocaklarının meydana getirdiği yerleşim sorunlarının bölge açısından incelemek amacıyla hazırlanan proje, İmar ve İskan Bakanlığı tarafından yürütülmüştür.

Çukurova Bölgesi Projesi: Plan bölgesi ülkemizin en verimli tarımsal alanlarından biri olan Çukurova’yı kapsar. Projenin başlıca amacı sektörler arası geniş

⁵² Gündüz, ss.100-104.

⁵³ Akpınar, vd., s.9.

kapsamlı bir yaklaşımla, bölge gelirinin artmasını sağlayacak yatırım alanlarının belirlenmesi ve bölge içinde dengeli bir gelir dağılımının gerçekleştirilmesidir⁵⁴.

Zonguldak-Bartın ve Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (ZBK): Projenin başlıca amacı çarpan etkisi yapabilecek sektörel yatırımların yapılabilmesi alanların tespit edilip adil bir gelir dağılımının sağlanması ve kapanacak olan KARDEMİR'in iktisadi ve sosyal yapı üzerinde meydana getireceği olumsuz etkileri giderebilmektir. 9.565 km²'lik bir alanda 1,11 milyon nüfusu (1990 sayımına göre) kapsayan ve Zonguldak, Bartın ve Karabük illerinden oluşmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP): Planın Amacı; kısa ve uzun dönemde Bölgenin kalkınmasına olumlu katkı sağlayacak ve yine bölge ile uyumlu bir kalkınma planının hazırlanması, gelişmeyi hızlandırıcı sektörlerin ve muhtemel yatırım projelerinin hazırlanması, planlama ve yatırım yeteneklerinin artırılmasıdır. Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerinden oluşan, plan alanı 39.361 km² ve toplam nüfusu 3,2 milyon olan bir çalışmadır.

Doğu Anadolu Projesi (DAP) Ana Planı: Projenin amacı, plan bölgesinin diğer bölgelerle olan Sosyo-Ekonomik gelişmişlik farkını azaltmak, mevcut verimlilik düzeyini ve bölgenin kendi potansiyelini harekete geçirerek genel ekonomiye katkı sağlamaktır. Ağrı, Ardahan, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van illerini kapsayan toplam proje alanı 158.972 km² olup, 6.147.603 kişilik bir nüfusa hitap etmektedir.

Yeşil Irmak Havza Gelişimi Planı: Bu planın çıkış noktası ise akım rejiminin düzensizliğinden dolayı Yeşil Irmak ve kollarının yer aldığı havzada taşkınlar, erozyon, su, çevre kirliliği problemi ciddi sorunlara yol açmış ve buna yönelik olarak söz konusu proje ile havzada ekolojik dengeye zarar vermeden en ideal ve ekonomik arazi kullanım planlamasının hayata geçirilmesi, doğal kaynakların yönetilmesinin sağlanması hedeflenmektedir.

Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP): Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illeri olmak üzere toplam 9 ili kapsayan bu proje kapsamında bölgenin iki önemli su kaynağı olan Fırat ve Dicle

⁵⁴ Sadettin Paksoy, Mustafa H. Aydoğdu, "Bölgesel Kalkınmada Girişimciliğin Geliştirilmesi: Gap-Gidem Örnekleri", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 2010 Ankara, s.117.

Nehirlerinin, sulama ve enerji üretme potansiyelinin değerlendirilmesi, düzensiz akım rejiminin kontrol altına alınması amaçlanmaktadır⁵⁵. Bölgede sürdürülebilir kalkınmayla uyumlu olarak sosyal yapı ve problemlerine yönelik çözüm stratejisi çerçevesinde GAP sosyal eylem planı hazırlanmış, yerli ve yabancı yatırımcılara danışmanlık hizmeti vermek amacıyla Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezi (GİDEM) ve 22 adet Çok Amaçlı Toplum Merkezi (ÇATOM) kurulmuştur.

1963 yılından başlamak üzere planlı döneme girilmiş ve bölgesel arası dengesizlikleri giderici politikalar çerçevesinde az gelişmiş bölgelere yönelik kalkınma planları uygulamasına geçilmiştir. Bu kalkınma planları aşağıda kısaca özetlenmiştir.

I. Beş yıllık kalkınma planı(1963-1967)

Planda bölgeler, Potansiyel gelişme bölgeleri, geri kalmış bölgeler ve büyükşehir Bölgeler(Metropolitan Bölge) şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuş, gelişen metropoliten bölgelerin problemleri yeni uygulama merkezleri oluşturarak azaltılmış, potansiyel gelişmeye aday bölgelerin kalkınması için çarpan etkisi oluşturabilecek bazı sektörlerin seçileceği ve yatırımların bu bölgede daha fazla yoğunlaşacağı ifade edilmiştir⁵⁶.

II. Beş yıllık kalkınma planı(1968-1972)

II. Beş Yıllık Kalkınma planında, Doğu Anadolu Bölgesi ile ilgili özel bir plan benimsenmesine rağmen hayata geçirilememiş, buna neden olarak da bölgeler arası dengesizliğin olmadığı ve böyle bir planın hazırlanmasının Milli Plan'a zarar vereceği iddia edilmiştir. Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesinin kurulması (1971) kararlaştırılmış ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) yapılacak olan yatırımların, çarpan etkisi yapabilecek sektörlerde gerçekleşeceği ve bu yatırımların potansiyel kaynakları harekete geçireceği ifade edilmiştir⁵⁷.

III. Beş yıllık kalkınma planı(1973-1977)

III. Beş Yıllık Kalkınma planında, bölgeler arası gelişmişlik farklarının kısa dönemde düşünülmesinin iktisadi açıdan etkili olmayan kaynak dağılımına sebep olacağı ve uzun dönemde ekonomik kalkınmaya ve sermaye birikimine sekte vuracağı,

⁵⁵ Paksoy, Aydoğdu, s.119.

⁵⁶ Akpınar, vd., ss.100-108.

⁵⁷ Gündüz, s.116.

dolayısıyla bölgeler arası dengesizlik farklarının giderilmesi çabalarının uzun dönemli bir amaç olduğu ifade edilmektedir.

IV. Beş yıllık kalkınma planı(1979-1983)

IV. Beş Yıllık Kalkınma planında daha önceki kalkınma planlarının bölgesel dengesizlikleri giderme yönündeki politikalar çerçevesinde tatminkar olmadığı ve hedeflenenin aksine bölgesel gelişmişlik farklarının planlı dönemde daha da fazla arttığı ifade edilmiştir. Bu dönemde KÖY'lere uygulanan teşvik uygulamalarına devam edilmiş, hatta yeni çıkarılan üç kanun ile daha cazip hale getirilmeye çalışılmıştır.

V. Beş yıllık kalkınma planı(1985-1989)

V. Beş Yıllık Kalkınma planında KÖY'lere yönelik bölgesel politikalar büyük oranda devam ettirilmiş, on sene önce vazgeçilen bölge planlamasına yeniden dönülmüştür. Bu planı ilk dört plandan ayıran en önemli özelliği, Türkiye'de yerleşme merkezlerinin kademelenmesi çalışması temeline dayalı 16 bölgeyi ayırmanın kabul edilmiş olmasıdır. Söz konusu planlı dönemde böyle bir ayrıma ilk defa Beş Yıllık Kalkınma planında yer verilmiştir.

VI. Beş yıllık kalkınma planı(1990-1994)

Bu planı diğer planlardan ayıran en önemli özelliği I. ve V. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında yer alan Büyük Şehir (Metropolitan Bölge) problemlerine daha ayrıntılı yer vermesi ve sadece kalkınmamış bölgeler değil, aşırı kalabalık bölgelerin de sorunlarının ön plana çıkarılması görüşüne yer vermesidir. Ayrıca bu planda 16 bölge ayırımından vazgeçilerek bölge planlamalarının ağırlıklı olarak KÖY'lere kaydırılması hedefi benimsenmiştir.

VII. Beş yıllık kalkınma planı(1996-2000)

Bu planda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde benzerlik gösteren şehirler için bölge ve alt bölge uygulaması hayata geçirilmiş ve bu şehirlerin öncelikli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1994 yılında 'Acil Destek Programı' devreye sokulmuştur. Ayrıca bu planın ana düşüncelerinden birisi sürdürülebilir kalkınmanın milli birlik ve bütünlüğü arttırıcı ve bölgeler arası kalkınmışlık farkının minimum düzeye indirilmesi yönünde ele alınması gerekliliği düşüncesidir.

VIII. Beş yıllık kalkınma planı(2001-2005)

Bu planda diğer planlardan farklı olarak,sorunlu bölgelerin kalkınması amacıyla bölgesel gelişme projesi ve bölgesel plan yapma kavramları net bir şekilde tanımlanarak, geçmişte yapılmış ve ileriki dönemlerde yapılacak olan planlar ile ilgili bilgi verilmiştir. Ayrıca geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasında ve gelişmişlik farklarının minimum düzeye indirilmesinde pozitif yönde gelişmeler olduğu fakat hedeflenen amacın tam olarak gerçekleştirilemediği belirtilmiştir. Bu nedenle KÖY'lerde ağırlığın yatırım ve personel politikası üzerine verilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur.

IX. Kalkınma planı(2007-2013)

Dokuzuncu kalkınma planında bölgesel kalkınma politikalarının, bölgelerin verimliliği ve dolayısıyla ulusal kalkınma, rekabet ve istihdam üzerinde pozitif yönde etkisinin olacağı gerçeği göz önünde bulundurularak, izlenecek politikaların daha koordineli bir şekilde yürütülmesine, kurumsal kapasitenin artırılmasına, yerel dinamiklerin ve içsel potansiyelin açığa çıkmasına uygun ortamın oluşturulmasına yönelik çalışmalara daha fazla ağırlık verileceği belirtilmiştir⁵⁸.

Sonuç olarak Kalkınma planlarını genel anlamda değerlendirdiğimizde ulusal planlama anlamında, bölgesel kalkınma bir bütün olarak ele alınmamış, mili planın bölgesel temelinde ele alınması gerekirken sadece Kalkınmada Öncelikli İller ayrımına gidilmiş ancak bunda dahi yeterli başarı elde edilememiş, bölgeler arası kalkınmışlık farkları hedeflenen düzeyde gerçekleşmemiştir⁵⁹.

Bölgesel sorunlar açısından incelediğimizde Türkiye'de önemli ve ciddi boyutlarda sorunların mevcut olmasına rağmen bu sorunların çözümüne yönelik etkin bir politika üretilmemiştir. Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik, AB standartlarıyla entegre, daha realist bölgesel politikaların üretilmesi gerekliliği kaçınılmazdır. Bu nedenle gelişmişlik düzeyi düşük kalmış olan bölgelere ciddi yatırımların devlet eliyle götürülmesi, gerek insan kaynakları gerekse alt yapı ve özel yatırımların artırılması, teşvik edici ve bölgeye uyumlu düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve bunların uygulanabilmesi bakımından elverişli ortamların

⁵⁸ Akpınar, vd., ss.101-104.

⁵⁹ Gündüz, s.135.

sağlanması gerekmektedir. Bu tespitler, Türkiye için hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesinde, Türkiye'nin kısa ve orta vadede atması gereken adımlar olarak yer almıştır⁶⁰.

⁶⁰ Kargı, s.36-37.

İKİNCİ BÖLÜM

MUŞ İLİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

2.1. MUŞ İLİNİN SOSYAL YAPISI

2.1.1. Tarihçe

Muş'un ilk ne zaman kurulduğu ve adının kaynağı kesin olarak bilinmemektedir. Muş adına dair pek çok rivayet vardır. Bir rivayete göre, Muş adı, şehre, Asurlulardan kaçarak Muş yöresine gelen İbrani kabilelerinden biri tarafından verilmiştir. Nitekim 1914 Bitlis Vilayet Salnamesinde Muş adının İbranice “Sulak, verimli ve otlak” anlamına gelen “Muşa” kelimesinden geldiği ileri sürülmüştür. Muşun, geçmişten günümüze yemyeşil ve sulak bir ovaya sahip olması, bu rivayetin tümüyle asılsız olmadığını, nispeten belirli bir gerçeğe dayandığını gösterir.

Muş'un ilk çağ tarihi Urartularla başlar, ne var ki Muş'un dahil olduğu Doğu Anadolu'nun yüksek düzlüklerindeki M.Ö. 2000'e ait yerleşmeleri, henüz yeterince gün ışığına çıkarılmadığından, Urartuların atalarının kimler olduğu kesin olarak bilinmemektedir.

Muş ve çevresi uzun süre Roma, Part, Ermeni ve Sasani mücadelesine sahne oldu. 1071 Malazgirt Zaferine kadar ise Bizans hâkimiyetinde kalmıştır. Asırlarca Selçuklu ve Akkoyunlular gibi Anadolu Beyliklerinin yönetiminde kalan Muş, 1514 Çaldıran savaşından sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Birinci Dünya savaşı yıllarında bir süre Rus işgali altında kalan Muş ve çevresi, Mayıs 1917'de kesin olarak Türklerin eline geçmiş, Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında il olmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Muş ve Bitlis illerinin idari bağılılık durumunda zaman zaman değişiklikler olmuştur. 30 Mayıs 1926 tarihinde bir kanunla Bitlis iline bağlanan Muş ili, 2 Haziran 1929 tarihinde yeni bir kanunla il haline getirilerek, bu kez Bitlis ili de ilçe olarak aynı kanunla Muş iline bağlanmıştır. 4 Ocak 1936 tarihinde Bitlis yeniden il haline getirilerek Muş ilinden ayrılmıştır⁶¹.

⁶¹ Muş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Muş Kültür ve Turizm Rehberi*, Akademi Ajans ve Matbaacılık, Sayı: 3, İstanbul 2006, s.2.

2.1.2. Nüfus Yapısı ve Göç

-Nüfusun Tarihsel Gelişimi

Nüfusun büyüklüğü ve yapısı, kalkınma planlarının üzerine bina edildiği temel yapıyı teşkil etmektedir. Nüfusun büyüklüğü, yapısı, bilgi ve beceri düzeyi üretim sisteminin temel girdisini oluşturur. Muş İli genç bir nüfusa sahiptir. 1935 yılı genel nüfus sayımı sonucuna göre nüfusu 67.322 iken, aynı yılda nüfus artış hızı % 1,9'dur. En yüksek nüfus artış hızı 1945-1950 yıllarında görülmüştür. Bu dönemde il nüfusu 107.286, nüfus artış hızı ise % 4,8 olmuştur.

2011 yılında Türkiye genelinde bir önceki yıla göre nüfus artış hızı %1,3 oranında gerçekleşirken, bu artış Muş'ta %1,9 oranında, TRB2 bölgesinde ise %1,1 oranında gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi Muş ilinin nüfus artış hızı hem TRB2 Alt Bölgesi hem de Türkiye'nin nüfus artış hızından daha büyüktür. Muş ili ortalama yıllık nüfus artış hızı ise yüzde 1,9 olarak gerçekleşirken, 2011 Yılı Nüfus Sayımına göre il nüfusunun % 63,3'ü kırsal alanda, % 36,7'si de şehirde yaşamaktadır⁶².

-Nüfus Yoğunluğu ve Şehirleşme Oranları

“2035 Yılı Muş İlinin Nüfus Projeksiyonuna göre İlin nüfusu 446.544 kişi olarak tahmin edilmektedir⁶³. ” 2011 yılı itibarı ile toplam nüfusu ise 414.706 kişidir. Muş ili nüfusun büyüklüğü bakımından Türkiye'de 46. sırada yer almaktadır.

1997'de il toplamında nüfus yoğunluğu km²'de 51 iken bu rakam 2000 yılında 55'e çıkmış, 2011 yılında ise 50,6 kişiye düşmüştür. Yine 2011 yılı itibarı ile ilçelerde nüfus yoğunluğu km²'de, Merkez ilçe 59, Bulanık 52.1, Hasköy 124.8, Korkut 47.2, Malazgirt 43.1 ve Varto 25.8 şeklinde gerçekleşmiştir. Nüfus yoğunluğunun km² de en yoğun olduğu ilçe Hasköy iken, en az olduğu ilçe ise Varto'dur⁶⁴.

Muş dışında ikamet eden ve Muş il nüfusuna kayıtlı 409.341 kişi bulunmakta iken (İstanbul 118,393, Bursa 60.734, İzmir 52.286...), Muşta ikamet edip başka ilin nüfusunda kayıtlı bulunan kişi sayısı ise 35.279 kişidir (Diyarbakır 4.043, Bitlis 3.504,

⁶² TÜİK, (2012), Erişim tarihi: 10 Haziran 2012, <http://www.tuik.gov.tr>.

⁶³ Kalkınma Bakanlığı, *TRB2 Bölgesi 2011 – 2013 Bölge Planı*, Kalkınma Bakanlığı Yay., Ankara 2011, s.32.

⁶⁴ TÜİK, (2012), Erişim Tarihi: 15 Haziran 2012, <http://www.tuik.gov.tr>.

Batman 2.933...). Muş'ta ikamet eden ve Muş il Nüfusuna kayıtlı olan 379.098 kişi ile birlikte ilin nüfusuna kayıtlı kişi sayısı 788.439 kişidir.

2011 Yılı ADNK Sistemine göre, İlde bulunan 22 Belde Belediyesinden 5'inin nüfusu (Karaağıl, Mollakent, Yemişen, Karakale, Gülkoru) 2000'in altına düşmüş, 8'inin nüfusu 2000-2500 arasında seyretmekte ve 10'unun nüfusu ise 2500'ün üzerindedir.

Tablo 2.1. Muş İlinde Şehir ve Köy Nüfusunun İlçelere Göre Dağılımı

	İlçeler	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Kırsal Nüfus Oranı(%)	Nüfus Yoğunluğu (Km2/Kişi)
2011	İl Toplamı	414.706	152.064	262.642	63,3	50,6
	Merkez	180.767	81.918	98.849	54,7	59,0
	Bulanık	84.713	23.385	61.328	72,4	52,1
	Hasköy	28.322	13.007	15.315	54,1	124,8
	Korkut	27.131	3.316	23.815	87,8	47,2
	Malazgirt	60.010	20.477	39.533	65,9	43,1
	Varto	33.763	9.961	23.802	70	25,8

Kaynak: TÜİK

1980 yılından günümüze Muş ilinde kentleşme oranında %24'ten %35'e, TRB2 bölgesinde %30'dan %48'e, Türkiye'de ise %44'ten %76'ya ciddi artışlar yaşanmıştır⁶⁵. TÜİK verilerinden derlenen aşağıdaki tabloda gösterilen son beş yılda ise kentleşme oranlarında kayda değer değişiklikler olmamıştır⁶⁶.

Tabloda dikkatimizi çeken bir diğer önemli husus ise, Muş ve TRB2 bölgelerinde kırsal nüfus toplam nüfusun büyük bir oranını oluştururken, Türkiye'de ise şehir nüfusu toplam nüfusun büyük bir oranını oluşturmaktadır. 2011 Yılı ADNK

⁶⁵ TÜİK, (2012), *ADNK Sistemi*, Erişim tarihi: 20 Haziran 2012, www.tuik.gov.tr.

⁶⁶ DAKA, *TRB2 Bölgesi Mevcut Durum Analizi Nüfus ve Kentleşme*, DAKA Yay., Ankara 2010, s.14.

Sistemine göre, Türkiye genelinde kırsal nüfus oranı %23,2 iken, Muş % 63,3 ile kırsal nüfusun en yoğun olduğu 3. İldir. En fazla kırsal nüfus oranının olduğu ilçe %87,8 ile Korkut ilçesi olurken, en az kırsal nüfus oranının olduğu ilçe ise 54,1 ile Hasköy ilçesidir.

Tablo 2.2. Muş İlinde Şehirleşme Oranları

Yıl	Nüfus	Muş(%)	TRB2 Bölgesi(%)	Türkiye(%)
2011	Şehir/İlçe nüfusu	37	49	77
	Köy/Belde nüfusu	63	51	23
2010	Şehir/İlçe nüfusu	35	49	76
	Köy/Belde nüfusu	65	51	24
2009	Şehir/İlçe nüfusu	34	49	76
	Köy/Belde nüfusu	66	51	24
2008	Şehir/İlçe nüfusu	34	48	75
	Köy/Belde nüfusu	66	52	25
2007	Köy/Belde nüfusu	35	50	70
	Köy/Belde nüfusu	65	50	30

Kaynak: TÜİK

-Yaş Gruplarına Göre Nüfus Dağılımı

Muş ilinin nüfusunda görülen yaş grupları dağılımı, TRB2 Bölgesi'nin nüfusunda görülen yaş dağılımı ile benzerlik göstermektedir. İl genelinde 0–14 yaş grubundaki genç nüfusun oranı % 39,4 iken, TRB2 bölgesinde % 38,7, Türkiye nüfusunda ise bu oran % 25,2'dir. Buna karşın; 15–65 yaş grubu olan çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı % 56,7'dir. Bu oran Türkiye ortalamasının %10,6 altında kalmaktadır, bunun ana sebebini ise işsizlik nedeni ile göç eden nüfusun % 70'ini 15-35 yaş grubunun oluşturmasıdır. 65+ yaş grubunu oranı % 3,7, 90+ yaş grubunun oranı ise % 0,7'dir.

Türkiye nüfusunun % 8,3'ü, TRB2 Bölgesi'nin nüfusunun % 12,5'i, Muş nüfusunun ise % 12,7'si 0-4 yaş grubunda bulunmaktadır. Muş ilinde görülen bu yüksek orana karşın, 2010 yılında 53.015 kişi olan İlin 0-4 yaş grubu 2011 yılında 52.645 kişiye

düşmüş ve nüfusun artış oranında azalmalar görülmeye başlanmıştır. Buna karşın 2010 yılında 90+ üzeri 278 olan kişi sayısı 2011 yılında 317 kişiye yükselmiştir.

Ayrıca Türkiye’de 29,7 olan ortanca yaş (*nüfusu oluşturan kişilerin yaşları büyükten küçüğe doğru sıralandığında ortada kalan kişinin yaşı*) ilde 19,42 olarak gerçekleşmiştir⁶⁷.

Tablo 2.3. Yaş Gruplarına Göre Nüfus Oranları (2011)

Yaş. Gr.	Muş %	TRB2 %	Türkiye %
0–14	39,4	38,7	25,2
15–64	56,7	57,9	67,3
65+	3,7	3,2	7,2
90+	0,07	0,06	0,1
Toplam Nüfus	414.706	2.046.027	74.724.269

Kaynak:TÜİK

Muş ilinde 2007-2011 döneminde erkek nüfusu % 3’ lük bir artış sergilerken, bu oran TRB2 Bölgesinde % 5,6, Türkiye’de ise % 6 oranında artmıştır. Kadın nüfusunda ise aynı dönemi baz aldığımızda Muş ilinde % 1,5’lik bir artışa karşın, TRB2 bölgesinde % 3,1, Türkiye genelinde ise % 5,6’lık bir artış söz konusudur. Görüldüğü gibi erkek nüfusundaki artış baz alındığında Türkiye ile TRB2 bölgesi benzerlik göstermekteyken, Muş ilindeki artış her ikisinin de altında kalmakta, kadın nüfusundaki artış baz alındığında ise yine Muş ili hem TRB2 bölgesinin hem de Türkiye’nin altında kalmaktadır. Bunun başlıca nedenlerinden biri Muş ilinin oldukça fazla oranda göç veren iller arasında yer almasıdır.

2011 yılında toplam nüfus artışı baz alındığında, Türkiye genelinde bir önceki yıla göre % 1,3 oranında artış sağlanırken bu artış Muş’ta % 1,9 TRB2 bölgesinde ise % 1,1 olarak gerçekleşmiştir. İlde meydana gelen nüfus artışının % 90’ı şehir merkezinde gerçekleşmiştir. Kırsal kesim göç vermeye devam etmektedir.

⁶⁷ TÜİK, *ADNK Sistemi*, Erişim tarihi: 25 Haziran 2012, <http://www.tuik.gov.tr>.

2011 yılında Türkiye nüfusunun % 50,2'si erkek, % 49,8'i kadın nüfustan oluşmakta iken Muş'un nüfusunun % 51,3'ü erkek % 48,7'si kadın, TRB2 bölgesinin ise % 51,8'i erkek % 48,2' si kadın nüfustan oluşmaktadır.

Tablo 2.4. Cinsiyete göre nüfus dağılımı

Yıl	Cinsiyet	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
2011	Kadın	201.989	985.342	37.191.315
	Erkek	212.717	1.060.685	37.532.954
	Toplam	414.706	2.046.027	74.724.269
2010	Kadın	199.771	992.233	36.679.806
	Erkek	207.115	1.030.140	37.043.182
	Toplam	406.886	2.022.373	73.722.988
2009	Kadın	197.233	975.553	36.098.842
	Erkek	207.251	1.036.491	36.462.470
	Toplam	404.484	2.012.044	72.561.312
2008	Kadın	197.039	963.381	35.615.946
	Erkek	207.270	1.030.784	35.901.154
	Toplam	404.309	1.994.165	71.517.100
2007	Kadın	198.920	955.306	35.209.723
	Erkek	206.589	1.004.229	35.376.533
	Toplam	405.509	1.959.535	70.586.256

Kaynak: TÜİK

- Göç

Muş ili, istihdam imkânlarının kıt oluşu nedeniyle sürekli göç veren illerimiz arasında yer almaktadır. Bundan da en fazla genç nüfus etkilenmektedir. İl genelinde Türkiye ortalamasına göre yaygın bir işsizlik mevcuttur (%16,2). 2010-2011 döneminde Muş ilinin aldığı göç 12.895 kişi iken, TRB2 Bölgesi'nin aldığı göç 49.804, Muş ilinin verdiği göç 18.663 kişi iken TRB2 Bölgesi'nin verdiği göç ise 109.979 olmuş ve buna göre net göç Muş ilinde -5.768 olarak gerçekleşirken, TRB2 bölgesinde -60.175 olarak gerçekleşmiştir. Net göç hızı ise Muş ilinde -13,81 oranında gerçekleşirken, TRB2 bölgesinde bu oran -28,98 ile nerdeyse Muş ilinin iki katına tekabül etmektedir⁶⁸.

⁶⁸ TÜİK, *Bölgesel İstatistikler*, Erişim tarihi: 30 Haziran 2012, www.tuik.gov.tr.

Muş ilinin aldığı göç toplamı TRB2 Bölgesi'nin aldığı göç toplamı içerisindeki payı % 25,8 oranında gerçekleşirken, verdiği göç oranı ise TRB2 bölgesi toplamının % 16,9'una tekabül etmektedir. Göç eden nüfusun % 70'i 15-35 yaş grubundan oluşmaktadır.

Tablo 2.5. Muş ilinde 2010-2011 Göç Oranları

	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı
Muş	12.895	18.663	-5.768	-13,81
TRB2 Bölgesi	49.804	109.979	-60.175	-28,98

Kaynak: TÜİK

2.1.3. İdari Yapı

Muş'un Cumhuriyet sonrası idari yapısı son olarak 1935'te biçimlenmiş ve yaklaşık olarak 50 yıl boyunca hiç değişmemiştir. 1987'den sonra Hasköy ve Korkut'un kurulmasıyla ilçe sayısı Merkez dâhil 6'ya ulaşmıştır⁶⁹.

Tablo 2.6. İlçeler İtibariyle İdari Birimlerin Sayısal Durumu (2011)

İlçe	Belediye	Köy	Mezra	Mahalle	Birlik
Merkez	9	96	91	42	3
Bulanık	10	53	39	37	3
Hasköy	2	17	3	6	1
Korkut	3	27	12	10	1
Malazgirt	3	74	21	19	3
Varto	1	93	42	7	1
Toplam	28	360	208	121	12

Kaynak: Muş İl Mahalli İdareler Müdürlüğü

2.1.4. Sağlık

İl genelinde sağlık hizmetleri yetersiz durumdadır. Su ve kanalizasyon şebekeleri ile kırsal alanda konutların sıhhi tesisatının yetersiz ve sağlıksız olması,

⁶⁹ Muş İl Mahalli İdareler Müdürlüğü, *Brifing Raporu*, Muş İl Mahalli İdareler Müdürlüğü, Muş 2011.

sağlık sorunlarını büyüten faktörlerdir. İlde başta doktor olmak üzere sağlık personeli sürekli yetersiz olmuştur. Halen değişik branşlarda 70 uzman doktor, 38 pratisyen doktor, 30 diş doktoru, 15 eczacı, 163 teknisyen, 440 ebe ve hemşire, 60 sağlık memuru olmak üzere toplam 816 personelin kadrosu boş durumda bulunmaktadır.

-İl Sağlık Göstergeleri

2011 İl Sağlık Müdürlüğü verilerine göre Muş yataklı tedavi kurumlarının, yatak kapasitelerinin % 7'si özel hastanelere, % 93'ü ise Sağlık Bakanlığına aittir. Doktor başına düşen hasta sayısı 1079, yatak başına düşen nüfus 669, Anne ölüm oranı yüz binde 36, bebek ölüm oranı binde 17 ve bebek ölüm hızı ise binde 21 olarak gerçekleşmiştir⁷⁰.

Tablo 2.7. İl Sağlık Göstergeleri (2011)

Toplam Doktor Sayısı	377
Doktor Başına Düşen Hasta Sayısı	1.079
Yatak Başına Düşen Nüfus	669
Sağlık Ocaklarında Muayene Edilen Kişi Sayısı	426.976
Sağlık Ocağından Hastanelere Sevk Sayısı ve Oranı	4.398 / %1.03
112 ile Taşınan Hasta, Yaralı Sayısı	14.212
112 Hizmeti Alabilen Kırsal Nüfus Oranı	100
Anne Ölüm Oranı (Yüz binde)	36
Bebek Ölüm Hızı (Binde)	21
Bebek Ölüm Oranı (Binde)	17
Hastanede Yapılan Doğum Oranı (Yüzde)	79

Kaynak: Muş İl Sağlık Müdürlüğü

-Sağlık Personelinin Ünvana Göre Dağılımı ve Sağlık Personeli Başına Düşen Hasta Sayısı

Muş ilinde görev yapan sağlık personelinin, görev unvanları bakımından dağılımını Türkiye ve TRB2 bölgesiyle karşılaştırdığımızda, il genelinde (156 uzman,

⁷⁰ Muş İl Sağlık Müdürlüğü, *Brifing Dosyası*, Muş İl Sağlık Müdürlüğü, Muş 2011.

225 pratisyen, 1 Asistan olmak üzere) toplam 382 hekim bulunurken, TRB2 bölgesinde (1002 uzman, 1081 pratisyen, 236 asistan hekim olmak üzere) toplam 2319 hekim, Türkiye’de ise (63563 uzman, 38818 pratisyen, 21066 Asistan hekim olmak üzere) toplam 123447 hekim bulunmaktadır⁷¹.

İl genelindeki toplam hekim sayısı, TRB2 Bölgesi’nin toplam hekim sayısının % 16’sını, Türkiye’deki toplam hekim sayısının ise % 0,3’nü oluşturmaktadır.

İl genelinde (31 Diş Hekimi, 50 Eczacı, 408 Sağlık Memuru, 448 Hemşire, 238 Ebe olmak üzere) Toplam 1175 sağlık personeli bulunurken, TRB2 bölgesinde (204 Diş Hekimi, 261 Eczacı, 2140 Sağlık Memuru, 2.115 Hemşire, 1104 Ebe olmak üzere) toplam 5824 sağlık personeli, Türkiye’de ise (21432 Diş hekim, 26506 Eczacı, 94443 Sağlık memuru, 114772 Hemşire, 50343 Ebe olmak üzere) toplam 307496 sağlık personeli görev yapmaktadır⁷².

İl genelindeki toplam sağlık personeli sayısı, TRB2 Bölgesi’nin toplam sağlık personeli sayısının % 20’sine, Türkiye’deki toplam sağlık personeli sayısının ise % 0,3’üne tekabül etmektedir.

Tablo 2.8. Sağlık Personelinin Unvanına Göre Dağılımı (2010)

Görev Ünvanı	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
Uzman Hekim	156	1002	63563
Pratisyen Hekim	225	1081	38818
Asistan Hekim	1	236	21066
Toplam Hekim	382	2319	123447
Diş Hekimi	31	204	21432
Eczacı	50	261	26506
Sağlık Memuru	408	2140	94443
Hemşire	448	2115	114772
Ebe	238	1104	50343

Kaynak: TÜİK

⁷¹ TÜİK, (2010), Erişim tarihi: 01 Ağustos 2012, <http://www.tuik.gov.tr>.

⁷² TÜİK, (2010), *Bölgesel İstatistikler*, Erişim tarihi: 02 Ağustos 2012, www.tuik.gov.tr.

Tablo 2.9 incelediğinde, toplam hekim sayısı baz alındığında Muş ilinde kişi başına düşen hasta sayısı 1065 olarak gerçekleşirken, Türkiye genelinde bu sayının neredeyse yarısına yakın olan 597, TRB2 bölgesinde ise 1871 olarak gerçekleştiği görülecektir

Bununla beraber toplam sağlık personeli verilerine baktığımızda Muş ili genelinde kişi başına düşen hasta sayısı 346 olarak gerçekleşirken, TRB2 bölgesinde 347, Türkiye genelinde ise 240 olarak gerçekleşmiştir.

Görüldüğü gibi, 2010 TÜİK Bölgesel istatistik verilerinden derlenen bu sonuca göre Muş ili, Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında, gerek hekim başına düşen toplam hasta sayısı, gerekse sağlık personeli başına düşen toplam hasta sayısı bakımından oldukça yetersiz bir durumda bulunmakta ve gerekli tedbirlerin bir an önce alınması gerekmektedir.

Tablo 2.9. Toplam Hekim ve Sağlık Personeli Başına Düşen Hasta Sayısı (2010)

Görev Ünvanı	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
Uzman Hekim: kişi başına düşen hasta sayısı	2608	2018	1160
Pratisyen Hekim: kişi başına düşen hasta sayısı	1808	1871	1899
Toplam Hekim: kişi başına düşen hasta sayısı	1065	872	597
Diş hekimi: kişi başına düşen hasta sayısı	13125	9913	3439
Eczacı: kişi başına düşen hasta sayısı	8138	7749	2781
Sağlık memuru: kişi başına düşen hasta sayısı	997	945	780
Hemşire: kişi başına düşen hasta sayısı	908	956	642
Ebe: kişi başına düşen hasta sayısı	1709	1832	1464
Toplam sağlık personeli: kişi başına düşen hasta sayısı	346	347	240

Kaynak: TÜİK

Aşağıdaki tablodan da görülebileceği gibi 2007-2010 dönemi baz alındığında yüz bin kişi başına düşen toplam sağlık personeli sayısında Muş ili genelinde % 44'lük

bir artış gerçekleşirken, TRB2 bölgesinde % 36, Türkiye’de ise % 10’luk bir artış yaşanmış ve en fazla artış Muş ilinde gerçekleşmiştir.

Yine 2007-2010 dönemini baz aldığımızda Yüz Bin Kişi Başına düşen toplam hastane yatak sayısında Muş ili genelinde % 1,2’lik bir artış gerçekleşirken, TRB2 bölgesinde % 6,2, Türkiye’de ise % 3,7’lik bir artışla en fazla artış TRB2 bölgesinde gerçekleşmiştir⁷³.

Tablo 2.10. Yüz Bin Kişi Başına Düşen Sağlık Personeli Sayısı ve Toplam Hastane Yatak Sayısı

Yüzbin kişi başına düşen sağlık personeli sayısı						Yüz Bin Kişi Başına düşen toplam hastane yatak sayısı
Yıllar	Bölge adı	Uzman Dr.	Pratisyen Dr.	Diş Dr.	Toplam Sağlık Personeli	
2010	Muş	38	55	8	101	159
	TRB2 bölge	50	53	10	113	186
	Türkiye	86	53	29	168	250
2009	Muş	34	38	6	78	161
	TRB2 bölge	44	39	8	91	184
	Türkiye	84	49	28	161	248
2008	Muş	29	44	6	79	153
	TRB2 bölge	42	45	6	93	184
	Türkiye	80	50	28	158	241
2007	Muş	26	39	5	70	157
	TRB2 bölge	36	42	5	83	175
	Türkiye	77	49	27	153	241

Kaynak:TÜİK

-İl Sağlık Kurumları ve Personelleri

2011 İl Sağlık Müdürlüğü verilerine göre, İlde 7 hastane, 608 hasta yatağı, 42 sağlık evi bulunmaktadır. Bu sağlık kurumlarında halen sözleşmeliler dâhil 216 uzman doktor, 216 pratisyen doktor, 743 ebe ve hemşire ve 538 diğer personel olmak üzere 1.713 kişi görev yapmaktadır. İlde 400 yataklı Muş Devlet Hastanesi, Muş Doğum ve Çocuk hastanesi, 53 yataklı Malazgirt Devlet Hastanesi, 37 yataklı Bulanık Devlet Hastanesi, 43 yataklı Varto devlet hastanesi 25 yataklı Hasköy Devlet Hastanesi, 5

⁷³ TÜİK, (2010), *Bölgesel İstatistikler*, Erişim tarihi: 05 Ağustos 2012, www.tuik.gov.tr.

yataklı Korkut Devlet Hastanesi olmak üzere toplam 7 devlet hastanesi ve 45 yataklı bir Özel Hastane yataklı tedavi hizmeti vermektedir⁷⁴.

Tablo 2.11. Sağlık Kurumları ve Sağlık Personelinin İlçelere Dağılımı (2011)

Sağlık Kurumu ve Personeli	Toplam	Merkez	Bulanık	Hasköy	Korkut	Malazgirt	Varto
Hastane	7	2	1	1	1	1	1
Yatak Kapasitesi	608	400	37	25	5	53	43
Sağlık evi	42	19	5	4	3	6	5
Uzman Doktor	147	107	16	4	1	14	5
Pratisyen doktor	230	119	38	16	13	27	17
Hemşire	477	329	56	15	5	38	34
Ebe	213	137	25	7	10	17	17
Diğer sağlık Personeli	803	561	72	38	25	59	48

Kaynak: İl Sağlık Müdürlüğü

2.1.5. Eğitim

“Eğitim; siyasal ve demokratik toplum bilincini geliştirme, karmaşık sorunların anlaşılmasını sağlama, teknolojik ilerlemeye yardımcı olma ve kültürel yetenekleri keşfetme gibi çok yönlü etkilere sahiptir. Bu nedenlerle eğitime yatırım yapma düşüncesi sosyo-ekonomik ve politik gelişmenin sağlanması bakımından önemlidir⁷⁵. ”

2010 yılı ADNK verilerine göre 2.022.373 nüfus ile Türkiye'nin toplam nüfusunun % 2,75'ini oluşturan TRB2 Bölgesi, 26 bölge içinde 17. sıradadır. Bölge nüfusunun % 40,2'si 0-14 yaş arası, % 56,4'ü 15-64 yaş arası ve % 3,3'ü 65 ve üzeri yaş grubundaki kişilerden oluşmaktadır. Bölge'nin bu denli genç bir nüfusa sahip olması, eğitim altyapısına olan ihtiyacı daha da artırmaktadır. Okur-yazarlık oranına

⁷⁴ Muş İl Sağlık Müdürlüğü, *Briefing Dosyası*, Muş İl Sağlık Müdürlüğü, Muş 2011.

⁷⁵ Vural Hoşgörür, Gamze Gezgin, “Ekonomik ve Sosyal Kalkınmada Eğitim”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Elektronik Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 2005, s.2, Erişim Tarihi:10 Ağustos 2012, http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_II/vural_hosgor.doc.

bakıldığında 2010 yılı verilerine göre bölge’de 199.892 kişi okuma-yazma bilmemektedir ve bunun % 79,73’ünü kadınlar oluşturmaktadır⁷⁶.

-Eğitim-Öğretim Kurumları

Muş ili eğitim göstergeleri bakımından Mesleki Eğitim, Okul Öncesi ve İlköğretim’de Türkiye ortalamasının üzerindedir. Ortaöğretim, LYS ve SBS’de ise Türkiye ortalamasının gerisindedir. Eğitimdeki sorunların temel sebebi; nüfusun büyük bölümünün (% 66) kırsal kesimde yaşaması, il ekonomisinin tarıma dayalı olması, milli pazara tam açılmaması ve geleneksel yapının günümüzde de büyük ölçüde korunuyor olmasıdır. Ancak bütün bu olumsuz koşullara rağmen, eğitimde son yıllarda göreceli bir iyileşme görülmektedir⁷⁷.

-Okul Öncesi Eğitim

“Hızla gelişen teknolojik yenilikler ve 20. yy.'in sonlarına doğru ihtiyaç duyulan yeni insan modelinin yetiştirilmesinde okul öncesi eğitimin önemi giderek belirginleşmeye başlamıştır. Diğer taraftan köylerden kentlere göçlerle birlikte oluşan çarpıklıkları giderebilmek ve endüstrileşmenin getirdiği yeni tip aile yapısına kadının çalışma hayatına aktif katılımıyla birlikte ortaya çıkan çocuk bakımı problemine çözümler getirebilmek amacıyla okul öncesi eğitime, eğitim sistemi içerisinde belirgin bir önem verilmeye başlanmıştır⁷⁸.”

Muş ilinde eğitimde her yıl ilerleme kaydedilmektedir. İlde 2011-2012 eğitim-öğretim döneminde okul öncesi eğitim alanında; 13 anaokulu ve diğer okullar bünyesinde bulunan 240 anasınıfında toplam 12.078 öğrenciye eğitim verilmektedir. Okul öncesi eğitimde bağımsız anaokullarında 66, diğer okullar bünyesindeki anasınıflarında 368 olmak üzere toplam 434 öğretmen görev yapmaktadır. Okul Öncesi 2003 yılı okullaşma oranı % 9,1 iken, 2011-2012 dönemi Eğitimde Okullaşma oranı 5 yaş nüfusuna göre % 74,79 olarak gerçekleşmiştir⁷⁹.

⁷⁶ TÜİK, (2011), ADNK Sistemi, Erişim tarihi: 10 Ağustos 2012, <http://www.tuik.gov.tr>.

⁷⁷ DAKA, *TRB2 Bölgesi 2011-2013 Bölge Planı*, DAKA Yay, İzmir 2010, s.14.

⁷⁸ Açı, s.27

⁷⁹ Muş İl Milli Eğitim Müdürlüğü, *Briefing Dosyası*, Muş İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Muş 2011.

Tablo 2.12 Muş ilinde okul öncesi eğitim veren okul ve bu okullardaki öğretmen ve öğrenci sayılarının, TRB2 Bölgesi ve Türkiye karşılaştırmalı durumunu göstermektedir.

Söz konusu tablodan da görülebileceği gibi, 2007 yılında Türkiye genelindeki okul öncesi eğitim veren okul sayısı 22.506 iken, TRB2 Bölgesinde 835, Muş ilinde ise 216'dır. Türkiye genelindeki okul öncesi eğitim veren okulların % 0,96'sı, TRB2 Bölgesinde okul öncesi eğitim veren okulların ise % 25,8'i Muş ilinde bulunmaktadır.

2007-2011 yılları arasında ise Türkiye genelindeki okul öncesi eğitim veren okul sayısı % 27'lik bir artışla 28.625'e, TRB2 Bölgesinde % 70'lik bir artışla 1418'e, Muş ilinde ise % 80'lik bir artışla 389'a yükselmiştir. Görüldüğü gibi özellikle TRB2 Bölgesi ve Muş ilindeki okul öncesi eğitim veren okullardaki artış, Türkiye genelindeki artışın oldukça üzerinde bir düzeyde gerçekleşmiştir.

2011 yılında Türkiye genelindeki okul öncesi eğitim veren okulların % 1,3'ü, TRB2 Bölgesinde okul öncesi eğitim veren okulların ise % 27'si Muş ilinde bulunmaktadır.

2007-2011 dönemindeki söz konusu artış sadece okullardaki artışla sınırlı kalmamış, aynı zamanda, gerek Türkiye gerekse TRB2 Bölgesi ve Muş ilinde öğretmen ve öğrenci sayılarında da ciddi artışlar gerçekleşmiştir.

2007 yılında, Türkiye genelinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 27 iken, bu sayının TRB2 Bölgesinde 52, Muş ilinde ise 65 olduğu görülmektedir. 2011 yılında ise öğretmen başına düşen öğrenci sayısı Türkiye'de 21, TRB2 Bölgesinde 23, Muş ilinde ise 27'ye düşmüştür. Görüldüğü gibi Muş ilinde 2011 yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı TRB2 Bölgesi ve Türkiye genelindeki öğretmen başına düşen öğrenci sayısından yüksek olmasına karşın, 2007 yılı baz alındığında % 51'lik bir düşüş gerçekleşerek oldukça iyi bir düzeye gelinmiştir⁸⁰.

⁸⁰ TÜİK, (2010), *Bölgesel İstatistikler*, Erişim tarihi: 12 Ağustos 2012, www.tuik.gov.tr.

Tablo 2.12. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Okul Öncesi Eğitim Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Yıl	Okul Öncesi Eğitim	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
2011	Okul	389	1418	28625
	Öğretmen	448	1910	55883
	Öğrenci	12078	43532	1169556
2010	Okul	438	1 412	27 606
	Öğretmen	492	1 783	48 330
	Öğrenci	14 760	53 045	1 115 818
2009	Okul	488	1 221	26 681
	Öğretmen	576	1 452	42 716
	Öğrenci	19 459	41 196	980 654
2008	Okul	248	932	23 653
	Öğretmen	130	742	29 342
	Öğrenci	8 344	31 537	804 765
2007	Okul	216	835	22 506
	Öğretmen	109	532	25 901
	Öğrenci	7 043	27 915	701 762

Kaynak: TÜİK

- İlköğretim

2011-2012 Eğitim-Öğretim döneminde İl genelinde 440 İlk Öğretim Okulu 24 Yatılı İlköğretim Bölge Okulu (YİBO) ve 1 Özel İlk Öğretim Okulu olmak üzere toplam İlköğretim Okulu sayısı 465'tir. Derslik sayısı 2.627'dir. İlköğretimde okullaşma oranı 2003 yılında % 73,2 iken 2011-2012 yılında % 98.06'ya ulaşmıştır⁸¹.

⁸¹ Muş İl Milli Eğitim Müdürlüğü, *Brifing Dosyası*, Muş İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Muş 2011.

Tablo 2.13. İlköğretimde Okul, Derslik, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları(2011)

Okul Sayısı	465
Öğretmen Sayısı	3.446
Kız Öğrenci Sayısı	49.272
Erkek Öğrenci Sayısı	49.319
Toplam Öğrenci Sayısı	97.591
Derslik Sayısı	2.627
İhtiyaç Duyulan Derslik Sayısı	626
Derslik Başına Düşen Öğrenci	37
Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	28

Kaynak: İl Milli Eğitim Müdürlüğü

2011 TÜİK verilerine göre Türkiye genelinde 10.979.301 ilköğretim öğrencisi bulunmaktadır. Söz konusu öğrencilerin % 4'ü TRB2 Bölgesinde, % 0,9'u ise Muş ilinde bulunmaktadır.

2011 yılı itibariyle Muş ilinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 25 iken, TRB2 Bölgesinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 23, Türkiye genelinde ise 21'dir. Elde edilen bu sonuç, Muş ilinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısının, Türkiye ve TRB2 Bölgesindeki öğretmen başına düşen öğrenci sayısının üzerinde olduğunu göstermektedir.

Tablo 2.14. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye İlköğretim Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Yıl	İlköğretim	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
2011	Okul	476	2144	32108
	Öğretmen	4007	18942	515852
	Öğrenci	100398	444356	10979301
2010	Okul	475	2147	32797
	Öğretmen	4181	18099	503328
	Öğrenci	105212	488403	10981100
2009	Okul	464	2108	33310
	Öğretmen	3758	16651	485677
	Öğrenci	97617	466270	10916643
2008	Okul	456	2031	33769
	Öğretmen	2959	14031	453318
	Öğrenci	90158	433876	10709920
2007	Okul	451	1971	34093
	Öğretmen	3120	14234	445452
	Öğrenci	89289	432774	10870570

Kaynak: TÜİK

-Genel Ortaöğretim

2011-2012 Eğitim-Öğretim dönemi itibariyle Ortaöğretim alanında; 4 Genel Lise, 1 Fen Lisesi, 6 Anadolu Lisesi, 3 Anadolu Öğretmen Lisesi, 6 Çok Programlı Lise 19 Mesleki ve Teknik Lise olmak üzere toplam 39 lise ve dengi okul bulunmaktadır. Bu liselerde toplam 17.250 öğrenci 582 derslikte eğitim ve öğretim görmektedir. Ortaöğretimde okullaşma oranı 2003 yılında % 17, 2 iken 2011-2012 yılında % 32'ye ulaşmıştır⁸².

⁸² Muş İl Millî Eğitim Müdürlüğü, *Briefing Dosyası*, Muş İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Muş 2011.

Tablo 2.15. Ortaöğretimde Okul, Derslik, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (2011)

Okul	39
Öğretmen	771
Kız Öğrenci Sayısı	6.540
Erkek Öğrenci Sayısı	10.710
Toplam Öğrenci	17.250
Derslik Sayısı	582
İhtiyaç Duyulan Derslik Sayısı	10
Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	30
Öğretmen Başına Düşen Derslik Sayısı	25

Kaynak: Muş İl Milli Eğitim Müdürlüğü

2011 TÜİK verilerine göre Tablo 2.16'dan da görülebileceği gibi Genel Orta Öğretimde Muş ilinde 300 öğretmen görev yaparken, TRB2 Bölgesinde 2396, Türkiye genelinde ise 122716 öğretmen görev yapmaktadır. Türkiye genelindeki Genel Orta Öğretim öğrencilerinin % 0,3'ünü Muş ilindeki öğrenciler oluştururken, TRB2 Bölgesindeki öğrencilerin % 14'ünü yine Muş ilindeki öğrenciler oluşturmaktadır. 2011 verilerine göre Türkiye geneli Genel Orta Öğretim okullarının % 0,3'ü Muş ilinde bulunurken, TRB2 bölgesi Genel Orta Öğretim okullarının ise % 17'si yine Muş ilinde bulunmaktadır.

2011 yılında Muş ilinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 28 iken, Türkiye genelinde 22, TRB2 Bölgesinde ise 26'dır. Görüldüğü gibi gerek Okul Öncesi Eğitim, gerek İlköğretim ve gerekse Genel Orta Öğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı bakımından Muş ili hem TRB2 Bölgesi hem de Türkiye'nin üzerinde yer almaktadır⁸³.

⁸³ TÜİK, (2010), *Bölgesel İstatistikler*, Erişim tarihi: 20 Ağustos 2012, www.tuik.gov.tr.

Tablo 2.16. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genel Ortaöğretim Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Yıl	Genel Orta Öğretim	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
2011	Okul	16	92	4171
	Öğretmen	300	2396	122716
	Öğrenci	8512	62765	2666066
2010	Okul	15	102	4102
	Öğretmen	239	2365	118378
	Öğrenci	8138	73375	2676123
2009	Okul	14	103	4067
	Öğretmen	231	2082	111896
	Öğrenci	7334	65286	2420691
2008	Okul	16	100	4053
	Öğretmen	244	1774	107789
	Öğrenci	7722	59112	2271900
2007	Okul	16	90	3830
	Öğretmen	238	1713	106270
	Öğrenci	7813	50843	1980452

Kaynak: TÜİK

-Yaygın Eğitim

Yaygın eğitim alanında Merkez ve 5 ilçede 1'er olmak üzere 6 Halk Eğitim Merkezi ve Merkez İlçede 1 Çıraklık Eğitim Merkezi faaliyet göstermektedir. 2010-2011 öğretim yılında 908 kurs açılmış 18.514 kursiyer eğitimini bitirmiştir. Bu kursiyerlerin 10.439'u kızlardan oluşmaktadır. Ayrıca Ana-Kız okuldayız kampanyası çerçevesinde ilde toplam 152 kurs açılmış olup 2.031 kursiyer kursa alınarak okuma-yazma kursu verilmiştir.

- Özel Öğretim

Muş'ta 1 adet ilköğretim okulu, 10 adet dershane, 8 adet öğrenci yurdu, 11 adet Motorlu Taşıt Sürücü Kursu ve 10 adet Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi olmak üzere toplam 40 adet özel öğretim kurumu bulunmaktadır⁸⁴.

⁸⁴ Muş İl Milli Eğitim Müdürlüğü, *Briefing Dosyası*, Muş İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Muş 2011.

-Yükseköğretim

2008 Eylül ayında 3 Fakülte, 2 Enstitü, 1 Yüksekokul ve 1 Meslek Yüksekokulu olarak Eğitim-Öğretim hayatına başlayan Muş Alparslan Üniversitesi, 2011 Kasım ayına gelindiğinde 6 Fakültesi, 2 Enstitüsü, 1 Yüksekokulu, 2 Meslek Yüksekokulu bünyesinde 95 bölümü, 4.401 öğrencisi ve 337 öğretim personeli olan bir üniversite haline gelmiş ve 25 Yıllık Gelişim Planının önünde bir büyüme sergilemiştir⁸⁵.

Tablo 2.17. Yüksek Öğretim Okul, Öğretim Görevlisi ve Öğrenci Sayıları (2011-2012)

Akademik Birim Adı	Akademik Birim Sayısı	Bölüm Sayısı	Öğretim Elemanı Sayısı	Öğrenci Sayısı
Enstitü	2	17	337	4.401
Fakülte	6	42		
Yüksekokul	1	4		
MYO	2	32		

Kaynak: Muş Alparslan Üniversitesi Rektörlüğü

- Okuma – Yazma

2011 yılı TÜİK ADNK Sistemi verilerine göre Muş ilinde 15 yaş üstü yetişkin nüfus toplamı 250.689 kişi olup 128.421'i erkek 122.268'i de kadın nüfustan oluşmaktadır.

TÜİK 2011 Göstergelerine göre Muş ilinde yetişkin okuryazarlık oranı erkeklerde % 94,5, kadınlarda % 72,9 olarak tespit edilmiş olup okuryazarlık oranı, İl genelinde % 84,1 olarak tespit edilmiştir. TRB2 Bölgesinde okuryazarlık oranı erkeklerde % 94,7, kadınlarda % 76, bölge geneli okuryazarlık oranı ise % 85,8 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye genelinde ise erkeklerde okuryazarlık oranı % 94,1, kadınlarda % 90,3, genel toplamın okuryazarlık oranı ise % 94,1 olarak tespit edilmiştir.

⁸⁵ Muş Alparslan Üniversitesi Rektörlüğü, *Briefing Dosyası*, Muş Alparslan Üniversitesi Rektörlüğü, Muş 2011.

Görüleceği üzere Muş ili genel okuryazarlık oranı hem TRB2 bölgesi, hem de Türkiye geneli okuryazarlık oranından daha düşük oranda gerçekleşmiştir⁸⁶.

Eğitimdeki sorunların temel sebebi; nüfusun büyük bölümünün (% 66) kırsal kesimde yaşaması, il ekonomisinin tarıma dayalı olması, milli pazara tam açılmaması ve geleneksel yapının günümüzde de büyük ölçüde korunuyor olmasıdır. Ancak bütün bu olumsuz koşullara rağmen, eğitimde son yıllarda göreceli bir iyileşme görülmektedir.

Tablo 2.18. 15 Yaş Üstü Okur-Yazarlık Oranı (2011)

Bölgeler	15 Yaş Üstü Nüfus Toplamı	Okur Yazarlık Oranı Toplam(%)	15 Yaş Üstü Erkek Nüfusu	Okur Yazarlık Oranı Erkek(%)	15 Yaş Üstü Kadın Nüfusu	Okur Yazarlık Oranı Kadın(%)
Muş	250.689	84,1	128.421	94,5	122.268	72,9
TRB2 Bölgesi	1.252.801	85,8	654.113	94,7	598.688	76
Türkiye	55.618.439	94,1	27.738.198	97,9	27.880.241	90,3

Kaynak: TÜİK

2.1.6. Sosyal Güvenlik

İl nüfusunun % 43'ü sosyal güvenlik kapsamında bulunurken, % 47'si de uygulamaya son verilmeden önce yeşil karttan faydalanmaktaydı⁸⁷.

Tablo 2.19. Aktif Sigortalı Sayıları (2011)

Aktif Sigortalılar	4/a	4/b		Emekli Sandığı	TOPLAM
	SSK	1479 (Bağkur - Esnaf)	2926(Tarım Bağkur)		
	16.761	8.692	3.826	12.487	37.940
Sos. Güv. Kapsamı	77.604	38.809	16.758	41.339	174.510

Kaynak: Muş SGK İl Müdürlüğü

⁸⁶ TÜİK, (2011), *ADNK Sistemi*, Erişim tarihi: 30 Ağustos 2012, <http://www.tuik.gov.tr>.

⁸⁷ Muş SGK İl Müdürlüğü, *Briefing Dosyası*, Muş SGK İl Müdürlüğü, Muş 2011.

2.2. MUŞ İLİNİN EKONOMİK VE SEKTÖREL YAPISI

2.2.1. İlin Gelişmişlik Düzeyi ve Ekonomik Göstergeler

Bu bölümde Muş ilinin ekonomik ve sektörel yapısı ele alınmakta ve söz konusu yapı kapsamında ilin gelişmişlik düzeyi, GSYİH İçindeki Payı, kişi başına düşen GSYİH, işgücü piyasası, tarımsal yapı, hayvancılık, ormancılık, sanayi, ticaret, ulaşım, dış ticaret, turizm, kamu yatırımları ve potansiyel yatırım alanlarına ayrıntılı bir şekilde yer verilmektedir.

2.2.1.1. İlin Gelişmişlik Performansı

Muş ili ekonomisinin temelini, tarihinin her döneminde tarım ve tarımın alt sektörü olan hayvancılık oluşturmuştur. İl ekonomisinin tarıma dayalı, kapalı ve durağan yapısı, Cumhuriyet döneminde, 1950'li yıllarla birlikte, özellikle de 1970'lerden sonra büyük ölçüde kırılmış olmasına rağmen bugün de bu özelliğini korumaktadır.

Tarım ve hayvancılık ağırlıklı olarak geleneksel yöntemlerle yapıldığından dolayı verim düşüktür. Bu sektörde üretim ve verim artışının sağlanabilmesi için, modern yöntem ve tekniklerin uygulanması gerekmektedir.

İl sanayileşme alanında da oldukça geri durumdadır. Ancak, son yıllarda özel sektör tarafından özellikle tarımsal sanayi alanında küçük çaplı sanayi tesisleri kurulmaya başlanmıştır.

İl'de iktisaden faal nüfusun yüzde 83'si tarım sektöründe, yüzde 13'ü hizmet sektöründe, yüzde 2'si sanayi sektöründe yüzde 2'si de inşaat sektöründe istihdam edilmektedir. İl genelinde yaygın bir işsizlik mevcuttur⁸⁸.

2.2.1.2. İlin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

Muş ilinin ekonomik ve sosyal yönden gelişmişlik düzeyinin ortaya konulmasında GSYİH rakamları, İGE ve DPT Müsteşarlığı tarafından hazırlanan illerin

⁸⁸TÜİK, (2010), *Bölgesel İstatistikler*, Erişim tarihi: 18 Kasım 2012, www.tuik.gov.tr.

sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması çalışmalarının birlikte değerlendirilmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir

“ İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması, ekonomik ve sosyal yapıları temsil eden 58 değişkenin ortak bileşkesi olarak ve temel bileşenler çözümlemesiyle ortaya çıkarılan temel bileşen değerleri esas alınarak oluşturulmuştur⁸⁹. ”

Buna göre TRB2 Bölgesi sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre 26 bölge arasında son sırada bulunmaktadır. İller arasında bir karşılaştırma yapıldığında 81 il içersinde Van 75, Hakkâri 77, Bitlis79 ve Muş 81. sıradadır⁹⁰.

2.2.1.3. İlin GSYİH İçindeki Payı

Tablo 2.20'den Muş GSYİH rakamları incelendiğinde; 1987 yılında cari fiyatlarla 99.120 TL olan GSYİH, 2001 yılına gelindiğinde ciddi bir artış göstererek, 321.322.348 TL düzeyine ulaştığı görülmektedir. GSYİH'daki artış sabit fiyatlarla değerlendirildiğinde, 1987 yılında 99.120 TL olan GSYİH'nın yaklaşık % 66 oranında artış göstererek 2001 yılında 164.078 TL düzeyine ulaştığı görülmektedir.

Cari fiyatlarla GSYİH gelişme hızı, 1997 yılında % 120,6 ile en yüksek değere ulaşırken, sabit fiyatlarla hesaplanan GSYİH'nın, 1988 yılında % 31,4 ile en yüksek değere ulaştığı görülmektedir. 2000 yılı cari fiyatlarla(-%40), 1989 yılı ise sabit fiyatlarla(%-10,4) hesaplanan GSYİH'da en düşük gelişme hızının yaşandığı yıllar olarak göze çarpmaktadır.

⁸⁹ Bülent Dinçer, Metin Özaslan, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, DPT Yay., Ankara 2003, Yay. No:2671, s.46.

⁹⁰ DAKA, *TRB2 Bölgesi 2011-2013 Bölge Planı*, DAKA Yay, İzmir 2010, s.16.

Tablo 2.20. Muş İli GSYİH'sının Yıllar İtibariyle Gelişimi

Yıllar	Cari fiyatlarla		Sabit fiyatlarla	
	Değer(YTL)	Gelişme Hızı(%)	Değer(YTL)	Gelişme Hızı(%)
2001	321.322.348	56,4	164.078	2,1
2000	205.436.842	40,0	160.654	-4,3
1999	146.723.297	60,3	167.928	6,8
1998	91.514.976	87,2	157.272	1,8
1997	48.896.718	120,6	154.486	8,5
1996	22.170.100	77,8	142.368	5,9
1995	12.467.054	90,3	134.428	-2,4
1994	6.552.024	103,8	137.698	-3,8
1993	3.215.201	62,1	143.127	-4,5
1992	1.983.236	78,4	149.842	1,8
1991	1.111.589	62,3	147.153	0,1
1990	685.025	102,4	146.969	26,6
1989	338.530	65,7	116.110	-10,9
1988	204.291	106,1	130.256	31,4
1987	99.120	0,0	99.120	0,0

Kaynak: TÜİK

Muş ilinin, TRB2 Bölgesi toplam GSYH'ya sağladığı katkı bölge illeriyle karşılaştırıldığında; en yüksek değeri üreten ikinci il olduğu görülmektedir. Tablo 2.21'de görülebileceği gibi, Van ili bölge GSYİH sına 2001 yılı itibari ile 931.783.539 TL'lik değer ile %51,63'lük bir katkı sağlarken, Muş ili ise 321.322.348 TL'lik değer ile %17,80'lik bir katkı sağlamıştır. 2001 yılı itibariyle TRB2 bölge illeri için bir sıralama yapıldığında; Van ili birinci sırada yer alırken onu sırası ile Muş, Bitlis, Hakkari illeri izlemektedir.

Tablo 2.21. Muş ili GSYİH'sının TRB2 Bölgesi İçindeki Payı(Cari fiyatlarla)(2001).

İller	GSYİH Değeri(YTL)	İllerin Payı%
Muş	321.322.348	17,80
Van	931.783.539	51,63
Bitlis	307.028.085	17,01
Hakkari	244.266.408	13,53
TRB2 Bölgesi	1804400380	100

Kaynak: TÜİK

Tablo 2.22 incelendiğinde, Muş ili GSYİH'sı 1987 yılında, TRB2 Bölgesi GSYİH'sının % 17,84'ünü, Türkiye GSYİH'sının ise % 0,13'ünü oluştururken, 2001 yılına gelindiğinde, TRB2 Bölgesi GSYİH'sının % 17,80'ini, Türkiye GSYİH'sının ise % 0,18'ini oluşturmakta ve ciddi bir artış sergilememektedir. İl GSYİH'sı bölge GSYİH'sı içinde en yüksek paya % 20,83 ile 1988 yılında ulaşırken, en düşük paya % 17,19 ile 2000 yılında sahip olmuştur. Buna karşın il GSYİH'sı ülke GSYİH'sı içinde en yüksek paya % 0,18 ile 1992, 1999 ve 2001 yılında sahip olmuştur⁹¹.

Tablo 2.22. Muş ili GSYİH'sının Türkiye ve TRB2 Bölgesi GSYİH'sı İçindeki Payı (Cari Fiyatlarla)(Bin YTL)

Yıllar	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye	TRB2 içindeki payı%	Türkiye içindeki payı %
2001	321.322.348	1.804.400.380	178.412.438.499	17,80	0,18
2000	205.436.842	1.194.468.769	124.583.458.276	17,19	0,16
1999	146.723.297	756.137.420	77.415.272.308	19,40	0,18
1998	91.514.976	497.882.892	52.224.945.129	18,38	0,17
1997	48.896.718	257.800.319	28.835.883.135	18,96	0,16
1996	22.170.100	121.405.045	14.772.110.189	18,26	0,15
1995	12.467.054	67.952.982	7.762.456.071	18,34	0,16
1994	6.552.024	34.807.017	3.868.429.189	18,82	0,16
1993	3.215.201	18.187.967	1.981.867.096	17,67	0,16
1992	1.983.236	10.381.777	1.093.368.045	19,10	0,18
1991	1.111.589	5.722.250	630.116.961	19,42	0,17
1990	685.025	3.350.692	393.060.171	20,44	0,17
1989	338.530	1.769.429	227.324.008	19,13	0,14
1988	204.291	980.652	129.224.505	20,83	0,15
1987	99.120	555.541	74.721.925	17,84	0,13

Kaynak: TÜİK

⁹¹ TÜİK, Erişim tarihi: 24 Kasım 2012, www.tuik.gov.tr.

2001 yılı itibariyle TRB2 Bölgesi'nde kişi başına düşen GSYİH tutarı 749 ABD Doları olup, 2146 ABD Doları olan ülke ortalamasının oldukça altındadır. Muş ilini incelediğimizde ise 2001 yılı itibari ile kişi başına düşen GSYİH tutarı bakımından hem TRB2 bölgesi ortalamasının hem de ülke ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. Kişi başına düşen GSYİH açısından 26 bölge değerlendirildiğinde TRB2 Bölgesi 25. sırada olup iller bazında bir karşılaştırma yapıldığında Van 72, Hakkâri 76, Bitlis 78, Muş ise 80. sıradadır⁹².

Tablo 2.23. Muş İli Kişi Başına Düşen GSYİH (Cari Fiyatlarla) 1995-2001 (\$)

	1995	2001
Muş	660	578
TRB2 Bölgesi	869	749
Türkiye	2.727	2.146

Kaynak:DAKA

2.2.1.4. İşgücü Piyasası

İl'de iktisaden faal nüfusun yüzde 83'ü tarım sektöründe, yüzde 13'ü hizmet sektöründe, yüzde 2'si sanayi sektöründe yüzde 2'si de inşaat sektöründe istihdam edilmektedir.

Tablo 2.24. İktisaden Faal Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (2010)

Sektörü	İstihdam Edilen Nüfus Oranı (%)
Tarım	83
Hizmetler	13
Sanayi	2
İnşaat	2

Kaynak:TÜİK

⁹² DAKA, *TRB2 Bölgesi 2011-2013 Bölge Planı*, DAKA Yay, İzmir 2010, s.26.

Genellikle tarım ve hayvancılığa dayalı iş hayatının sonucu olarak, tarım mevsimi dışında, vasıfsız işçilikten başka bir çalışma biçimi bulunmamaktadır. Uzun süren kış mevsiminde işsizlik tabii alışkanlık haline gelmektedir.

2011 yılı sonu itibariyle Türkiye İş Kurumunda Muş ilinde toplam kayıtlı işsizlerin sayısı 12.899 kişidir. Kayıtlı işgücü ise 13.488 kişidir. İl genelindeki işsizlik oranı % 16,2 ile Türkiye ortalamasının çok üstünde bulunmaktadır⁹³.

Tablo 2.25. İşgücüne Katılma, İşsizlik ve İstihdam Verileri (2010)

	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)
Muş	41,4	16,2	34,7
TRB2	41,3	16,4	34,3
Türkiye	47,9	14,0	41,2

Kaynak: DAKA

2.2.2. Tarımsal Yapı

Şehir ve köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı bakımından Muş ili % 65 kırsal nüfus oranı ile Türkiye’de Ardahan ve Bartın’dan sonra 3. sırada bulunmaktadır. Muş’un da içinde yer aldığı TRB2 bölgesi 26 bölge içinde % 51 kırsal nüfus oranı ile 25. sırada yer almaktadır. Türkiye genelinde ise kırsal nüfus oranı % 24’tür⁹⁴. Muş İlinde tarım sektörü, kırsal kesim insanının yüzde 80 – 90’ının temel geçim kaynağıdır. Gelir ve istihdam yönünden çok önemli bir potansiyele sahip olan tarım sektörü hem ülke hem de Muş ili için çok önemli bir sektördür⁹⁵.

TRB2 Bölgesinde sebze üretim miktarı toplam Van’da 30.613 ton, Bitlis’te 20.464 ton, Hakkari’de 48.408 ton iken Muş’ta 76.672 tondur. Meyve üretim miktarı ise Van’da 14.589 ton, Bitlis’te 16.594 ton, Hakkari’de 36.045 ton iken Muş’ta sadece 3.110 tondur. Bu da Muş ilinin meyve üretimine göre sebze üretiminde göreceli bir üstünlüğe sahip olduğunu gösterir. İl’de kalkınmanın ön koşulu ise bitkisel üretimin,

⁹³ DAKA, *TRB2 Bölgesi 2011-2013 Bölge Planı*, DAKA Yay, İzmir 2010, s.23.

⁹⁴ TÜİK, Erişim tarihi: 26 Kasım 2012, www.tuik.gov.tr.

⁹⁵ Fırat Üniversitesi, *Muş İl Gelişim Planı Taslağı*, Fırat Üniversitesi, 2006 Elazığ, s.78.

özellikle de hayvancılığın geliştirilmesidir. Türkiye’de kişi başına bitkisel üretim değeri 941 TL iken bu değer Muş’ta kişi başına 425 TL’dir. Muş ili kişi başına bitkisel üretim değeri bakımından ise 81 il içinde 69. sırada bulunmaktadır.

İşgücünün sektörel dağılımına bakıldığında, Muş ili ekonomisinde tarım sektörünün önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. İl genelinde iktisaden faal olan nüfusun % 83,2 gibi önemli bir kısmı, tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Ayrıca bucak ve köylerde istihdam edilenlerin % 77,6’sı tarım sektöründe çalışmaktadır⁹⁶.

Tablo 2.26. İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı (2010)

	Tarım	Sanayi	Hizmetler
Türkiye	25,2	26,2	48,6
TRB2	38,4	13,6	48,0
Muş	83,2	3,7	13,1

Kaynak: TÜİK

- Arazi Varlığı

Tablo 2.27’de gösterildiği gibi Muş ilinin toplam arazi varlığı 819.600 ha.’dır. Arazi varlığının % 41’i tarım arazisidir. İşlemeli tarım alanlarının 41.782 ha.’ında, işlemeli tarıma uygun olmayan arazilerin ise 249.267 ha.’ında taşlılık sorunu mevcuttur. Çayır-mera alanının oranı % 46 ile Türkiye ortalamasının (% 26) oldukça üstündedir.

⁹⁶ TÜİK, Erişim tarihi: 28 Kasım 2012, www.tuik.gov.tr.

Tablo 2.27. Muş İlinde Arazi Varlığı ve Kullanım Şekli(2011)

Arazi Çeşidi	Miktar (Ha)
Tarla	340.601
Bağ-Bahçe	4.241
Çayır	93.798
Mera	279.564
Orman	57.147
Tarım Elverişsiz	44.249
Toplam	819.600

Kaynak: Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu

Muş ilinin toplam arazi varlığı 819.600 ha. olup bunun % 58,1'i işlemeli tarıma uygun olmayan arazilerden, % 41,9'u ise işlemeli tarıma uygun arazilerden oluşmaktadır. Muş il'inde işlemeli tarıma uygun arazilerin % 60,1'i kuru tarım, % 25,7'si mera, % 5,8'si çayır, % 5,7'si sulu tarım, % 1,8'i orman-fundalık, % 0,9'u yerleşim yeri olarak kullanılmaktadır. Aynı şekilde Muş İlinin işlemeli tarıma uygun olmayan toprakların % 72,9'u mera, % 21,1'i orman ve fundalık, % 3,4'ü kuru tarım, % 1,5'i çıplak kayalıklar, % 0,7'si akarsu yatakları, % 0,3'ü, yerleşim yeri, % 0,173'ü çayır, % 0,014'ü sulu tarım şeklinde kullanılmaktadır⁹⁷.

Tablo 2.28'de Muş ilinde yıllar itibari ile toplam arazi kullanım durumu gösterilmektedir. Görüldüğü gibi toplam arazi kullanım alanı 2007 yılında 2.835.041 Dekar iken 2011 yılında 2.764.724 Dekara inmiştir. Nadas'a bırakılan arazide ise 467.922 Dekardan 479.780 Dekara yükseliş söz konusudur⁹⁸.

⁹⁷ Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, *Faaliyet Raporu*, Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Muş 2011.

⁹⁸TÜİK, *Bitkisel Üretim İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim tarihi: 02 Aralık 2012, www.tuik.gov.tr.

Tablo 2.28. Muş ili Toplam Arazi Kullanım Durumu.

Yıllar	Toplam Alan (Dekar)	Ekilen Tarla Alanları (Dekar)	Nadas Alanı (Dekar)	Sebze Bahçeleri Alanı (Dekar)	Meyve Alanı (Dekar)
2011	2.764.724	2.256.842	479.780	23.351	4.751
2010	2.806.774	2.287.282	490.724	23.341	5.427
2009	2.848.732	2.242.839	571.666	28.390	5.837
2008	2.774.194	2.246.716	488.007	31.801	7.670
2007	2.835.041	2.324.711	467.922	34.286	8.122

Kaynak:TÜİK

- Çayır Mera ve Yem Bitkileri

Muş'ta yetersiz denebilecek oranda ekim alanına sahip olan 58.600 ha. yonca, 2.730 ha. korunga ve 5.410 ha. fiğ başlıca üretilen yem bitkileri olmalarına rağmen, ot verimleri oldukça düşüktür. Bu verim düşüklüğü de yonca gibi küçük tohumlu bitkileri ekecek mibzer bulunmadığından ekimlerin serpme yapılması, yine yoncada ilk yıl koruyucu bitki ile ekim yapılmamasından dolayı yabancı ot sorunu ile karşılaşılması, sulamanın düzensiz olup, ihtiyacı karşılayamaması ve hastalık ve zararlılarla gerektiği gibi mücadele yapılamamasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 2.29. Yem Bitkileri Ekiliş Alanı ve Verimi (2011)

Ürün	Ekiliş (Ha)	Verim (Da/Kg)	Üretim(Ton)
Yonca (Kuru Ot)	58.600	900	131.850
Silaj Mısır	260	5.000	13.000
Fiğ (Kuru Ot)	5.410	450	24.345
Korunga (Kuru Ot)	2.730	500	13.650

Kaynak: Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu

- Bahçe Bitkileri

Yetiştirilen sebzelerin büyük alanlarda tarla tarımı şeklindeki yetiştiriciliğe uygun olduğu dikkati çekmektedir. Bu anlamda özellikle sulama imkânlarının artırılması ile korunaklı yerlerde bu sebzelerin yaygınlaştırılması uygun olacaktır. Meyvecilik açısından merkez ilçe dışında diğer bütün ilçelerde üretim, aile ihtiyacını dahi karşılayamayacak durumda olup, ev önlerinde, kendiliğinden yetişen ağaçlardan alınan düzensiz üretim şeklindeki meyvecilikten ibarettir. Muş ilinin biraz daha güneye doğru olan bazı köylerinde (Mercimek kale) mikro klima etkisiyle büyük kapama bahçelerinin kurulduğu tespit edilmiştir. Ekolojik faktörlerden iklimin, özellikle sıcaklığın ekonomik anlamda meyvecilik yapılması için yeterli olmaması, ilde meyveciliğin geri kalmasının en önemli sebeplerindendir. Bu nedenle bahçe tarımı içerisinde sebzeciliğe daha çok önem verilmesi gerekmektedir. Nitekim özellikle sulama ve ilaçlama yapılması durumunda, serin iklim sebzelerinin tarla bitkilerine alternatif olabileceği düşünülmektedir.

Tarım alanlarının büyük bir kısmı tarla ziraatına ayrılmış durumda olan Muş ilinde bahçe ziraatı oldukça azdır. Sulanabilen ovalarda da gerekli sıcaklığın sağlanamaması nedeniyle, geniş Muş ovalarında büyük oranda tahıl ekimi yapılmaktadır. Ürünler bazında, Muş ilinde sebzelerden, karpuz (43.460 ton), lahana (11.294 ton) ve kavun (8.987 ton) en çok yetiştirilen bahçe bitkileri olup toplam üretim miktarı 76.584 tondur⁹⁹.

⁹⁹ Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, *Faaliyet Raporu*, Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Muş 2011.

Tablo 2.30. Sebze Ekim Alanları ve Üretim Miktarları (2011)

Ürün Adı	Ekim Alanı (da)	Üretim Miktarı (Ton)
Baklagil Sebzeleri		
Taze Fasulye	1.090	1.296
Meyvesi Yenen Sebzeler		
Biber(Dolmalık)	606	372
Biber(Sivri)	481	301
Domates (Sofralık)	3.657	6.985
Hıyar	1.560	2.797
Acur	100	100
Kabak	168	261
Balkabağı	20	1
Karpuz	12.955	43.460
Kavun	3.855	8.987
Patlıcan	145	170
Soğansı Yumru Kök Sebzeler		
Soğan(Taze)	407	351
Turp (Kırmızı)	75	188
Yaprağı Yenen Sebzeler		
Lahana (Beyaz)	3.266	11.294
Maydanoz	5	3
Toplam Sebze Ekim Alanı:(da)	28.390	76.584

Kaynak: Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu

Yıllar itibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye genelinde gerçekleşen toplam sebze üretim miktarları. Tablo 2.31’de verilmiştir. Muş ili sebze ürünleri üretiminin TRB2 Bölgesi ve Türkiye sebze üretimi içerisindeki yeri incelendiğinde, 2007 yılı itibariyle il toplam sebze üretiminin, Türkiye üretiminin yaklaşık % 0,25’ini, bölge üretiminin de yaklaşık % 41’ini oluşturduğu görülmektedir. 2011 yılına gelindiğinde ise il toplam sebze üretiminin Türkiye toplam sebze üretimi içerisindeki payı değişmemiş olup, bölge içerisindeki payı ise % 51’e yükselmiştir¹⁰⁰.

¹⁰⁰ TÜİK, *Bitkisel Üretim İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim tarihi: 05 Aralık 2012, www.tuik.gov.tr.

Tablo 2.31. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genelinde gerçekleşen toplam sebze üretim miktarları.(Ton)

Yıllar	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
2011	93.324	183.377	27.547.462
2010	90.228	177.443	25.997.195
2009	76.672	176.157	26.780.395
2008	65.032	164.550	27.218.319
2007	64.840	159.355	25.661.138

Kaynak: TÜİK

Ürünler bazında, Muş ilinde 2010 yılı itibari ile meyvelerden, üzüm (1.680 ton), elma (600 ton) ve ceviz (245 ton) en çok yetiştirilen meyve türleri olup toplam üretim miktarı 2.865 tondur. Ceviz, il için önemli bir meyve türüdür. Ancak, ağaç başına verim çok düşüktür. Kaliteli çeşit ve kültürel tedbirle verimin artırılması gerekmektedir¹⁰¹.

Tablo 2.32. Meyve Üretim Miktarları (Ton) (2011)

Ürün	2009	2010
Elma	530	600
Armut	190	230
Ceviz	180	245
Üzüm	1.560	1.680
Diğer Meyveler	90	110
TOPLAM	2.550	2.865

Kaynak: Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu

Muş ili meyve ürünleri üretimi, TRB2 Bölgesi ve Türkiye meyve ürünleri üretimi açısından değerlendirildiğinde, 2007 yılı itibari ile il meyve üretimi, bölge meyve üretiminin % 6'sını, Türkiye meyve üretiminin ise % 0,02'sini oluşturduğu

¹⁰¹ Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, *Faaliyet Raporu*, Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Muş 2011.

görülmektedir. 2011 yılına gelindiğinde ise il toplam meyve üretimi, Bölge meyve üretiminin % 9'unu, Türkiye meyve üretiminin ise yaklaşık % 0,03'ünü oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi meyve üretimi bakımından Muş ilinin gerek bölge içerisindeki, gerekse Türkiye içerisindeki payı oldukça düşüktür¹⁰².

Tablo 2.33. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Geneline gerçekleşen toplam Meyve üretim miktarları.(Ton)

Yıllar	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
2011	4.707	52.947	14.388.128
2010	4.378	48.673	13.950.034
2009	2.807	47.139	14.222.438
2008	2.372	42.983	9.902.857
2007	2.261	37.351	12.362.849

Kaynak: TÜİK

-Tarım Alanlarının Dağılımı

Tarım alanlarının dağılımına ve toplam üretim miktarlarına baktığımızda 2011 yılı itibari ile en fazla ekili alan ve üretim miktarı tahıllarda, ikinci sırada endüstriyel bitkiler üçüncü sırada baklagiller ve son sırada sebzeler gelmektedir.

¹⁰² TÜİK, *Bitkisel Üretim İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim tarihi: 07 Aralık 2012, www.tuik.gov.tr.

Tablo 2.34. Önemli Tarım Ürünlerin Ekiliş Alanı ve Üretim Miktarları (2011)

	Ürün Adı	Ekiliş Alanı	Üretim Miktarı(Ton)
Tahıllar	Mısır-Dane	760	390
	Buğday	1.294.000	222.340
	Arpa	290.350	58.572
Baklagiller	Nohut	14.550	1.940
	Fasulye	15.232	1.980
Endüstriyel Bitkiler	Ayçiçeği	8700	1.279
	Ş. Pancarı	85.500	361.750
	Patates	500	1.350
Sebzeler	Domates	3.657	6.985
	Biber	1.087	673,4
	Patlıcan	145	170
	Lahana	3.266	11.294
	T. Fasulye	1.090	1.296

Kaynak: Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu

-Tahıllar

Muş'ta ekili alanlarının % 48'inde tahıl yetiştiriciliği yapılmaktadır. Nadas alanlarının oranı ise % 14,1'dir. Muş'ta tarımı kısıtlayan en önemli faktörlerden biri de Muş Ovasında taban suyu yüksekliği sorunudur. Bu nedenle yazlık ekimlerde toprağın tava gelmesi beklenirken vejetasyon süresi kurak periyoda doğru kaymaktadır. Bu durum tahıllarda ve diğer ürünlerde verimin düşük olmasına neden olmaktadır¹⁰³.

Yıllar itibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye genelinde gerçekleşen toplam tahıl üretim miktarları. Tablo 2.35' de verilmiştir. Muş ili tahıl üretiminin TRB2 Bölgesi ve Türkiye tahıl üretimi içerisindeki yeri incelendiğinde, 2007 yılı itibariyle il toplam tahıl üretimi, Türkiye üretiminin yaklaşık % 0,7'sini, Bölge üretiminin de yaklaşık %

¹⁰³ Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, *Faaliyet Raporu*, Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Muş 2011.

44'ünü oluşturduğu görülmektedir.2011 yılına gelindiğinde ise il toplam tahıl üretiminin Türkiye toplam tahıl üretimi içerisindeki payı değişmemiş olup,Bölge içerisindeki payı ise yaklaşık olarak % 60'a yükselmiştir¹⁰⁴.

Tablo 2.35. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Geneline gerçekleşen toplam tahıl üretim miktarları.(Ton)

Yıllar	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
2011	264.595	441.902	35.202.073
2010	258.827	486.990	32.772.550
2009	183.765	409.746	33.577.151
2008	166.257	404.118	29.287.281
2007	201.387	461.275	29.256.990

Kaynak: TÜİK

Bölge içerisinde, tarla tarımında yemeklik dane baklagile ayrılan en geniş yer Muş ilindedir. Yine bölge illeri içerisinde, nohutun en fazla yetiştirildiği il Muş'tur. İlde Malazgirt hariç diğer ilçelerde nohut tarımı oldukça yaygındır. En fazla merkez ilçede yetiştirilmektedir. Verimi ise Türkiye ortalamasına yakındır. İlde nohut yazlık olarak ekilmektedir. Nohut'u yüzde 7'lik payla fasulye tarımı takip etmektedir. İlde mercimek tarımı yok denecek kadar azdır.

Eğer ildeki nadasa ayrılan 48.800 ha.'lık alanda mercimek tarımı yapılırsa, ilde nadasa ayrılan alan minimuma indirilmiş olur. Böylece ilde yemeklik dane baklagillere ayrılan alan çok daha fazla artırılmış olur. Üreticinin mercimek tarımından uzak kalması ildeki mercimek veriminin oldukça düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ise mercimeğin yazlık olarak ekilmesinden kaynaklanmaktadır. İlde mercimek, kışı atlatamaz endişesiyle yazlık olarak ekilmektedir. Oysa 2.100m. yüksekliğe sahip Van'ın

¹⁰⁴ TÜİK, *Bitkisel Üretim İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim tarihi: 07 Aralık 2012, www.tuik.gov.tr.

Özalp ilçesinde bile bazı mercimek çeşitlerinin kışı güvenli bir şekilde atlattığı tespit edilmiştir¹⁰⁵.

Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genelinde gerçekleşen toplam baklagiller üretim miktarları. Tablo 2.36' da verilmiştir. Muş ili baklagiller üretiminin TRB2 Bölgesi ve Türkiye baklagiller üretimi içerisindeki yeri incelendiğinde, 2007 yılı itibariyle il toplam baklagiller üretimi, Türkiye üretiminin yaklaşık % 0,4'ünü, Bölge üretiminin de yaklaşık % 71'ini oluşturduğu görülmektedir. 2011 yılına gelindiğinde ise il toplam baklagiller üretiminin Türkiye toplam baklagiller üretimi içerisindeki payı değişmemiş olup, Bölge içerisindeki payı ise % 81'e yükselmiştir¹⁰⁶.

Tablo 2.36. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genelinde gerçekleşen toplam baklagiller üretim miktarları.(Ton)

Yıllar	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
2011	4.666	5.736	1.239.830
2010	4.404	6.496	1.356.982
2009	5.731	7.940	1.237.240
2008	4.042	6.371	960.328
2007	5.398	7.569	1.355.377

Kaynak: TÜİK

Muş'ta işlenen toplam tarla arazisinin yaklaşık yüzde 5'inde endüstri bitkileri tarımı yapılmaktadır. Muş ilinde endüstri bitkilerinden şekerpancarı, Ayçiçeği, tütün yetiştirilmektedir. İlde bulunan şeker fabrikasının ihtiyacının büyük bir kısmı ilden temin edilmektedir. İlde pancar ekim alanı 2011 yılı itibari ile 85.500 ha. olup geniş bir paya sahiptir. Pancar yetiştiriciliği Varto hariç her ilçede yapılmaktadır. Muş Merkez'de

¹⁰⁵ Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, *Faaliyet Raporu*, Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Muş 2011.

¹⁰⁶ TÜİK, *Bitkisel Üretim İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim tarihi: 15 Aralık 2012, www.tuik.gov.tr.

ve Bulanık ilçesinde az miktarda ayçiçeği, yine Muş Merkez’de ve Hasköy ilçesinde tütün yetiştiriciliği yapılmaktadır¹⁰⁷.

Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye genelinde gerçekleşen toplam Endüstriyel Bitkiler üretim miktarları Tablo 2.37’de verilmiştir. Muş ili Endüstriyel Bitki üretiminin TRB2 Bölgesi ve Türkiye Endüstriyel Bitki üretimi içerisindeki yeri incelendiğinde, 2007 yılı itibariyle il toplam Endüstriyel Bitki üretiminin, Türkiye üretiminin yaklaşık % 1,1’ini, Bölge üretiminin de yaklaşık % 62’ sini oluşturduğu görülmektedir. 2011 yılına gelindiğinde ise il toplam Endüstriyel Bitki üretiminin Türkiye üretimi içerisindeki payı yaklaşık % 1,6’ya, Bölge içerisindeki payı ise yaklaşık % 68’e yükselmiştir¹⁰⁸.

Tablo 2.37. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genelinde gerçekleşen toplam Endüstriyel Bitkiler üretim miktarları.(Ton)

Yıllar	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
2011	331.065	484.653	19.960.414
2010	368.319	570.137	21.221.667
2009	277.379	412.023	19.985.321
2008	236.873	347.551	18.174.405
2007	177.680	288.519	15.731.775

Kaynak: TÜİK

2.2.3. Hayvancılık

Muş, özellikle hayvancılıkta Türkiye’de önemli bir yere sahiptir. Kişi başına canlı hayvanlar değeri bakımından Muş ili 1.174 TL ile 7. sırada bulunurken, Türkiye ortalaması 388 TL’dir. Kişi başına hayvansal ürünler bakımından Muş 490 TL ile 18. sırada bulunurken Türkiye ortalaması 367 TL’dir¹⁰⁹. Muş İlinde hayvancılığın olması, doğal şartların yetiştiricileri hayvancılığa zorlamasından çok ilin bitkisel üretim için

¹⁰⁷ Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, *Faaliyet Raporu*, Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Muş 2011.

¹⁰⁸ TÜİK, *Bitkisel Üretim İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim tarihi: 20 Aralık 2012, www.tuik.gov.tr

¹⁰⁹ TÜİK, (2010), *Hayvancılık İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim tarihi: 21 Aralık 2012, www.tuik.gov.tr

elverişli olmadığından kaynaklanmaktadır. Geçimlik işletmeler olarak nitelendirilebilecek bu aile işletmeleri, daha çok kendi tüketimleri için üreten 1-5 büyükbaş hayvanın yer aldığı ekstansif şartlarda hayvan yetiştirilen işletmelerdir.

Muş ilindeki halen faal durumda olmayan ahır, ağıl ve kümesler bulunmaktadır. Bu durum son yıllarda ilde görülen hayvan sayısındaki azalma ile paralellik arz etmektedir.

Tablo 2.38. Muş İlinde Hayvan ve Hayvansal Ürünler Varlığı (2011)

Küçük-Büyükbaş Hayvan		Kümes Hayvanı		Arıcılık	
Küçükbaş Sayısı	Büyükbaş Sayısı	Hayvan Sayısı	Yumurta Sayısı(Yıl)	Kovan Sayısı	Bal Üretimi (Ton)
1.319.979	261.023	650.000	33.000.000	27.000	594

Kaynak: Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu

-Büyükbaş Hayvancılık

Hayvancılıkta önemli olan hayvan sayısı değil hayvanların verimleridir. Söz konusu verimler ildeki sığırların genotip kombinasyonlarını çok etkilemektedir. Diğer bir anlatımla toplam sığır popülasyonu içinde et ve süt verimleri yüksek olan kültür ırkları ile bunların melezlerinin sayısının yüksekliği yüksek verimliliğin bir işaretidir. Aşağıdaki tablodan da görüleceği gibi Muş ilindeki sığır varlığındaki en büyük azalma yerli ırk sığırdaki gerçekleşmesine karşılık kültür ırklar ve bunların melezlerinde ise bir artış, yani yüksek süt ve et potansiyeline sahip sığırların oranında bir yükseliş söz konusudur. İlde hakim olan köy hayvancılığının daha çok mera yetiştiriciliğine dayanması ve meraların terör ve göç nedeniyle bir süre kullanılmaması, yerli ırktaki sayısal düşüşe yol açan en önemli etkenlerdir¹¹⁰.

¹¹⁰ Fırat Üniversitesi , *Muş İl Gelişim Planı Taslağı*, Fırat Üniversitesi, 2006 Elazığ, s.84.

Tablo 2.39. Büyükbaş Hayvan Varlığı (2011)

Yıllar	Yerli	Melez	Kültür	S.Toplam	Manda	Toplam
2002	168.059	42.957	9.452	220.468	5.635	226.103
2003	166496	37733	9.858	214.087	5.228	219.315
2004	181831	47.064	10.929	239.819	5.668	245.487
2005	177464	50.979	13.082	241.525	5.292	246.817
2006	180611	55.424	15.597	251.632	5.927	257.559
2007	111082	106.582	53.791	271.455	6.146	277.601
2008	89332	112.940	54.541	256.813	6.456	263.269
2009	91251	79.179	31.633	202.063	3.657	205.720
2010	67231	107.792	55.908	230.931	4.732	235.663
2011	99461	111.833	46.294	257.588	3.435	261.023
Ülke Gen.	2.594.334	3.723.583	4.406.041	10.723.958	87.207	10.811.165
İL % si	2,59	3.03	1.05	2.40	3.93	2.41

Kaynak: Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu

Tablo 2.40’da görüldüğü gibi, yıllar itibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye genelindeki toplam büyükbaş hayvan sayılarını karşılaştırdığımızda 2007 itibari ile Muş ilindeki toplam büyükbaş hayvan sayısı TRB2 Bölgesi’nin yaklaşık % 49’unu, Türkiye geneli büyükbaş hayvan sayısının ise yaklaşık % 2,48’ni oluşturmaktadır. 2011 yılına gelindiğinde ise TRB2 Bölgesinin % 45’ini, Türkiye genelinin ise yaklaşık % 2’sini oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi 2007-2011 döneminde Muş ilindeki toplam büyükbaş hayvan varlığının gerek bölge içerisindeki gerekse Türkiye geneli içerisindeki payında az da olsa bir azalış yaşanmıştır¹¹¹.

¹¹¹ TÜİK, *Hayvancılık İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim tarihi: 25 Aralık 2012, www.tuik.gov.tr

Tablo 2.40. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genelindeki Toplam Büyükbaş Hayvan sayıları.

Yıllar	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
2011	247.302	544.213	12.483.969
2010	236.330	477.619	11.454.526
2009	205.720	453.294	10.811.165
2008	263.269	519.988	10.946.239
2007	275.421	561.865	11.121.458

Kaynak: TÜİK**-Küçükbaş Hayvancılık**

Muş'ta toplam koyun sayısı Türkiye'deki toplam koyun sayısının % 5,14'ünü, toplam keçi sayısı Türkiye'deki toplam keçi sayısının % 3,93'ünü, toplam küçükbaş hayvan varlığı ise Türkiye'deki küçükbaş hayvanların % 4,9'unu oluşturmaktadır. Bu oranlar Muş ilindeki küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin önemini göstermekte ve kalkınmada bir çarpan etkisi gösterebileceğini ortaya koymaktadır¹¹².

Tablo 2.41. Küçükbaş Hayvan Varlığı (2011)

Yıllar	Koyun	Keçi	Toplam
2002	1.311.367	220.459	1.531.826
2003	1.290.040	210.507	1.500.547
2004	1.264.490	215.207	1.479.697
2005	1.249.419	219.555	1.468.974
2006	1.249.419	219.555	1.468.974
2007	1.350.874	220.420	1.571.294
2008	1.269.909	211.576	1.481.485
2009	565.116	119.028	684.114
2010	1.122.667	209.367	1.332.034
2011	1.117.979	202.000	1.319.979
Ülke Geneli	21.748.508	5.128.285	26.876.793
İL %'si	5.14	3.93	4.91

Kaynak: Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu

¹¹² Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, *Faaliyet Raporu*, Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Muş 2011.

Tablo 2.42’de görüldüğü gibi, yıllar itibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye genelindeki toplam küçükbaş hayvan sayılarını karşılaştırdığımızda 2007 itibari ile Muş ilindeki toplam küçükbaş hayvan sayısı TRB2 Bölgesi’nin yaklaşık % 26’sını, Türkiye geneli küçükbaş hayvan sayısının ise yaklaşık % 4,6’sını oluşturmaktadır. 2011 yılına gelindiğinde ise TRB2 Bölgesinin % 22’sini, Türkiye genelinin ise yaklaşık % 3’ünü oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi 2007-2011 döneminde Muş ilindeki toplam küçükbaş hayvan varlığının gerek bölge içerisindeki gerekse Türkiye geneli içerisindeki payında az da olsa bir azalış yaşanmıştır¹¹³.

Tablo 2.42. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genelindeki Toplam Küçükbaş Hayvan sayıları.

Yıllar	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
2011	1.016.089	4.682.996	31.088.989
2010	1.004.831	4.553.446	29.382.924
2009	684.144	4.229.474	26.877.793
2008	1.481.485	5.187.564	29.568.152
2007	1.470.369	5.743.988	31.748.651

Kaynak: TÜİK

-Kümes Hayvanları

Muş’ta toplam kümes hayvanı sayısına baktığımızda 2003-2010 Dönemi arasında toplam ördek sayısı hariç diğer tüm kümes hayvanları sayısında bir düşüş yaşanmıştır. Toplamda ise 765.877 olan kümes hayvanları sayısı yaklaşık % 18’lik bir düşüş ile 630.223’e gerilemiştir.

¹¹³ TÜİK, *Hayvancılık İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim tarihi: 25 Aralık 2012, www.tuik.gov.tr

Tablo 2.43. Kümes Hayvanları Varlığı (2011)

Yıllar	Tavuk	Hindi	Ördek	Kaz	Toplam
2003	458.718	118.595	61.999	126.565	765.877
2004	454.450	113.250	58.250	116.850	742.800
2005	443.650	111.020	57.550	120.250	732.470
2006	423.873	101.500	58.375	112.145	694.893
2007	346.881	106.655	63.435	113.252	630.223
2008	353.819	108.788	64.915	123.881	679.763
2009	867.316	106.455	66.476	125.670	665.917
2010	346.881	106.655	63.435	113.252	630.223

Kaynak: Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu

Tablo 2.44’de görüldüğü gibi yıllar itibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye genelindeki toplam kümes hayvanları sayılarını karşılaştırdığımızda 2007 itibari ile Muş ilindeki toplam kümes hayvanları sayısı TRB2 Bölgesi’nin yaklaşık % 44’ünü, Türkiye geneli kümes hayvanları sayısının ise yaklaşık % 0,15’ini oluşturmaktadır. 2011 yılına gelindiğinde ise TRB2 Bölgesinin % 52’sini, Türkiye genelinin ise yaklaşık % 0,21’ini oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi 2007-2011 döneminde Muş ilindeki toplam kümes hayvanları varlığının gerek bölge içerisindeki gerekse Türkiye geneli içerisindeki payında bir artış yaşanmıştır¹¹⁴.

Tablo 2.44. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genelindeki Toplam Kümes Hayvanı sayıları.

Yıllar	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
2011	515.745	983.494	241.498.538
2010	560.101	1.129.598	238.972.961
2009	464.805	980.173	234.082.206
2008	669.917	1.154.361	249.043.739
2007	433.455	978.135	273.548,489

Kaynak: TÜİK

¹¹⁴ TÜİK, *Hayvancılık İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim tarihi: 29 Aralık 2012, www.tuik.gov.tr

-Arıcılık

Arıcılık, Muş İlinde eski bir gelenek olarak sürdürülmektedir. İl genelinde çoğunluğu sabit olmak üzere sabit ve gezginci arıcılık yapılmaktadır. Gezginci arıcılık sayesinde arıcılar kışın Mersin, Adana ve Antalya gibi güney illerimize giderek arılarını kışlatırlar. Yazın ise zengin bitki örtüsüne sahip olan Muş'a geri dönerler. 2010 yılı içinde il dışına 179.585 arılı kovan sevkiyatı yapılmıştır.

Tablo 2.45'i incelediğimizde Muş'ta gerek eski usul ve yeni usul kovan sayılarına, gerekse bal ve balmumu miktarlarına baktığımızda, 2002-2011 dönemleri arasında Arıcılık faaliyetlerinde ciddi bir artışın olduğunu görebiliriz¹¹⁵.

Tablo 2.45. Arıcılık Faaliyetleri (2011)

Yıllar	Eski Usul Kovan sayısı	Yeni Usul Kovan sayısı	Bal (Kg)	Bal Mumu	Arı Besleyen Köy sayısı
2002	39	18.840	381.870	7.600	94
2003	39	17.500	358.870	7.850	96
2004	20	19.310	389.600	10.000	90
2005	37	18.450	466.675	10.602	95
2006	20	22.425	502.000	10.600	79
2007	18	24.985	526.575	9.390	94
2008	95	19.235	577.050	9.617	80
2009	140	18.211	582.752	9.106	80
2010	500	23.771	575.014	13.068	94
2011	950	24.746	582	14.847	108

Kaynak: Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu

Tablo 2.46'da görüldüğü gibi yıllar itibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye genelindeki toplam arı kovanı sayılarını karşılaştırdığımızda 2007 itibari ile Muş ilindeki toplam arı kovanı sayısı TRB2 Bölgesi'nin yaklaşık % 13'ünü, Türkiye geneli arı kovanı sayısının ise yaklaşık % 0,5'ini oluşturmaktadır. 2011 yılına gelindiğinde ise TRB2 Bölgesinin % 9'unu, Türkiye genelinin ise yaklaşık %0,4'ünü oluşturmaktadır.

¹¹⁵ Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, *Faaliyet Raporu*, Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Muş 2011.

Görüldüğü gibi 2007-2011 döneminde Muş ilindeki toplam arı kovanı varlığının gerek bölge içerisindeki gerekse Türkiye geneli içerisindeki payında bir azalış yaşanmıştır.

Tablo 2.46. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genelindeki Toplam Arı Kovanı sayısı.

Yıllar	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye
2011	25.696	282.250	6.011.332
2010	24.271	245.054	5.602.669
2009	23.141	253.945	5.339.224
2008	24.643	203.222	4.888.961
2007	25.003	198.609	4.825.596

Kaynak: TÜİK

Tablo 2.47’de görüldüğü gibi yıllar itibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye genelindeki Toplam bal üretim miktarlarını karşılaştırdığımızda 2007 itibari ile Muş ilindeki toplam bal miktarı TRB2 Bölgesi’nin yaklaşık % 11’ini, Türkiye genelinin ise yaklaşık % 0,7’sini oluşturmaktadır. 2011 yılına gelindiğinde ise TRB2 Bölgesinin % 13’ünü, Türkiye genelinin ise yaklaşık % 0,6’sını oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi 2007-2011 döneminde Muş ilindeki toplam bal üretim miktarlarında bölge içerisinde bir artış yaşanmış olup, Türkiye geneli içerisindeki payında ise ciddi bir değişim yaşanmamıştır¹¹⁶.

¹¹⁶ TÜİK, *Hayvancılık İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim tarihi: 05 Ocak 2013, www.tuik.gov.tr.

Tablo 2.47. Yıllar İtibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye Genelindeki Toplam Bal ve Bal mumu Üretim miktarları.(Ton)

Yıllar	Muş		TRB2 Bölgesi		Türkiye	
	Bal Üretimi(Ton)	Bal Mumu Üretimi(Ton)	Bal Üretimi(Ton)	Bal Mumu Üretimi(Ton)	Bal Üretimi(Ton)	Bal Mumu Üretimi(Ton)
2011	521,9	14,17	4.030,46	256,266	94.245	4.235
2010	528,465	14,003	3.338,36	168,255	81.115	4.148
2009	519,96	60,627	4.342,73	249,821	82.003	4.385
2008	517,43	90,577	3.550,81	198,095	81.364	4.539
2007	517,754	31,209	4.674,70	148,139	73.935	3.837

Kaynak: TÜİK

2.2.4. Ormanlık

Muş İlinin amenajman planı verilerine göre toplam orman alanı 69 416 ha.'dır. Bu alan hem komşu illeri hem de Doğu Anadolu Bölgesi illeri ile karşılaştırıldığında diğerlerine göre daha azdır. Muş İli orman varlığının 1.280 ha.'ı koru, 68.136 ha.'ı ise baltalık niteliğindedir. Ayrıca İl ormanlarının 64.780 ha.'ı verimsiz, 4.636 ha.'ı verimlidir. Bu da verimsiz orman alanlarının verimli orman alanlarına göre çok daha fazla olduğunu göstermektedir.

İl yüzeyinin orman ile kaplı olduğu alanlara bakıldığında Muş İlinin yüzey alanının yüzde 8,9'u, orman alanı ile kaplıdır. 21'i orman içi, 73'ü de orman kenarı olmak üzere toplam 360 köy içerisinde ormanla ilişkili 94 köy bulunmaktadır¹¹⁷.

2.2.5. Sanayi

Muş İlinde sanayi siciline kayıtlı sanayi işletmesi sayısı üretim yeri adresine göre 42'dir. Toplam sanayi işletmesi içerisinde % 0,06 lık bir oran ile sanayisi gelişmemiş hatta son sıralarda yer alan bir ilimizdir¹¹⁸.

¹¹⁷ Muş İl Orman İşletme Müdürlüğü, *Brifing Dosyası*, Muş İl Orman İşletme Müdürlüğü, Muş 2011.

¹¹⁸ Sanayi Genel Müdürlüğü, *Muş İli Sanayi ve Ticaret Durum Raporu*, Sanayi Genel Müdürlüğü, Ankara 2012, ss.338-342.

Sanayileşmedeki geriliğin temel nedenleri; tarıma dayalı kapalı ekonominin uzun yıllar hâkim olması, sermaye birikiminin olmaması, girişimci kültürünün yetersizliği, iklim koşulları ve yeraltı kaynaklarının kısıtlı oluşudur.

Son yıllarda özel sektör girişimiyle, küçük ölçekli sanayi işletmeleri kurulmaya başlanmıştır. Bu işletmelerin çeşitli teşvik unsurlarıyla desteklenmesi halinde, ilde sanayinin gelişmesine önemli katkısı olacaktır.

İldeki fabrikaların en önemlileri şeker fabrikası, çimento fabrikası, un fabrikası, süt fabrikası, tuğla fabrikası ve barit fabrikasıdır. 2009 yılında faaliyete giren çimento fabrikası yapılan en büyük özel sektör yatırımdır ve yıllık çimento üretim kapasitesi 936 bin tondur. İlin en büyük sanayi tesisi olan Muş Şeker Fabrikası, 1982 yılından beri faaliyettedir. Fabrikanın kapasitesi 3.600 ton/gün'dür.

İldeki sanayi tesislerinin hemen hemen tümü tarımsal niteliklidir. Bu durum, ildeki sürükleyici endüstrinin tarımsal sanayi olması gerektiğini de ortaya koymaktadır. İlde faal nüfusun sadece %2'si imalat sanayisinde çalışmaktadır.

MTA tarafından yapılan çalışmalara göre Muş ilinde bulunan başlıca maden cinsleri barit, tuz, linyit, jips, çimento, kireçtaşı, alçıtaşı, zımpara taşı, kraki, tuğla ve kiremit hammaddeleridir. Ayrıca Varto İlçesinde kaplıca suyu, Varto, Bulanık ve Malazgirt İlçelerinde maden suyu kaynakları bulunmaktadır. Bu yeraltı kaynaklarının harekete geçirilerek işletilmesi il ekonomisine önemli katkı sağlayacaktır¹¹⁹.

-Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımı

Muş İlinde bulunan sanayi işletmelerinin sektörel dağılımına baktığımızda, %37 gıda ürünleri imalatı, % 15 diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, % 15 diğer madencilik ve taş oçakcılığı sektörlerinin ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Diğer sektörler sırasıyla;

% 6 Elektrik,gaz,buhar ve havalandırma sistem üretim ve dağıtımı

% 6 Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı

% 4 Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı

% 4 Diğer ulaşım araçlarının imalatı

¹¹⁹ Muş İl Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü, *Brifing Dosyası*, Muş İl Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü, Muş 2012.

- % 4 Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizatı hariç)
- % 4 Giyim eşyası imalatı, kürkün işlenmesi ve boyanması
- % 2 Deri ve ilgili ürünlerin imalatı
- % 1 Tekstil ürünleri imalatı
- % 1 Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması
- % 1 Başka yerde sınıflandırılmamış makine teçhizat imalatı¹²⁰.

-Çalışan Sayısı ve AR-GE:

Sanayi sicil kayıtlarına göre, Muş ilinde kayıtlı işletmelerde çalışan personel sayısı 1.805 kişi'dir¹²¹. Muş Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı üye sayısı (Meslek Grubu) ise 05.02.2013 tarihi itibari ile aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloya göre en fazla kayıtlı üye sayısı İnşaat ve Müteahhitlik meslek grubunda, en az kayıtlı üye sayısı ise Tarım ve Hayvancılık meslek grubunda yer almaktadır¹²².

Tablo 2.48. Muş Ticaret ve Sanayi Odası'na Kayıtlı Üye Sayısı (2013)

Meslek Grubu Kodu	Meslek Grubu	Gerçek Kişi	Tüzel Kişi	Toplam
01.Meslek Grubu	Hizmet	30	84	114
02.Meslek Grubu	İmalat	14	76	90
03.Meslek Grubu	Nakliye,Petrol,Otomotiv	62	145	207
04.Meslek Grubu	Tuhafîye,Dayanıklı Tüketim Malları,Tekstil	27	119	146
05.Meslek Grubu	Gıda	32	95	127
06.Meslek Grubu	Tarım ve Hayvancılık	7	58	65
07.Meslek Grubu	İnşaat,Müteahhitlik	29	307	336
08.Meslek Grubu	Mühendislik ve Hırdavat Satışı	72	59	131
	Toplam	273	943	1216

Kaynak: Muş Ticaret ve Sanayi Odası

¹²⁰ Sanayi Genel Müdürlüğü, *Muş İli Sanayi ve Ticaret Durum Raporu*, Sanayi Genel Müdürlüğü, Ankara 2012, s.338-342.

¹²¹ Muş İl Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü, *Brifing Dosyası*, Muş İl Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü, Muş 2012.

¹²² Muş Ticaret ve Sanayi Odası, *Brifing Dosyası*, Muş Ticaret ve Sanayi Odası, Muş 2013.

Sanayide çalışanların % 63 ü gıda ürünleri imalatı, % 25 i diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı sektöründe istihdam edilmektedir. Sanayideki istihdamın % 83 i işçi, % 3 ü ise mühendistir.

Muş İlinde bulunan sanayi işletmelerinin % 32 si mikro ölçekli, %59 u küçük ölçekli, %7'si orta ölçekli, %2 si büyük ölçekli işletmelerdir. Kalite Kontrol Birimi bulunan firma sayısı 13, Sanayi Sicil Belgesi alan firma sayısı ise 71'dir. Muş ilinde sanayi gelişmemiştir. İlin ekonomisi daha çok tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır dolayısıyla, yerel hammadde kaynaklarına bağlı olarak ildeki sanayinin büyük bir bölümü gıda sanayinde faaliyet göstermektedir.

Personel sayısına göre Muş ilindeki en büyük işletmeler ise sırasıyla;

- Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş Ankara
- Yurt Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş
- Tuntem İlaçlama Temizlik Tabldot İnşaat Sanayi ve Dış Ticaret Ltd.Sti.
- Barco tekstil sanayi ve ticaret A.Ş Muş şubesi.
- Günay ayakkabı tekstil deri ithalat ihracat Sanayi Ticaret Ltd.Şti'¹²³.

-Muş Organize Sanayi Bölgesi

İlde sanayinin gelişmesine önemli katkı sağlayacak olan, Muş Organize Sanayi Bölgesinin yapımına 2002 yılında başlanmıştır. 90 hektarlık alanda 56 fabrika kapasiteli olarak planlanan Organize Sanayi Bölgesinin fiziki gerçekleşmesi tamamlanmıştır. Şu ana kadar 35 parsel tahsis edilmiştir.

¹²³ Sanayi Genel Müdürlüğü, *Muş İli Sanayi ve Ticaret Durum Raporu*, Sanayi Genel Müdürlüğü, Ankara 2012, ss.338-342.

Tablo 2.49. Muş OSB’de Son 3 Yılda Meydana Gelen Değişiklikler(2010)

Muş		Organize Sanayi Bölgeleri		
		2008	2009	2010
Faaliyete Başladığı Yıl		2008		
Alanı (Hektar)		90	90	90
Parsel Sayısı		56	54	54
Üretime Geçen	Parsel Sayısı	0	1	2
	Tesis sayısı	0	1	2
İnşaat Safhasında	Parsel Sayısı	2	5	4
	Tesis sayısı	2	5	4
Proje Safhasında	Parsel Sayısı	18	19	29
	Tesis sayısı	18	19	23
TOPLAM	Parsel Sayısı	20	25	35
	Tesis sayısı	20	25	29
Tahsis Edilen Parsel Sayısı		20	25	35
İstihdam Kapasitesi	Mevcut	0	10	22
	Toplam	0	10	22

Kaynak: Muş Ticaret ve Sanayi Odası

-Küçük Sanayi Siteleri

Muş merkezde 3, Bulanık ve Malazgirt İlçelerinde de 1’er adet olmak üzere toplam 5 adet küçük sanayi sitesi mevcuttur. İl Merkezinde 99 iş yerinden oluşan Küçük Sanayi Sitesi, 82 iş yerinden oluşan Malazgirt Küçük Sanayi Sitesi, 66 işyerinden oluşan Bulanık Küçük Sanayi Sitesi, 70 işyerinden oluşan Muş 2. Kısım Küçük Sanayi Sitesi tamamı bitirilerek hak sahiplerine teslim edilmiştir. İlin Merkez İlçesinde yapılan olan 45 işyerinden oluşan Alpaslan Küçük Sanayi Sitesinin alt yapı çalışmaları tamamlanmış olup 12 işyeri hak sahiplerine teslim edilmiştir. Varto Küçük Sanayi Sitesi ise ihale aşamasındadır. Faal olan 5 sanayi sitesinin toplam işyeri sayısı 362 olup 316 tanesi dolu, 46 tanesi de boştur. Bir işyerinde ortalama 3 işçi çalışmaktadır¹²⁴.

¹²⁴ Muş Ticaret ve Sanayi Odası, *Muş İli Sanayi ve Ticaret Durum Raporu*, Muş Ticaret ve Sanayi Odası, Muş 2010.

Tablo 2.50. Faal Olan Küçük Sanayi Sitelerinin Durumu (2010)

Adı	Faaliyete Başladığı Yıl	Toplam Alanı (hektar)	Toplam İşyeri Sayısı	Dolu İşyeri Sayısı	Boş İşyeri Sayısı	Doluluk Oranı (%)	Mevcut İstihdam (Kişi)
Muş KSS.	1995	142000	99	99	0	100	297
Muş Alparslan KSS.	2009	16000	45	12	33	26	24
Malazgirt KSS.	2005	50000	82	72	10	87	216
Muş Birlik KSS.	2006	42500	70	70	0	100	140
Bulanık KSS.	2005	60500	66	63	3	95	196

Kaynak: Muş Ticaret ve Sanayi Odası

2.2.6. Ticaret

İl bağlamında ticaret kalkınmada kilit sektörlerden biridir; zira ilde üreticilerin öteden beri en büyük sıkıntılarından biri üretileni pazarlama sorunu olmuştur.

İlde gıda, giyim, tuhafiyeye, inşaat malzemeleri ile dayanıklı tüketim mallarının yanı sıra tarımsal ürünler ile canlı hayvan ve hayvansal ürünler alımını ve satımını kapsayan ticari faaliyetler yapılmaktadır. İl’de ticaret, tarım, devlet hizmetleri, ulaştırma ve haberleşme sektöründen sonra gelir. İl genelinde halen 56 anonim şirket, 649 limitet şirket, 4 kolektif şirket faal durumdadır. 121 Konut Yapı Kooperatifi, 28 Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi, 3 Kredi Kefalet ve Tüketim Kooperatifi, 6 Küçük Sanayi Sitesi Kooperatifi, 1 Kültür Sanat Kooperatifi, 2 Tütün Kooperatifi, 1 Toplu İşyeri Kooperatifi ve 36 Tarımsal Kalkınma Kooperatifi olmak üzere toplam 198 kooperatif faaliyette bulunmaktadır. İldeki 7 Esnaf Odasının toplam üye sayısı 4.374’dür¹²⁵.

İl merkezi dışında da özellikle Malazgirt İlçesinde imalatı gerçekleştirilen tarım alet ve makinelerine dayalı ticaret önem taşımaktadır. Ayrıca hizmet sektörünün faaliyetleri ile küçük sanat ve sanatkârlarının üretim ve tamiratlarını içeren faaliyetler iç ticaret hayatının önemli faktörlerindedir.

¹²⁵ Muş Ticaret ve Sanayi Odası, *Briefing Dosyası*, Muş Ticaret ve Sanayi Odası, Muş 2011.

İlden komşu ve diğer illere, başta canlı hayvan ve hayvansal ürünler ve çimento olmak üzere olmak üzere, küspe, tarım alet ve makineleri ile kristal ve küp şeker ile yaprak tütün (firmalara) satışı yapılmaktadır. İlde üretilip il dışına satılan bitkisel ürünlerden nohut ve fasulye ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca ilde faaliyet gösteren Barco Tekstil ve Güray Ayakkabı firmaları da il dışına ve diğer ülkelere de ihracat yapmaktadır. Diğer illerden ise, otomobil ve yedek parçaları, dayanıklı tüketim malları, makine ve teçhizat, manifatura, inşaat malzemeleri, mutfak eşyaları gibi endüstriyel ürünler, mevsimlik meyve, sebze ve narenciye ürünleri alınır.

İlde ticaret hayatı genel olarak il merkezinde canlılığını korumakta olup, Malazgirt ve Bulanık ilçelerinde nispeten gelişmiş durumdadır. Ticari faaliyet kolları içinde; gıda, giyim, inşaat malzemeleri, dayanıklı tüketim malları, tarımsal ürünler, canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin alım ve satımı başta gelmektedir¹²⁶.

Hayvancılık alanında ise canlı hayvan ticareti il ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır. 2008 yılı içinde il dışına 268.944 adet küçükbaş, 55.472 büyükbaş hayvan ve 104.992 arılı kovan gerekli sağlık kontrolleri yapılarak sevkiyatı yapılmıştır. 2009 yılı içinde ise il dışına 122.314 adet küçükbaş, 42.924 büyükbaş hayvan, 130.319 arılı kovan ve 207 adet tek tırnaklı hayvan gerekli sağlık kontrolleri yapılarak sevkiyatı yapılmıştır. 2010 yılı içinde ise kasım ayı sonu itibariyle il dışına 118.126 adet küçükbaş, 34.654 büyükbaş hayvan, 178.245 arılı kovan ve 280 adet tek tırnaklı hayvan sevkiyatı yapılmıştır¹²⁷.

2.2.7. Banka Hizmetleri

Muş ilinde 2012 yılı itibariyle 3 özel sermayeli, 3 kamusal sermayeli ve 1 yabancı sermayeli banka olmak üzere toplam 7 banka ve bu bankalara ait 13 şube bulunmaktadır

İlde en fazla şubeye sahip banka Ziraat bankası olup, her ilçede faaliyet göstermektedir. Ziraat Bankasını Türkiye Halk Bankası 3 şubeyle takip etmektedir.

¹²⁶ Sanayi Genel Müdürlüğü, *Muş İli Sanayi ve Ticaret Durum Raporu*, Sanayi Genel Müdürlüğü, Ankara 2012, s.338-342.

¹²⁷ Muş Ticaret ve Sanayi Odası, *Briefing Dosyası*, Muş Ticaret ve Sanayi Odası, Muş 2011.

Muş ili, şube sayısı bakımından TRB2 Bölgesinin yaklaşık olarak % 14'ünü oluştururken, Türkiye genelinin % 0,12'sini oluşturmaktadır. Muş ili, TRB2 Bölgesinde sırasıyla, Van ve Bitlis illerinden sonra en fazla şubeye sahip 3. ildir.

-Mevduat Durumu

Muş ilinin toplam banka mevduatı, 2007 yılı itibariyle 141.778 TL olarak gerçekleşmiştir. Toplam banka mevduatı özel ve kamu sermayeli banka mevduatlarını kapsamaktadır. Söz konusu mevduat, TRB2 Bölgesi mevduatının % 17'sini, Türkiye toplam mevduatının ise % 0,040'ını oluşturmaktadır.

Banka mevduat hacminin yıllar itibariyle gelişimine bakıldığında, 2007 yılı itibariyle 141.778 TL olan il mevduatının, yıllar itibariyle artış eğilimi göstererek 2011 yılında 345.922 TL düzeyine ulaştığı görülmektedir. 2007 yılında Muş ili mevduatının TRB2 Bölgesi mevduatı içindeki payı % 17, Türkiye mevduatı içindeki payı % 0,040 iken, 2011 yılına gelindiğinde ise bu oranlar sırasıyla % 14 ve % 0,049 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi yıllar itibari ile Muş ili toplam mevduatının TRB2 bölgesi içerisindeki payı gerilerken, Türkiye geneline göre ise az da olsa bir artış sergilemiştir¹²⁸.

Tablo 2.51. Yıllar İtibariyle Muş İli Toplam Banka Mevduatının Gelişimi (Bin TL)

Yıllar	Muş(1)	TRB2 Bölgesi(2)	Türkiye(3)	(1)/(2) (%)	(1)/(3) (%)
2011	345.922	2.427.226	695.496.112	14	0,049
2010	292.854	1.969.991	617.036.903	15	0,047
2009	187.222	1.341.732	514.620.371	14	0,036
2008	189.556	1.075.371	454.599.203	18	0,042
2007	141.778	817.343	356.386.844	17	0,04

Kaynak: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu

¹²⁸ BDDK, *Yıllar İtibariyle Muş İli Toplam Banka Mevduatının Gelişimi*, Erişim tarihi: 20 Ocak 2013, www.bddk.gov.tr.

Muş ilindeki mevduat miktarlarının Türkiye geneline göre düşük kalmasının en önemli sebeplerinden birisi, gerek güvelik gerekse yatırım imkanlarının kısıtlı olması nedeni ile yaşanan yoğun sermaye göçüdür. Bu nedenle söz konusu sermayenin il içerisinde yatırıma dönüşmesini sağlayacak önlemlerin, uygulanacak kalkınma hamleleri ile bir an evvel hayata geçirilmesi gerekmektedir.

-Banka Kredileri

2007 yılı itibariyle Muş iline verilmiş olan banka kredileri 98.769 TL'dir. Söz konusu yıl içerisinde verilmiş olan kredi tutarı, TRB2 Bölgesi banka kredisi toplamının %13'ünü, Türkiye genelinde verilen banka kredilerinin ise % 0,035'ini oluşturmaktadır. Muş iline verilen banka kredilerinin yıllar itibariyle gelişimine bakıldığında, 2007-2011 döneminde sürekli artış eğilimi göstererek 428.602 TL'ye yükselmiş, bölge içerisindeki payının ise yıllar itibari ile ciddi bir değişiklik göstermediği, buna karşın ülke içindeki payında yıllar itibari ile bir artış göze çarpmaktadır.

Tablo 2.52. Yıllar İtibariyle Muş İli Toplam Banka Kredilerinin Gelişimi (Bin TL)

	Muş(1)	TRB2 Bölgesi(2)	Türkiye(3)	(1)/(2) (%)	(1)/(3) (%)
2011	428.602	2.971.286	660.883.993	14	0,064
2010	251.520	1.818.767	506.994.403	14	0,049
2009	152.398	1.175.423	379.404.761	13	0,040
2008	122.459	962.911	363.860.979	13	0,033
2007	98.769	746.444	278.997.612	13	0,035

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği

2011 yılı itibariyle Muş iline kullanılan banka kredilerinin % 75,7'si ihtisas dışı kredilerden oluşurken, % 24,3'ü ihtisas kredilerinden oluşmaktadır. Buna karşın; TRB2 Bölgesinde kullanılan kredilerin % 84,2'si, ülke genelinde kullanılan kredilerin ise % 93,3'ü ihtisas dışı kredilerden oluşmaktadır. Muş ilinde kullanılan ihtisas kredilerinde, tarım kredisi en fazla paya sahip iken, TRB2 Bölgesi ve ülke geneli için de

aynı durum söz konusudur. Muş ili toplam banka kredilerinin türlerine göre dağılımı Tablo 2.53'da verilmektedir¹²⁹.

Tablo 2.53. Muş İli Toplam Banka Kredilerinin Türlerine Göre Dağılımı (2011)

Kredi Türleri	Muş(%)	TRB2 Bölgesi(%)	Türkiye(%)
Tarım(İhtisas kredisi)	16,4	9,7	3,7
Mesleki(İhtisas kredisi)	4,1	3,4	0,8
Turizm(İhtisas kredisi)	0,03	-	0,05
Diğer(İhtisas kredisi)	3,8	2,7	2,1
İhtisas Kredileri(Toplam)	24,3	15,8	6,7
İhtisas Dışı Krediler(Toplam)	75,7	84,2	93,3
Toplam	100	100	100

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği

-Vergi Gelirleri ve Vergi Dışı Gelirler

Muş ilinde, 2007 yılında 64.483 TL vergi geliri tahakkuk etmiş olup, 2011 yılında bu tutar 125.398 TL düzeyine yükselmiştir. Aynı dönem içerisindeki tahsilât durumuna bakıldığında, 2007 yılında 49.715 TL olan tahsil edilmiş vergi gelirleri miktarının, 2011 yılında 96.414 TL düzeyine yükseldiği görülmektedir.

Muş ili Tahakkuk/Tahsil oranına baktığımızda, 2007 yılında % 77,1 olan bu oran 2011 yılında % 76,9 olarak gerçekleşerek yatay bir seyir izlemiştir. Aynı oranı Türkiye açısından incelediğimizde 2007 yılında % 90,2'lik bir Tahakkuk/Tahsil oranı gerçekleşirken, 2011 yılına gelindiğinde söz konusu oran % 84,1'e gerilemiştir.

¹²⁹ Türkiye Bankalar Birliği, *İllere ve Bölgelere Göre Bilgiler*, Erişim Tarihi: 30 Ocak 2013, www.tbb.org.tr.

Tablo 2.57. Yıllar İtibarı İle Muş İli ve Türkiye Vergi Gelirleri (Bin TL)

Yıllar	Muş		Türkiye		(2)/(1) %	(4)/(3) %
	Tahakkuk (1)	Tahsilat (2)	Tahakkuk (3)	Tahsilat (4)		
2011	125.398	96.414	301.810.915	253.809.179	76,9	84,1
2010	94.420	73.043	248.317.635	210.560.388	77,4	84,8
2009	82.853	62.094	200.631.413	172.440.423	74,9	85,9
2008	74.374	56.437	190.015.734	168.108.960	75,9	88,5
2007	64.483	49.715	169.505.503	152.835.111	77,1	90,2

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü

Muş ili vergi dışı gelirlerde ise, 2007 yılında 18.803 TL tahakkuk etmiş olup, 9.621 TL tahsil edilmiştir. 2011 yılına gelindiğinde ise 39.095 TL tahakkuk etmiş, 20.968 TL tahsil edilmiştir¹³⁰.

2.2.8. Dış Ticaret

“Bir ülkenin dış dünya ile yaptığı ve yalnızca mal alım ve satımlarını kapsayan işlemlere dış ticaret adı verilmektedir¹³¹.” Bir ülkeyi dış ticaret yapmaya zorlayan etkenler arasında; yerli üretimin yokluğu veya yetersizliği, uluslar arası fiyat farklılıkları ve mal farklılaştırması gibi unsurlar sıralanabilir.

Muş ilinin dış ticaret rakamları incelendiğinde; 2011 yılı itibarıyla Türkiye ihracatının % 0,006’sının, TRB2 Bölgesi ihracatının ise % 2,1’inin Muş ili tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Türkiye ve TRB2 Bölgesi ithalatının ise sırasıyla %0,0011 ve % 3,2’sini Muş ili ithalatı oluşturmaktadır. 2010 İhracat Rakamlarına göre 81 il içinde 68. sırada bulunan Muş ili 2011 yılı aynı döneminde 73. sıraya düşmüştür. İhracat rakamlarındaki bu düşüşün en önemli sebebini ise, iç piyasadan kaynaklı aşırı talep oluşturmaktadır.

Muş iline ait ihracat rakamları incelendiğinde, yapılan ihracat miktarında yıllar itibarıyla bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir. 2007 yılında, Muş ilinden dış ülkelere 1.094.042 \$ tutarında ihracat yapılmış iken, 2011 yılında bu rakam % 720’lik bir artışla

¹³⁰ Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, *Yıllar İtibarı İle Muş İli ve Türkiye Vergi Gelirleri*, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2013, www.portal.muhasebat.gov.tr.

¹³¹ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulamaları*,(Onbeşinci Baskı), Güzem Yayınları, İstanbul 2003, s.3.

7.873.443 \$ seviyelerine ulaşmıştır. Bununla beraber 2007 yılı itibariyle TRB2 Bölgesi ihracatının % 0,5'ini, Türkiye ihracatının ise % 0,001'ini oluşturan Muş ili ihracatı 2011 yılına gelindiğinde artış göstererek Türkiye ihracatının % 0,006'sını, TRB2 Bölgesi ihracatının ise % 2,1'ini oluşturmaktadır.

Tablo 2.54. Yıllar İtibariyle Türkiye,TRB2 Bölgesi ve Muş iline ait İhracat Değerleri (Milyon \$)

	Muş(1)	TRB2 Bölgesi(2)	Türkiye(3)	(1)/(2) (%)	(1)/(3) (%)
2011	7.873.443	369.445.942	134.906.868.830	2,1	0,006
2010	15.413.349	346.817.502	113.883.219.184	4,4	0,013
2009	6.642.090	426.095.637	102.142.612.603	1,5	0,0065
2008	489.002	222.271.325	132.027.195.626	0,2	0,00037
2007	1.094.042	199.712.362	107.271.749.904	0,5	0,001

Kaynak: TÜİK

Yıllar itibariyle Muş İlinde faaliyet gösteren ihracatçı firmaların sayısı incelendiğinde 2007 yılında 5 olan ihracatçı firma sayısının 2011 yılında 8'e yükselerek dikkate alınamayacak bir artış görülmektedir. Tablo 2.55 incelendiğinde 2011 yılı itibariyle TRB2 Bölgesindeki ihracatçı firmaların % 5,4'ünün, Türkiye'deki ihracatçı firmaların ise % 0,015'inin Muş ilinde bulunan ihracatçı firmalardan oluştuğu görülmektedir.

Tablo 2.55. Yıllar İtibariyle Türkiye,TRB2 Bölgesi ve Muş iline ait İhracatçı Firma Sayıları

	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye	(1)/(2) (%)	(1)/(3) (%)
2011	8	148	53282	5,4	0,015
2010	6	172	50.379	3,4	0,011
2009	5	176	48.591	2,8	0,010
2008	3	118	48.144	2,5	0,006
2007	5	113	48.269	4,4	0,010

Kaynak: TÜİK

Muş ilinden yapılan ihracat ağırlıklı olarak Irak ve Gürcistan ülkelerine yapılmaktadır. 2012 yılı itibariyle Irak'a 14.021.604 \$ değerinde ihracat yapılırken, Gürcistan'a 27.889 \$ değerinde ihracat yapılmıştır.

Tablo 2.56. Ülkeler İtibariyle Muş İlinin 2012 İhracat Değerleri.

Ülke	İhracat Değerleri (\$)
Gürcistan	27.889
Irak	14.021.604
Toplam	14.049.493

Kaynak: TÜİK

Görüldüğü gibi her ne kadar yıllar itibari ile artış göstermiş ise de Muş ili ihracat değerleri bakımından TRB2 Bölgesi ve Türkiye ile karşılaştırıldığında oldukça düşük bir düzeyde kalmaktadır. Bunun öncelikli nedenleri arasında iç talebin artmış olması, sanayinin gelişmemiş olması, sermaye göçü, terör olayları, geleneksel tarım uygulamaları ve kalifiye eleman yetersizliği gibi birçok nedenden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan bölge sanayisinin geliştirilmesi, modern tarım uygulamasına geçilmesi, bölgenin yapısına uygun teşvik uygulamalarının hayata geçirilmesi, ihracatın artması bakımından önem taşımaktadır.

2011 yılı itibariyle Muş'a yapılan ithalatın toplamı 2.727.205 \$ olup; 2007 yılına göre ithalatta % 417'lik bir artış yaşanmıştır. 2011 yılı itibariyle Türkiye'ye yapılan ithalatın % 0,0011'ini Muş iline yapılan ithalat oluştururken, yine 2011 yılı itibariyle TRB2 Bölgesi'ne yapılan ithalatın ise % 3,2'sini oluşturmaktadır.

Tablo 2.57. Yıllar İtibariyle Türkiye,TRB2 Bölgesi ve Muş iline ait İthalat Değerleri (Milyon \$)

	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye	(1)/(2) (%)	(1)/(3) (%)
2011	2.727.205	82.978.284	240.841.676.274	3,2	0,0011
2010	550.509	43.293.665	185.544.331.852	1,2	0,0003
2009	3.342.313	26.094.783	140.928.421.211	12,8	0,002
2008	143.555	15.491.014	201.963.574.109	0,92	0,00005
2007	653.922	20.335.103	170.062.714.501	3,2	0,0004

Kaynak: TÜİK

Tablo 2.58’de görüldüğü gibi 2007 yılında 5 olan Muş ili ithalatçı firma sayısı, 2011 yılı itibari ile 13’e yükselmiştir. 2011 yılı itibariyle Muş ili ithalatçı firma sayısı TRB2 Bölgesindeki ithalatçı firmaların % 2,4’ünü, Türkiye’deki ithalatçı firmaların ise % 0,019’unu oluşturmaktadır.

Tablo 2.58. Yıllar İtibariyle Türkiye,TRB2 Bölgesi ve Muş iline ait İthalatçı Firma Sayısı

	Muş	TRB2 Bölgesi	Türkiye	(1)/(2) (%)	(1)/(3) (%)
2011	13	525	66.906	2,4	0,019
2010	8	197	59.262	4	0,013
2009	4	100	55.101	4	0,007
2008	3	54	57.796	5,5	0,005
2007	5	69	58.936	7,2	0,008

Kaynak: TÜİK

2012 yılı itibari ile Muş’un ithalat yaptığı ülkelerin başında 1.380.461 \$ ile Avusturya gelmektedir. Avusturya’yı sırasıyla Ukrayna, İngiltere, Almanya, Çin, Macaristan, İtalya ve K.K. Türk Cumhuriyeti izlemektedir. Toplam ithalat tutarı ise 3.423.531 \$’dır¹³².

Tablo 2.59. Ülkeler İtibariyle Muş İlinin 2012 İthalat Değerleri.

Ülke	İthalat Değerleri (\$)
Almanya	366.253
İtalya	37.623
İngiltere	1.215.537
Avusturya	1.380.461
Macaristan	120.552
K.K.Türk.Cum.	4.988
Çin	298.117
Toplam	3.423.531

Kaynak: TÜİK

¹³² TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim tarihi: 10 Şubat 2013, www.tuik.gov.tr

2.2.9. Turizm

Muş, turizm faaliyetlerinin en az olduğu illerimizden biridir. Muş'ta kış, av ve dağ sporları için elverişli alanlar bulunmaktadır. Ayrıca, kültürel, dini, ekolojik turizm açısından değerlendirilebilecek imkanlar mevcuttur.

Tarihi ve kültürel değerler bakımından İl Merkezinde; Alaaddin Camii, Ulu Cami, Hacı Şeref Camii, Çengili Kilisesi, Tarihi Murat Köprüsü ile Hasbet Kalesi, Malazgirt İlçesinde ise, Malazgirt Kalesi, Katerin Kalesi ve Tıkızlı Kalesi bulunmaktadır.

Ayrıca, Hamurpet, Kazan ve Kaz Gölleri, Turizm açısından değerlendirilebilecek doğal göllerdir¹³³.

Muş ili Turizm Bakanlığı'ndan belgeli konaklama tesislerinin 2011 itibarı ile Türkiye ve TRB2 Bölgesi ile karşılaştırmalı istatistiki dağılımı incelendiğinde Tablo 2.60'dan da görülebileceği gibi, il genelinde 7, TRB2 Bölgesinde 44, Türkiye genelinde ise 3705 Turizm Bakanlığı'ndan Belgeli Konaklama Tesisleri bulunmaktadır. Muş ilindeki Turizm Bakanlığı'ndan Belgeli Konaklama Tesislerinin sayısı TRB2 Bölgesinin % 31,2'sini, Türkiye genelindeki Turizm Bakanlığı'ndan Belgeli Konaklama Tesislerinin sayısının % 0,41'ini oluşturmaktadır. İl genelindeki toplam Turizm Bakanlığı'ndan Belgeli Konaklama Tesisleri oda sayısı 278, yatak sayısı ise 568'dir. Görüldüğü gibi il genelindeki toplam Turizm Bakanlığı'ndan Belgeli Konaklama Tesislerinin sayısı % 31,2 ile TRB2 Bölgesi'nin önemli bir bölümünü oluştururken, Türkiye geneline göre % 0,41 ile oldukça düşük bir düzeyde kalmaktadır.

¹³³ Muş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, ss.18-45.

Tablo 2.60. Muş, Türkiye ve TRB2 Bölgesinde Bulunan Turizm Bakanlığı'ndan Belgeli Konaklama Tesislerinin Oda, Yatak ve Tesis Sayılarının karşılaştırılması(2011)

	Turizm Yatırım Belgeli			Turizm İşletme Belgeli		
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Muş (1)	2	85	153	5	193	415
TRB2 Bölgesi (2)	21	1.507	2.991	23	1.096	2.235
Türkiye (3)	922	122.364	267.900	2.783	319.319	668.829
(1)/(2) (%)	9,5	5,6	5,1	21,7	17,6	18,5
(1)/(3) (%)	0,21	0,07	0,06	0,2	0,06	0,06

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

2006 yılı itibariyle il genelinde 5, TRB2 Bölgesinde 55, Türkiye genelinde ise 7033 belediye belgeli turizm tesisi bulunmaktadır. Muş ilindeki toplam belediye belgeli turizm tesisi sayısı TRB2 Bölgesinin % 9'una, Türkiye'deki toplam belediye belgeli turizm tesisi sayısının % 0,07'sini oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi il genelindeki toplam belediye belgeli turizm tesisi sayısı gerek TRB2 Bölgesi, gerekse Türkiye geneline göre oldukça düşük bir düzeyde kalmaktadır¹³⁴.

Tablo 2.61. Muş, Türkiye ve TRB2 Bölgesinde Bulunan Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinin Oda, Yatak ve Tesis Sayılarının karşılaştırılması(2006)

	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Muş (1)	5	94	194
TRB2 Bölgesi (2)	55	1.507	2.979
Türkiye (3)	7.033	173.632	395.671
(1)/(2) (%)	9	6,2	6,5
(1)/(3) (%)	0,07	0,05	0,05

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 2.62'den Muş ilinin işletme belgeli tesislerinde konaklayan yerli ve yabancı turist sayıları, toplam geceleme sayıları, ortalama kalış süreleri ve tesislerin doluluk oranları gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde ilin işletme belgeli tesislerinde

¹³⁴ Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Turizm Belgeli Tesis İstatistikleri*, Erişim tarihi: 13 Şubat 2013, www.kultur.gov.tr.

konaklayan kişilerin yaklaşık olarak % 0,04'ünü yabancı, % 96'sını ise yerli turistler oluşturmaktadır. Yabancıların ortalama kalış süresi 2,4 iken, yerli turistlerin ortalama kalış süresi 1,4 gündür¹³⁵.

Tablo 2.62. Muş İlinde Bulunan İşletme Belgeli Tesislerde Yerli ve Yabancı Turistlerin Konaklama ve Geceleme İstatistikleri(2011)

	Merkez ve İlçeler	Yabancı	Yerli	Toplam
Konaklama	Merkez	870	27727	28.597
	Bulanık	4	2544	2.548
	Malazgirt	555	3682	4.237
	Toplam	1.429	33.953	35.382
	Merkez ve İlçeler	Yabancı	Yerli	Toplam
Geceleme	Merkez	1045	29968	31013
	Bulanık	12	3978	3990
	Malazgirt	2321	13916	16237
	Toplam	3378	47862	51240
	Merkez ve İlçeler	Yabancı	Yerli	Toplam
Ortalama Kalış Süresi	Merkez	1,2	1,1	1,1
	Bulanık	3,0	1,6	1,6
	Malazgirt	4,2	3,8	3,8
	Toplam	2,4	1,4	1,4
	Merkez ve İlçeler	Yabancı	Yerli	Toplam
Doluluk Oranı(%)	Merkez	1,10	31,46	32,55
	Bulanık	0,09	28,68	28,77
	Malazgirt	5,48	32,87	38,35
	Toplam	2,23	31,60	33,83

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 2.63'de ise Muş ilinin Belediye belgeli tesislerinde konaklayan yerli ve yabancı turist sayıları, toplam geceleme sayıları, ortalama kalış süreleri ve tesislerin doluluk oranları gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde ilin Belediye belgeli tesislerinde konaklayan kişilerin yaklaşık olarak % 4'ünü yabancı, % 96'sını ise yerli turistler

¹³⁵ Kültür ve Turizm Bakanlığı, *İşletme Belgeli Tesis İstatistikleri*, Erişim tarihi: 15 Şubat 2013, www.kultur.gov.tr.

oluşturmaktadır. Yabancıların ortalama kalış süresi 1,1 iken, yerli turistlerin ortalama kalış süresi 1,3 gündür¹³⁶.

Tablo 2.63. Muş İlinde Bulunan Belediye Belgeli Tesislerde Yerli ve Yabancı Turistlerin Konaklama ve Geceleme İstatistikleri (2011)

	Merkez ve İlçeler	Yabancı	Yerli	Toplam
Konaklama	Merkez	1.080	17.611	18.691
	Bulanık	19	7.246	7.265
	Varto	-	1.471	1.471
	Toplam	1.099	26.328	27.427
	Merkez ve İlçeler	Yabancı	Yerli	Toplam
Geceleme	Merkez	1.195	22.886	24.081
	Bulanık	21	11.009	11.030
	Varto	-	1.513	1.513
	Toplam	1.216	35.408	36.624
	Merkez ve İlçeler	Yabancı	Yerli	Toplam
Ortalama Kalış Süresi	Merkez	1,1	1,1	1,3
	Bulanık	1,1	1,5	1,5
	Varto	-	1,0	1,0
	Toplam	1,1	1,3	1,3
	Merkez ve İlçeler	Yabancı	Yerli	Toplam
Doluluk Oranı(%)	Merkez	1,54	29,44	30,97
	Bulanık	0,09	47,13	47,22
	Varto	-	18,84	18,84
	Toplam	1,11	32,44	33,56

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Muş ili konaklama ve geceleme istatistikleri 2011 yılı itibari ile incelendiğinde, 62.809 kişinin il genelinde konakladığı görülmektedir. Bu kişilerin 2.528'i yabancı iken 60.281'i yerli turisttir. Bu kişilere ait toplam geceleme sayısı ise 87.864'dür.

Gerek belediye belgeli tesislerde gerekse işletme belgeli tesislerde konaklayan kişilerin sayısı bakımından, yabancı turistlerin toplam turist sayısı içerisindeki payı

¹³⁶ Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Belediye Belgeli Tesis İstatistikleri*, Erişim tarihi: 17 Şubat 2013, www.kultur.gov.tr.

oldukça düşük kalmaktadır. Bunun başlıca nedeni ise yeterli tanıtım faaliyetlerinin gerçekleştirilmemesi ve geçmişte yaşanan terör olaylarının il üzerinde oluşturduğu kötü imajdan kaynaklanmaktadır. Yeterli tanıtım faaliyetlerinin gerçekleşmesi halinde Muş ili, sahip olduğu doğal ve tarihi değerleri ile bölgedeki konumu ve ulaşım olanaklarının elverişliliği sayesinde, turizmdeki yerini sağlamlaştırarak kalkınma sürecini hızlandıracaktır.

2.2.10. Ulaşım

Muş ili ulaştırma açısından iyi bir konumdadır. İlde karayolu, demiryolu ve aynı zamanda havayolu ulaşımı yapılabilmektedir.

İl Trafik yoğunluğunun en fazla olduğu karayolu bağlantısı Bingöl–Muş–Tatvan devlet yoludur. Muş’un diğer karayolu ulaşım bağlantıları bu güzergâhtan kuzeye doğru, Muş’u Hınıs üzerinden Erzurum’a bağlayan Muş–Varto, Muş’u Patnos–Tutak ve Hamur üzerinden Ağrı’ya bağlayan Muş–Bulanık–Malazgirt yollarıdır. Bingöl–Muş–Tatvan yolu il sınırlarında bölünmüş yol olarak tamamlanmıştır. İlde 614 km olan karayolu ağının 259 km’si devlet yolu, 355 km’si ise il yoludur. Devlet yolunun tamamı asfalttır. İl yolunun ise 299 km’si asfalt, 19 km’si stabilize, 37 km’si de toprak yoldur. İlin bölünmüş yol ağı uzunluğu 106.6 km olup bunun 94.6’sı tamamlanmıştır¹³⁷.

Bütün köylere ulaşım mevcuttur. Toplam 2.522,1 km olan köy yolu ağının 914,5 km’si asfalt, 1.099,2 km’si stabilize, 482.2 km’si tesviye ve 26,2 km’si de ham yoldur. 125 adet sanat yapısının toplam uzunluğu 605 metredir. 5 köprüünün toplam uzunluğu ise 100 metredir. Ancak bu yollarda kışın kar mücadelesi sırasında yapılan çalışmalar, yolların her yıl onarılması ihtiyacını doğurmaktadır. Ayrıca 25 Köy ve 3 mezra da T.C.K. yolundan faydalanmaktadır¹³⁸.

¹³⁷ TCK. 17. Bölge Müdürlüğü, *Briefing Dosyası*, T.C.K. 17. Bölge Müdürlüğü, Muş 2011.

¹³⁸ Muş İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği, *Briefing Dosyası*, Muş İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği, Muş 2011.

Tablo 2.64. Köy Yollarının Durumu (2011)

Yol Niteliği	İl Toplamında Yol Uzunlukları (Km)					
	Ham Yol	Tesviye	Stabilize	Asfalt	Beton	Toplam
1. Derece	28.2	310.50	876.10	925.00	0.00	2,139.80
2. Derece	0	190.90	177.50	13.90	0.00	382.30
İL TOPLAMI	28.2	501.40	1,053.60	938.90	0.00	2,522.10

Kaynak: Muş İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği Brifingi (2011)

1955'te tamamlanan demiryolunun, ilin gelişmesine olumlu katkısı olmuştur. Bu hattın 1972 yılında Tahran'a bağlanmasıyla yolun önemi artmıştır. Haydarpaşa-Tatvan, Van-Kapıköy, Tatvan-Haydarpaşa arasında yolcu ve yük taşınması yapılmaktadır. Uluslararası yolcu taşımacılığı haftada 2 gün Salı-Cuma günleri Şam-tahran, Haydarpaşa-Tahran arasında ve Çarşamba-Cumartesi günleri Tahran-Şam ve Tahran-Haydarpaşa arasında yapılmaktadır. Ayrıca İran'a da yük taşımacılığı yapılmaktadır. Ancak yolcu trenlerine dâhili yolcu alınamamaktadır. Fakat İran ve Şam'a yolcu gidebilmektedir. Yük taşınması yıllardır gerek ticari gerekse askeri amaçlı olarak yapılmaktadır¹³⁹.

DHMİ Muş Havaalanı Askeri- Sivil nitelikli bir meydan olup, irtifa hakkı Hava Kuvvetleri komutanlığı ile DHMİ Genel Müdürlüğü tarafından ortak kullanılmaktadır. Şehir merkezine 18 km uzaklıktadır. Havaalanına THY haftanın 7 gününde İstanbul-Muş-İstanbul seferleri düzenlenmekte olup Anadolu Jet Firması ise haftanın 7 günü Ankara-Muş-Ankara seferleri yapmaktadır¹⁴⁰.

¹³⁹ Muş İl Devlet Demir Yolları Müdürlüğü, *Brifing dosyası*, Muş İl Devlet Demir Yolları Müdürlüğü, Muş 2011.

¹⁴⁰ Muş İl Devlet Hava Meydanları İşletmesi Müdürlüğü, *Brifing Dosyası*, Muş İl Devlet Hava Meydanları İşletmesi Müdürlüğü, Muş 2011.

Tablo 2.65. Muş İlinde Son Sekiz Yıla ait Uçak Trafiği ve Taşınan Toplam Yolcu Sayıları(2011)

Yıllar	Uçak Trafiği	Taşınan Yolcu Sayısı
2004	416	34.027
2005	330	28.362
2006	368	35.984
2007	268	23.905
2008	796	88.885
2009	1098	114.397
2010	1.686	179.420
2011	1.804	196.986

Kaynak: Devlet Hava Meydanları İşletmesi Muş İl Müdürlüğü

2.2.11. Kamu Yatırımları

Muş İli genelinde 2011 yılı sonu itibarıyla yatırım programında 8 sektörde toplam 700 proje yer almaktadır. Bu projelerin 71 tanesi belediyelere aittir. Yatırım Programında yer alan projelerin toplam bedeli 1 milyar 285 milyon 616 bin 679 TL, yıllara sari olan projelerin Önceki Yıllar Harcaması 642 milyon 584 bin 850 TL, yatırım projelerinin 2011 yılı ödeneği ise 265 milyon 779 bin 780 TL'dir.

Genel toplamda yatırımlarım için 2011 yılında 217 milyon 572 bin 833 TL harcama yapılarak, 2011 yılı ödenekleri bazında % 82 oranında Nakdi Gerçekleşme sağlanmıştır. 2011 Yılı için yatırımların fiziki gerçekleşme oranı % 85 oranında gerçekleşmiştir. İl Yatırım Programında bulunan, 2011 yılından önce başlayan ve yıllara sari olarak devam eden projelerin genel fiziki gerçekleşme oranı ise % 70 seviyesindedir.

2011 yılı içerisinde tamamlanan yatırım proje sayısı 378 olup; 144 proje devam etmekte, 35 proje ihale aşamasında bulunmakta, 145 proje ise yapım aşamasında olduğundan henüz başlanmamıştır.

Yatırımlar sektörel bazda değerlendirildiğinde; eğitim sektörünün 155 projesi olup 2011 yılı ödeneği 90 milyon 746 bin 051 TL ile birinci sırada, ulaştırma sektörünün 260 projesi olup 2011 yılı ödeneği 84 milyon 82 bin 605 TL ile ikinci

sırada, tarım sektörünün 106 projesi olup 2011 yılı ödeneği 28 milyon 995 bin 319 TL ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Yatırımcı kuruluşların 2011 Yılı Ödeneği bakımından; İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği'nin 462 projesi olup 91 milyon 719 bin 326 TL ödeneği ile birinci sırada, Karayolları 11. Bölge Müdürlüğü'nün 17 projesi olup 55 milyon 124 bin TL ödeneği ile ikinci sırada, İl Sağlık Müdürlüğü'nün 6 projesi olup 26 milyon 383 bin 779 TL ödeneği ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Yatırımcı kuruluşların 2011 Yılı Harcamaları bakımından; Karayolları 11. Bölge Müdürlüğü, ile aktarılan 40 milyon ek ödenekle beraber, 95 milyon 871 bin TL ile birinci sırada, İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği 38 milyon 211 bin 277 TL ile ikinci sırada, DSİ 17.Bölge Müdürlüğü 22 milyon 789 bin 037 TL ile üçüncü sırada yer almaktadır¹⁴¹.

Tablo 2.66. Yatırımların Sektörel Bazda Değerlendirilmesi(2011)

Sektörü	Proje Sayısı	Proje Tutarı	Önceki Yıllar Harcaması	2011 Yılı Ödeneği	Dönem Sonuna Kadar Yapılan Harcama	Nakdi Gerç. (%)
Genel Toplam	700	1.285.616.679	642.584.850	265.779.780	217.572.833	82
Sektörler Toplamı	629	1.249.098.710	640.867.484	254.337.805	209.035.233	82
Tarım	106	455.606.440	323.390.702	28.995.319	28.361.364	98
İmalat-Gıda	7	9.489.000	6.857.000	1.942.000	672.000	35
Enerji	25	242.824.493	211.186.959	5.616.208	5.255.078	93
Ulaştırma	260	194.101.678	75.189.000	84.082.605	111.255.946	132
Konut	15	6.429.218	-	5.461.218	452.156	8
Eğitim	155	205.177.387	19.411.270	90.746.051	40.453.974	44
Sağlık	6	103.757.787	1.025.354	26.383.779	19.363.148	73
DKH	55	31.712.707	3.807.199	11.110.625	3.221.567	29
Mahalli İd. Top.	71	36.517.969	1.717.366	11.441.975	8.537.600	75

Kaynak: Muş Valiliği, İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü İl Yatırım Programı

¹⁴¹ Muş Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, *İl Yatırım Programı*, Muş Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, Muş 2011.

Tablo 2.67. Yatırımların Kuruluş Bazında Değerlendirilmesi(2011)

Kuruluşlar	Proje Sayısı	Proje Tutarı	Program Yılı Ödenek Durumu		Nakdi Gerçekleşme (%)	Fiziki Gerçekleşme
			Yılı Ödeneği	Yapılan Harcama		
İl Toplamı	537	1 235 844 903	211 004 935	111 356 336	53	63
D.S.İ. 17. Bölge Müdürlüğü	24	687 352 407	26 518 662	23 054 872	86	80
Karayolları 11. Bölge Müd.	17	170 862 000	18 273 000	34 664 000	189	78
İller Bankası A.Ş. Bölge Müd.	5	2 155 000	296 000	-	-	73
Vakıflar Bölge Müdürlüğü	4	222 000	230 460	107 398	47	80
TEİAŞ 17. İslt. Grp Md.	1	1 500 000	530 000	-	-	-
Mta Doğu Anad. Bölge Müd.	-	-	-	-	-	-
Tarım Ref. Böl. Md. (Mülga)	1	3 831 735	700 000	-	-	47
Muş Alparslan Üniversitesi	8	79 569 000	21 900 000	9 008 000	41	30
İl Özel İdaresi Genel Sekr.	377	119 843 442	89 352 672	25 003 618	28	45
(İl Milli Eğitim Müdürlüğü)	(127)	(82 055 922)	(53 652 255)	(8 749 659)	(51)	(16)
Muş Elektrik Dağıtım Müess.	19	8 872 600	3 027 600	-	-	-
İl Gıda, Tarım ve Hay. Müd.	23	3 441 880	2 963 367	304 601	10	70
İl Çevre Ve Şehircilik Müd.	9	40 958 000	8 349 000	1 956 324	23	8
İl Sağlık Müdürlüğü	6	85 761 587	25 860 000	22 109 734	83	30
Gençlik ve Spor İl Müd.	11	7 621 254	4 783 302	-	-	-
İl Aile ve Sosyal Polit. Müd.	2	3 800.000	344 000	144 000	42	50
İl Çevre ve Or. Md. (Mülga)	6	4 620 626	110 500	-	-	50
İl Kültür ve Turizm Müd.	9	4 550 372	4 450 372	295 000	7	10
İl Afet ve Acil Durum Müd	4	1 003 000	1 003 000	-	-	-
Muş Şeker Fab. Müdürlüğü	7	9 489 000	1 922 000	-	9	72
Muş Orman İşletme Müd.	5	299 000	299 000	134 789	40	38

Kaynak: Muş Valiliği, İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUŞ İLİNİN SWOT ANALİZİ

3.1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

3.1.1. Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye’yi bölgesel kalkınmışlık anlamında ele aldığımızda, farklılıklarının oldukça ciddi boyutta olduğunu görmemiz mümkündür. Ülkemizde bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik önlem ve uygulamalar bulunmakla birlikte, dengesizlik nedenlerinin bölgelerin gerçekleri ile örtüşmemesinden dolayı üretilen farklı politikalar, var olan bölgesel dengesizlik olgusunu bugüne kadar sağlıklı bir biçimde çözmekte yeterince etkin olamamıştır¹⁴².

Hazırlanan tüm kalkınma planlarında bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi öncelikli alanlardan olmuştur. Ülkemizde bölgesel gelişmenin sağlanması ve bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesinde temel araç olan Bölgesel Gelişme Planlarının yanı sıra; Yatırım Teşvikleri ve Kalkınmada Öncelikli Yöre Politikaları ile Kırsal Kalkınma Projeleri gibi araçlar kullanılmıştır. Kalkınma planlarının sektörel öncelikleri ile mekansal boyutların bütünleştirilmesine yönelik olarak, bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak ve sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla, çeşitli dönemlerde muhtelif Bölgesel Gelişme Planları hazırlanmıştır.

Bölgesel kalkınma kapsamında yapılan bilimsel çalışmalar ise, illerin mevcut durumundan hareketle, kalkınmayı hızlandıracak potansiyel yatırım alanlarını tespit etmeye yönelik çalışmalar yaparak, bir takım analiz teknikleri yardımıyla aynı zamanda gelecekteki durumunun ne olacağını tahmin etmeye yarayan ve kalkınmışlık düzeyini Gelişmiş Bölge düzeyine yükseltmeyi amaçlayan çalışmalardır.

Bu anlamda, Muş İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısını analiz etmeye çalıştığımız bu çalışmada, aşağıda gösterilen, Türkiye ve çeşitli ülkeler üzerine yapılmış olan benzer çalışma örnekleri incelenerek, çalışmanın genel çerçevesi ortaya konulmuştur.

¹⁴² Kargı, s. 31.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının 2004 yılında gerçekleştirdiği “İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi, Muş İli Tarım Master Planı” çalışmasının sonuç kısmında, Muş'ta tarımsal kalkınmanın sağlanabilmesi için belirlenen amaçlar dört geniş başlık altında özetlenmiştir.

Bu amaçlar:

- Tarımsal verimliliğin artırılması
- Tarımsal gelirin artırılması ve dolayısıyla tarımın GSYİH içindeki payının artırılarak toplumda sosyal dengenin sağlanması
- Gıda güvencesinin ve güvenliğinin sağlanması
- Sürdürülebilir tarımın sağlanması olarak tespit edilmiştir

Ayrıca il genelinde hem hayvansal hem de bitkisel üretimde verimin düşük olduğu, verimin artırılması halinde ekonomik anlamda çiftçinin de bundan olumlu olarak etkileneceği ve gelir artışına neden olacağı belirtilerek, söz konusu verim artışının aynı zamanda çiftçinin köyden kente göç etmesine engel teşkil edeceği dile getirilmiştir. Tarımsal gelirin artırılması verimliliğin artırılmasının yanı sıra katma değeri yüksek, pazarda avantajlı konumda olan ürünlerin üretimi ile mümkün olabileceği tespiti gerçekleştirilmiştir.

Bunun yanı sıra kaliteli ve standartlara uygun üretimin olmayışı, Muş ilindeki önemli eksikliklerden biri olduğu, uygulanacak projelerle orta vadede bu amaca ulaşmanın mümkün olabileceği ifade edilmiştir. Tarımda sürekliliğin sağlanabilmesi için öncelikle mevcut kaynakların doğru ve bilinçli kullanılması gerektiği, Muş'un özellikle hayvansal üretim ve su ürünleri açısından zengin doğal kaynaklara sahip olduğu ancak bu kaynakların doğru kullanılmaması halinde belirlenen diğer üç amaca ulaşmanın mümkün olmayacağı belirtilmiştir¹⁴³.

Derya Nur Karakaş'ın 2005'de yapmış olduğu “Kalkınmada Öncelikli Yörelere Uygulaması: Zonguldak Örneği” çalışmasında, Zonguldak'ın sahip olduğu potansiyeller dikkate alınarak yeni yatırımcıların bölgeye çekilebilmesi halinde ilin gelişiminin çeşitlenerek büyüyen bir ekonomiye sahip olabileceği vurgulanmış olup,

¹⁴³ Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, *İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi, Muş İli Tarım Master Planı*, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Muş 2004, ss.92-94.

bölgenin gelişebilmesi için, rekabet edebilecek ve uluslararası düzeyde ürün satışı gerçekleştirebilecek yenilikçi özel sektör yatırımlarına ihtiyaç olduğu tespiti gerçekleştirilmiştir. Ayrıca söz konusu havzaya yatırımların çekilebilmesi için devlete de düşen sorumlulukların olduğunu belirttikten sonra Zonguldak ekonomisinin madencilik sektöründe önemli bir yer tutan kömür yerine rekabet gücüne sahip özel sektör firmaları ile birlikte Zonguldak ekonomisinin yeniden canlılık kazanabileceğini sonuç kısmında özet olarak dile getirmiştir¹⁴⁴.

Adem Doğanın 2007’de yaptığı ‘‘Sivas İli Ekonomisinin Makro-Ekonomik Göstergeler Açısından Türkiye ve İç Anadolu Bölgesindeki Yeri’’ isimli çalışmasında, temel makro göstergeler yardımıyla Sivas ili ekonomisinin Türkiye ve İç Anadolu Bölgesi’ndeki yeri incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, zengin maden rezervlerine sahip olan ilin ekonomisini genel olarak tarım, hayvancılık, dokuma, deri, madencilik ve küçük el sanatlarının şekillendirdiğini ifade etmekle beraber ilde Tarım Sektörü’nün hakim sektör olduğunu dolayısıyla öncelikle ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Sonuç önerisinde ise ilin sahip olduğu potansiyel kaynakların değerlendirilmesiyle birlikte daha yüksek hasıla düzeylerine ulaşma imkanının olduğunu, bunun sağlanabilmesi için yerel planlama çerçevesinde yatırım alanlarının doğru biçimde saptanması ve girişimcilerin belirlenen alanlara yatırım yapmalarının teşvik edilmesinin büyük önem arz ettiği ifade edilmiştir¹⁴⁵.

Yunus Açı’nın 2008’de yapmış olduğu ‘‘Hatay İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Gelişme Potansiyeli’’ adlı çalışmada, Literatür tarama yöntemi ile il hakkındaki internet siteleri, kitaplar, dergiler, makaleler ve raporlar ile Resmi Kurum Arşivlerinden ve Özel Sektör verilerinden elde edilen istatistiki bulgular yorumlandıktan sonra uygulanan SWOT Analizi ile Hatay ilinin güçlü ve zayıf yönleri ile geleceğe dönük fırsat ve tehditlerinin tespiti yapılmıştır. Daha sonra uygulanabilecek stratejiler kapsamında, ilin gelişim organizasyonu içerisinde hedef projeleri ise aşağıdaki şekilde belirlenmiştir;

¹⁴⁴ Derya Nur Karakaş, *Kalkınmada Öncelikli Yörelere Uygulanması: Zonguldak Örneği*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2005, s.134.

¹⁴⁵ Adem Doğan, ‘‘Sivas İli Ekonomisinin Makro-Ekonomik Göstergeler Açısından Türkiye ve İç Anadolu Bölgesindeki Yeri’’, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, Karaman 2007, s.51.

- İstihdam olanaklarının arttırılması
- Gelir ve katma değer artışının sağlanması
- Sermaye birikiminin sağlanması ve sermaye göçünün önlenmesi gerektiğini
- Sürdürülebilir bir kalkınma gerçekleştirmek, sektörel gelişimi sağlamak için tüm bunların bölge içerisinde çarpan etkisi yaratacak programlar çerçevesinde ele alınması gerektiğini sonuç önerisi olarak ifade etmiştir¹⁴⁶.

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi tarafından 2009'da yapılan ‘‘ Osmaniye İli SWOT Analizi’’ adlı çalışma kapsamında öncelikle SWOT Analizi hakkındaki ilgili Literatür çalışması yapılmış daha sonra il hakkında ikincil veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede il hakkındaki internet siteleri, kitaplar, dergiler, makaleler ve raporlar incelenmiştir.

Çalışmanın, bundan sonraki bölümü iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Örnek hacmi 84 tüzel kişilikten oluşmuş ancak 37 tüzel kişilikten anket dönüşü gerçekleşmiş ve bu anketler değerlendirilmeye alınmıştır. Anketlerden sağlanan bilgiler doğrultusunda ilk SWOT matrisi oluşturulmuştur. İkinci aşamada grup toplantıları düzenlenmiştir. İlk toplantı, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi bünyesindeki 15 Öğretim Üyesi'nin katıldığı grupla gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıdaki katılımcılardan, birinci aşamada, kullanılan anket formunu doldurmaları istenmiştir. Doldurulan anket formundan hareketle tespit edilen bulgular katılımcıların tartışmasına açılmıştır. Tartışma sonucu ortaya çıkan güçlü ve zayıf yanlar ile fırsat ve tehditler birinci SWOT matrisine dahil edilmiştir.

İkinci toplantı bir çalıştay toplantısı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalıştaya il protokol listesinde yer alan organizasyonlar davet edilmiştir. Çalıştayda, Osmaniye hakkında genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra, genel hatlarıyla hazırlanan SWOT matrisi katılımcılara sunulmuştur. Katılımcıların bu matrise ilave etmek istedikleri güçlü ve zayıf yönler ile fırsat ve tehditler sorulmuş ve daha sonra tartışmaya açılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlardan oy çokluğu sağlayan fikirler SWOT matrisine dahil edilmiştir. Daha sonra katılımcılardan, SWOT matrisinde yer alan güçlü ve zayıf yönler ile fırsat ve tehditleri puanlayarak sıralama yapmaları istenmiştir. Katılımcılar matriste yer alan unsurları en önemlisine 10 puan vererek en fazla 10 unsuru sıralamışlardır. Yapılan

¹⁴⁶ Açı, s.142.

sıralama sonucu her bir güçlü ve zayıf yön ile fırsat ve tehdit maddesinin aritmetik ortalaması alınarak bu maddelerin önem önceliği tespit edilmiştir. Dördüncü bölümde bu maddelerin önem sırasına dizilimi esas alınarak oluşturulan bulgulara ikincil veriler de desteklenerek yer verilmiştir. Bu çalışmanın en önemli kısıtları ikincil verilerin yetersizliği ve birincil veri elde etmek için kullanılan anket ve grup toplantılarına katılımın beklenenin altında olmasıdır.

Osmaniye'nin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerinden en önemli görülen beş tanesi analiz sonucunda belirlenmiştir. Bu kapsamda Osmaniye'nin öne çıkan güçlü yanlarından ilk beş sırada yer alanları; “gelişme potansiyeli yüksek organize sanayi bölgesinin varlığı, jeostratejik ve jeoekonomik konum, verimli tarım alanları, ılıman iklim, yerfıstığı üretimi ve pazarlamasında merkez konumda olması” şeklinde sıralanmıştır. İlk beş sırada yer alan zayıf yönleri ise; “çarpık kentleşme, gelir düzeyinin az olması, ilin tanıtım yetersizliği, girişimcilik ve yenilikçilik kültürünün oluşmaması, kurumlar arası koordinasyon ve işbirliği eksikliği” olarak sıralanmıştır. Fırsatlarda ; “yeni bir üniversitenin kurulmuş olması, Bölgesel Kalkınma Ajansı'nın kurulmuş olması, Kalkınmada Öncelikli İllerden olunması, Enerji İhtisas Endüstri Bölgesi'ne yakınlık ve gelişmekte olan bir il olması” en önemli bulunan beş fırsat maddesi olarak tespit edilmiştir. Tehditler bölümünde ise: “niteliksiz göç alınmasına rağmen nitelikli göç verilmesi, çevredeki organize sanayi bölgelerinin faaliyete geçecek olması, çevre illerin gelişmişlik düzeyi ve birinci derecede deprem bölgesinde yer alması” şeklinde sıralanmıştır¹⁴⁷.

Nermin Çelik ve Güven Murat'ın 2009'da yaptığı “Sayısallaştırılmış SWOT Analizi İle Bartın ili'nin Ekonomik Yapısını Değerlendirme” isimli çalışmada ilk olarak Bartın ekonomisinin güçlü ve zayıflıklarının yanı sıra tehditleri ve fırsatları SWOT analizi aracılığıyla ortaya konulmuştur. İkinci olarak elde edilen bulgular çok kriterli bir değerlendirme yaklaşımı olan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve her birinin öncelik değerleri hesaplanmıştır. Son olarak sayısal bulgulara dayanarak zayıf yönlere dikkat çekilmiş ve ilin ekonomik gelişimine yönelik alternatif stratejiler sunulmuştur. İlin en zayıf yönü yüksek işsizlik

¹⁴⁷ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, *Osmaniye İli Swot Analizi*, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Osmaniye 2009, s.59.

oranı ve göç sorunu; en güçlü yönü ise Bartın Limanı'nın ticari amaçlı kullanımı olarak tespit edilmiştir.

Sonuç önerisinde her ne kadar kültürel ve tarihsel yapının zenginliği ilin güçlü yönleri arasında yer alsada, bu zenginliklerin korunmasına ilişkin yetersiz politikaların izlenmesinin gelecekte bu avantajı ortadan kaldırdığı belirtilmiştir. İl'in en büyük ekonomik sorunu ise yüksek işsizlik oranı ve göç olgusu olarak tespit edilmiştir. Tarıma elverişli iklim ve toprak yapısı avantajından yararlanılarak alternatif tarım ürünleri üretilmesi veya Demir Çelik Sektörü'ne dayalı yan sanayi dallarına yeni yatırımlar yapılması ile bu sorunun üstesinden gelinebileceği ifade edilmiştir¹⁴⁸.

Kırklareli Üniversitesinin "2010 Yılına Girerken Kırklareli İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısı" konulu düzenlemiş olduğu Istanca Panelleri I-II'nin sonuç önerisinde, ilin kalkınabilmesi için bölgede üretilen tarımsal mahsulün 'ticari emtia' ya dönüştürülerek, hem ülkenin en büyük pazarlarında, hem de AB ülkelerinde satılabilecek 'marka değer üretme' ye yönelik çalışmaların gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca başta, tarımsal ve hayvansal faaliyetler olmak üzere başkaca zenginliklerin, ilk madde veya yarı mamul olarak değil, nihai ürün, bir başka ifadeyle 'raf'a konulmak üzere bölge dışına çıkarılması gerekliliğine işaret edilmiştir. Gerekli sermaye kaynağına ve tarımsal kültüre sahip olduğunu ancak bunun ekonomik anlamda gelişmeyi sağlayabilmesinin zihinsel bir dönüşüm süreci ile gerçekleşebileceği ifade edilmiştir¹⁴⁹.

İbrahim Orkun Oral'ın 2010'da yaptığı "Ardahan İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Analizi" adlı çalışmada, ilin gelişmişlik düzeyinin arttırılabilmesi için, ekonomisinin hayvancılık ve tarıma dayalı bir yapı arz etmesinden dolayı, bu alana yönelik verimliliği arttıracak, kamu destekli modern uygulamaların hayata geçirilmesi gerektiğini, ilde yaşanan yoğun göçün durdurulması ve tersine göçün başlatılabilmesi için devlet tarafından teşvik ve altyapı çalışmalarına daha fazla ağırlık vermesi gerektiği

¹⁴⁸ Nermin Çelik, Güven Murat, "Sayısallaştırılmış SWOT Analizi İle Bartın ilinin Ekonomik Yapısını Değerlendirme", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 2009, ss.199-212.

¹⁴⁹ Kırklareli Üniversitesi, *2010 Yılına Girerken Kırklareli İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (1.Basım), Kırklareli Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s.21.

ayrıca işletme sahip ve yöneticilerine yeni teknolojik gelişmelerle ilgili eğitimlerin İl Valiliği tarafından belirli periyotlarda verilmesi gerektiği ifade edilmiştir¹⁵⁰.

Serhat Kalkınma Ajansı'nın 2012'de yapmış olduğu ‘‘Kars’ın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları’’ çalışmasında, ilin ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olduğu ancak coğrafi konum itibariyle uzun süren kış mevsiminin tarımsal üretimi etkilediği ifade edilmiştir. Bu nedenle ilin hayvancılığa elverişli olan, kaliteli ve geniş meralara sahip olmasının, hayvancılığın ön plana çıkarmasına neden olduğu belirtilmektedir. İlin özellikle büyükbaş hayvancılık açısından Türkiye’nin önde gelen bölgelerinden biri olması, zengin bitki örtüsü, geniş meraları ve hayvancılık için uygun iklim koşullarına sahip olmasının, ili hayvancılıkta Türkiye’nin önemli bir üretim merkezi haline getirdiği vurgulanmıştır. Ayrıca el değmemiş doğası ile organik tarım ve organik hayvancılık için önemli fırsatlar barındıran Kars ilinin, sağlıklı ve doğal gıda üretimi için yatırımcılara geniş imkânlar sunduğu özetle ifade edilmiştir¹⁵¹.

Bilim Sanayi ve Teknoloji bakanlığının 2012’de yapmış olduğu ‘‘Muş İli Sanayi ve Ticaret Durum Raporu’’ adlı çalışmanın sonuç özetinde, Muş ilinin kalkınmasında var olan potansiyeli değerlendirmeye yönelik yatırımlar aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

- Alabalık yetiştiriciliği
- Arıcılık
- Et besiciliği
- Süt besiciliği
- Yumurta tavukçuluğu
- Et tavukçuluğu
- Pastörize süt ve süt mamulleri üretim tesisi
- Tuz üretim tesisi
- Torbalanmış ve söndürülmüş toz kireç üretim tesisi

Talebi Karşılamaya Yönelik Yatırımlar ise aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

- Un üretim tesisi

¹⁵⁰ İbrahim Orkun Oral, *Ardahan İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Analizi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, s.102-103.

¹⁵¹ Serhat Kalkınma Ajansı, *Kars’ın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*, Serhat Kalkınma Ajansı Yayınları, Kars 2012, s.128.

- Karma yem üretim tesisi
- Bisküvi ve gofret üretim tesisi
- Bal üretim ve ambalajlama tesisi
- Straygarn yün İpliği üretim tesisi
- Penye örme (örme eşya) üretim tesisi
- El halısı üretim tesisi
- Yünlü dokuma
- Yün ipliği üretim tesisi
- Yünlü battaniye üretim tesisi

Ayrıca ilde sanayi sektörüne yönelik güncel sorunlar ve çözüm önerileri ise şu şekilde özetlenmiştir:

- Üretilen ürünlerin pazarlama sorunu
- Finansman sıkıntısı
- Süt fabrikalarının hammadde teminindeki zorluklar
- İnşaatlarda hazır beton kullanılmasının yeterli olmaması
- Düşük faizli ve faizsiz işletme ve yatırım kredi imkânlarının artırılması
- İl dışı satışlarda ve ihracata nakliye desteği
- Muşta hammadde üretimi olmadığından dışardan getirilen hammadde nakliye fiyatları sebebiyle girdi maliyetlerinin artması
- Enerji maliyetlerinin fazla olması ve ilçelerde yaşanan elektrik kesintileri
- Kalifiye eleman sıkıntısı
- Barit fabrikası hammadde sahalarında güvenlik sorunu
- Sınır kapılarında araçların fazla bekletilmesi
- KOSGEB imkânlarından yeterli düzeyde yararlanılmaması¹⁵².

Hasan Asi'nin 2012'de yapmış olduğu "Muş İlinin Ekonomik ve Sosyal Gelişmesinde Tarım Sektörünün Yeri ve Önemi" isimli çalışmasında, hayvancılık işletmeleri dışında ürün katma değerinin tarıma dayalı sanayi ile geliştirilmesinin, ilin kalkınmışlık düzeyinin yükseltilmesi bakımından önem taşıyan bir husus olduğu belirtilmiştir. Buna dayalı olarak ajanslar tarafından tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi, bu sektörde faaliyet gösteren KOBİ'lerin desteklenmesinin öncelikler

¹⁵² Sanayi Genel Müdürlüğü, *Muş İli Sanayi ve Ticaret Durum Raporu*, Sanayi Genel Müdürlüğü, Ankara 2012, ss. 338-342.

arasında yer alması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi ile ilgili programlar, işletmelerin kapasitelerini geliştirme, üretim sürecini modernize etme konularında olduğu kadar, pazar planlarının hazırlanması, ürünlerin pazarlanması, üretici ile sanayiciyi bir araya getirecek mekanizmaların oluşturulması ve son olarak da bölgeye özel büyükbaş hayvancılığa dair ürünlerin markalaşmasını sağlayacak programlar şeklinde kurgulanması gerekliliğine işaret edilmiştir. Özellikle markalaşma konusunun doğrudan ürünün katma değerini artıracak en önemli pazarlama aracı olacağı ifade edilmiştir¹⁵³.

Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı tarafından yürütülen, Doğrudan Faaliyet Desteği Programı çerçevesinde, Muş Ticaret ve Sanayi Odası tarafından 2013’de uygulanan “ Muş İli Öncelikli Potansiyel Yatırım Alanlarının Tespiti ve Fizibilite Projesi Çalışması” kapsamında Muş ilinde öncelikli olarak gerçekleştirilebilecek 10 Adet potansiyel yatırım alanı tespit edilmiş ve bu yatırım alanlarına yönelik fizibilite çalışması yapılmıştır.

Söz konusu yatırım alanları ve bu yatırım alanlarına ait fizibilite çalışmaları sonucu elde edilen özet yatırım bilgileri tabloları aşağıda sıralanmıştır¹⁵⁴.

-Karma Yem Üretim Tesisi.

Toplam yatırım tutarı 3.123.164 TL, yatırım süresi 12 ay, yatırımın geri dönüş süresi yaklaşık üç yıl, ilk faaliyet yılı itibariyle sağladığı istihdam olanağı 18 kişi ve 10 yıllık net bugünkü değeri ise 6.338.178 TL olan bu yatırım alanı, fizibilite çalışması sonucu Muş iline yapılabilecek potansiyel yatırım alanlarından birisi olarak tespit edilmiştir.

¹⁵³ Hasan Asi, *Muş İlinin Ekonomik ve Sosyal Gelişmesinde Tarım Sektörünün Yeri ve Önemi*, (Yayımlanmış Uzmanlık Tezi), İçişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2012, s.233.

¹⁵⁴ Muş Ticaret ve Sanayi Odası, *Muş İli Öncelikli Potansiyel Yatırım Alanlarının Tespiti ve Fizibilite Projesi Çalışması*, Muş Ticaret ve Sanayi Odası, Muş 2013.

Tablo 3.1. Karma Yem Üretim Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti (2013)

Yatırım Bilgileri	Birim	Açıklama
Yatırım Konusu	-	Karma Yem Üretimi
Üretilen Ürün/Hizmet	-	Büyükbaş besi ve Süt Yemi
NACE Kodu	10.9	Hazır hayvan yemleri imalatı
GTİP No	23.09.90.23	Karma yemler
Yatırım Yeri	-	Muş
Yatırım Süresi	Ay	12
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Kapasite Kullanım Oranı	%	50%
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Tesis Kapasitesi	Adet/Yıl	24.000
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle İstihdam Kapasitesi	Kişi	18
Toplam Yatırım Tutarı	TL	3.123.164
Yatırımın Geri Dönüş Süresi	Yıl	2,99
Sermayenin Karlılığı	%	49,69%
10 Yıllık Net Bugünkü Değer	TL	6.338.178

Kaynak: Muş Ticaret ve Sanayi Odası

-Bal Paketleme Tesisi.

Toplam yatırım tutarı 893.992 TL, yatırım süresi 12 ay, yatırımın geri dönüş süresi yaklaşık 1,5 yıl, ilk faaliyet yılı itibariyle sağladığı istihdam olanağı 12 kişi ve 10 yıllık net bugünkü değeri ise 12.280.422 TL ve dikkat çeken sermayenin karlılığı oranı %124,68 olan bu yatırım alanı fizibilite çalışması sonucu Muş iline yapılabilecek potansiyel yatırım alanlarından birisi olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3.2. Bal Paketleme Tesisi. Yatırım Bilgileri Özeti (2013)

Yatırım Bilgileri	Birim	Açıklama
Yatırım Konusu	-	Bal Paketleme Tesisi
Üretilen Ürün/Hizmet	-	-
NACE Kodu	014902	Arıcılık, Bal ve Balmumu Üretimi
GTİP No	04.09.00 0409.00.11 0409.00.12	Tabii Bal Petek Bal Süzme Bal
Yatırım Yeri	-	Muş
Yatırım Süresi	Ay	12
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Kapasite Kullanım Oranı	%	50%
Tam Kapasitede Tesisin Üreteceği Ürünler	Ton/Yıl	285 Ton/Yıl Paketlenmiş Bal
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle İstihdam Kapasitesi	Kişi	12
Toplam Yatırım Tutarı	TL	893.992
Yatırımın Geri Dönüş Süresi	Yıl	1,37
Sermayenin Karlılığı	%	124,68%
10 Yıllık Net Bugünkü Değer	TL	12.280.422

Kaynak: Muş Ticaret ve Sanayi Odası

-Döküm Tesisi.

Toplam yatırım tutarı 2.358.164 TL, yatırım süresi 12 ay, yatırımın geri dönüş süresi yaklaşık iki yıl, ilk faaliyet yılı itibariyle sağladığı istihdam olanağı 29 kişi ve 10 yıllık net bugünkü değeri ise 19.501.349 TL olan bu yatırım alanı fizibilite çalışması sonucu Muş iline yapılabilecek potansiyel yatırım alanlarından birisi olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3.3. Döküm Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti (2013)

Yatırım Bilgileri	Birim	Açıklama
Yatırım Konusu	-	2000 ton kapasiteli demir-çelik döküm üretimi
Üretilen Ürün/Hizmet	-	Alaşımli,alaşimsız döküm
NACE Kodu	24.51.00 24.52.00	Demir dökümü Çelik dökümü
GTİP No	-	-
Yatırım Yeri	-	Muş
Yatırım Süresi	Ay	12
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Kapasite Kullanım Oranı	%	50%
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Tesis Kapasitesi	Adet/Yıl	1.260
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle İstihdam Kapasitesi	Kişi	29
Toplam Yatırım Tutarı	TL	2.358.164
Yatırımın Geri Dönüş Süresi	Yıl	1,97
Sermayenin Karlılığı	%	74,94%
10 Yıllık Net Bugünkü Değer	TL	19.501.349

Kaynak: Muş Ticaret ve Sanayi Odası

-Bitkisel Yağ Üretim Tesisi

Toplam yatırım tutarı 3.946.134 TL, yatırım süresi 12 ay, yatırımın geri dönüş süresi yaklaşık üç yıl, ilk faaliyet yılı itibariyle sağladığı istihdam olanağı 50 kişi ve 10 yıllık net bugünkü değeri ise 8.915.219 TL olan bu yatırım alanı fizibilite çalışması

sonucu Muş iline yapılabilecek potansiyel yatırım alanlarından birisi olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3.4. Bitkisel Yağ Üretim Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti (2013)

Yatırım Bilgileri	Birim	Açıklama
Yatırım Konusu	-	Bitkisel Yağ Üretimi
Üretilecek Ürün/Hizmet	-	Ayçiçeği yağı
NACE Kodu	-	10.41
GTİP No	1512 151211 151219	-Ayçiçeği,Aspir,Pamuk Tohumu Yağları (Kimyasal Olarak Değiştirilmemiş) -Ayçiçeği Tohumu Yağları; Ham -Ayçiçeği Tohumu Yağları(Diğer)
Yatırım Yeri	-	Muş
Yatırım Süresi	Ay	12
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Kapasite Kullanım Oranı	%	45%
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Tesis Kapasitesi	Ton/Yıl	Yılda 300 gün, günde 8 saat çalışma esasına göre ayçiçeği yağı üretim tesisinin kapasitesi 10.000 ton/yıl rafine yağ üretimidir.
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle İstihdam Kapasitesi	Kişi	50
Toplam Yatırım Tutarı	TL	3.946.134
Yatırımın Geri Dönüş Süresi	Yıl	3,02
Sermayenin Karlılığı	%	47,43%
10 Yıllık Net Bugünkü Değer	TL	8.915.219

Kaynak: Muş Ticaret ve Sanayi Odası

- Hafif Yapı Malzemeleri Üretim Tesisi

Toplam yatırım tutarı 10.165.366 TL, yatırım süresi 12 ay, yatırımın geri dönüş süresi yaklaşık 2,5 yıl, ilk faaliyet yılı itibariyle sağladığı istihdam olanağı 27 kişi ve 10 yıllık net bugünkü değeri ise 50.111.656 TL olan bu yatırım alanı fizibilite çalışması

sonucu Muş iline yapılabilecek potansiyel yatırım alanlarından birisi olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3.5. Hafif Yapı Malzemeleri Üretim Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti(2013)

Yatırım Bilgileri	Birim	Açıklama
Yatırım Konusu	-	Hafif Yapı Malzemeleri Üretim Tesisi
Üretilecek Ürün/Hizmet	-	Gazbeton Tuğla
NACE Kodu	23.61	İnşaat amaçlı beton ürünlerin imalatı.
GTİP No	68.10.11.10	İnşaat için bloklar ve levhalar-hafif betondan
Yatırım Yeri	-	Muş
Yatırım Süresi	Ay	12
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Kapasite Kullanım Oranı	%	50%
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Tesis Kapasitesi	Adet/Yıl	75.000
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle İstihdam Kapasitesi	Kişi	27
Toplam Yatırım Tutarı	TL	10.165.366
Yatırımın Geri Dönüş Süresi	Yıl	2,56
Sermayenin Karlılığı	%	48,42%
10 Yıllık Net Bugünkü Değer	TL	50.111.656

Kaynak: Muş Ticaret ve Sanayi Odası

-Alçı Taşı Üretim Tesisi

Toplam yatırım tutarı 11.292.781 TL, yatırım süresi 12 ay, yatırımın geri dönüş süresi yaklaşık üç yıl, ilk faaliyet yılı itibariyle sağladığı istihdam olanağı 29 kişi ve 10 yıllık net bugünkü değeri ise 17.814.309 TL olan bu yatırım alanı fizibilite çalışması sonucu Muş iline yapılabilecek potansiyel yatırım alanlarından birisi olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3.6. Alçı Taşı Üretim Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti (2013)

Yatırım Bilgileri	Birim	Açıklama
Yatırım Konusu	-	Torbalanmış alçı Üretimi
Üretilecek Ürün/Hizmet	-	Makinelı Alçı Sıva Perlitli Alçı Sıva Saten Alçı Sıva
NACE Kodu	68.09	Alçı imalatı
GTİP No	23.52.02	Alçıdan, alçı esaslı bileşiklerden eşya (levha, pano, karo vb.)
Yatırım Yeri	-	Muş
Yatırım Süresi	Ay	12
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Kapasite Kullanım Oranı	%	50%
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Tesis Kapasitesi	Adet/Yıl	90.000
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle İstihdam Kapasitesi	Kişi	29
Toplam Yatırım Tutarı	TL	11.292.781
Yatırımın Geri Dönüş Süresi	Yıl	3,08
Sermayenin Karlılığı	%	32,01%
10 Yıllık Net Bugünkü Değer	TL	17.814.309

Kaynak: Muş Ticaret ve Sanayi Odası

-Süt İşleme Tesisi

Toplam yatırım tutarı 1.492.259 TL, yatırım süresi 12 ay, yatırımın geri dönüş süresi yaklaşık iki yıl, ilk faaliyet yılı itibariyle sağladığı istihdam olanağı 15 kişi ve 10 yıllık net bugünkü değeri ise 12.498.882 TL olan bu yatırım alanı fizibilite çalışması sonucu Muş iline yapılabilecek potansiyel yatırım alanlarından birisi olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3.7. Süt İşleme Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti (2013)

Yatırım Bilgileri	Birim	Açıklama
Yatırım Konusu	-	Süt ve süt ürünleri işleme tesisi
Üretilecek Ürün/Hizmet	-	İçme sütü,beyaz peynir,kaşar peyniri,tereyağı,yoğurt
NACE Kodu	10.51.01 10.51.05 10.51.06- 10.51.07	-Taze sıvı süt imalatı, pastörize edilmiş, sterilize edilmiş, homojenize edilmiş ve/veya yüksek ısıdan geçirilmiş -Tere yağı imalatı -Yoğurt imalatı-Peynir ve Çökelek imalatı
GTİP No	0401-0403 0405-0406 040310-040510	Süt ve Krema-Yayık altı süt,süt ve krema,yoğurt Sütten elde edilen yağlar-Peynir ve Lor Yoğurt-konsantre edilmiş-Tereyağı
Yatırım Yeri	-	Muş
Yatırım Süresi	Ay	12
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Kapasite Kullanım Oranı	%	45%
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Tesis Kapasitesi	Kg/Yıl	530.604
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle İstihdam Kapasitesi	Kişi	15
Toplam Yatırım Tutarı	TL	1.492.259
Yatırımın Geri Dönüş Süresi	Yıl	1,87
Sermayenin Karlılığı	%	81,42%
10 Yıllık Net Bugünkü Değer	TL	12.498.882

Kaynak: Muş Ticaret ve Sanayi Odası

-Et Entegre Tesisi

Toplam yatırım tutarı 3.503.998 TL, yatırım süresi 12 ay, yatırımın geri dönüş süresi yaklaşık üç yıl, ilk faaliyet yılı itibariyle sağladığı istihdam olanağı 40 kişi ve 10 yıllık net bugünkü değeri ise 3.003.167 TL olan bu yatırım alanı fizibilite çalışması

sonucu Muş iline yapılabilecek potansiyel yatırım alanlarından birisi olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3.8. Et Entegre Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti (2013)

Yatırım Bilgileri	Birim	Açıklama
Yatırım Konusu	-	Kırmızı et besicilik ve et ürünleri üretimi
Üretilecek Ürün/Hizmet	-	Karkas et, sucuk, salam, sosis, kavurma, döner
NACE Kodu	01.41.01 10.11.01 10.11.03 10.11.99 10.13.02	-Et için sığır ve manda yetiştiriciliği ve üretilmesi -Kesimhanelerde gerçekleştirilen hayvan kesimleri etin ambalajlanması veya paketlenmesi faaliyetleri sığır, kuzu, tavşan, koyun eti, deve vb -Hayvan sakatatının işlenmesi -Diğer etin işlenmesi ve saklanması -Et ürünleri imalatı sosis, salam, dizi sosis, çok baharatlı sucuk, ezilmiş ya da kesilmiş çeşitli hamura sarılmış et ürünleri, jelatinli et, rilette, haşlanmış jambon(pastırma dahil)
GTİP No	02.01 02.02 0206.10 1601.00 1602.50	-Sığır eti (taze veya soğutulmuş) -Sığır eti (dondurulmuş) -Sığır sakatata (Taze veya soğutulmuş) -Etten, sakatattan veya kandan yapılmış sosisler ve benzeri ürünler ; esaslı bu ürünler olan gıda müstahzarları - Hazırlanmış veya konserve edilmiş et,sakatat veya kan (Sığırdan olanlar)
Yatırım Yeri	-	Muş
Yatırım Süresi	Ay	12
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Kapasite Kullanım Oranı	%	100%
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Tesis Kapasitesi	Kg/Yıl	Karkas Et:249000 kg Şarküteri ürünleri:30.000 kg
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle İstihdam Kapasitesi	Kişi	40
Toplam Yatırım Tutarı	TL	3.503.998
Yatırımın Geri Dönüş Süresi	Yıl	2,82
Sermayenin Karlılığı	%	42,77%
10 Yıllık Net Bugünkü Değer	TL	3.003.167

Kaynak: Muş Ticaret ve Sanayi Odası

-Karton Kutu Üretim Tesisi

Toplam yatırım tutarı 1.667.160 TL, yatırım süresi 12 ay, yatırımın geri dönüş süresi yaklaşık iki yıl, ilk faaliyet yılı itibariyle sağladığı istihdam olanağı 20 kişi ve 10 yıllık net bugünkü değeri ise 14.476.739 TL olan bu yatırım alanı fizibilite çalışması sonucu Muş iline yapılabilecek potansiyel yatırım alanlarından birisi olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3.9. Karton Kutu Üretim Tesisi Yatırım Bilgileri Özeti(2013)

Yatırım Bilgileri	Birim	Açıklama
Yatırım Konusu	-	Karton Kutu Üretimi
Üretilen Ürün/Hizmet	-	Çeşitli ebatlarda koli
NACE Kodu	17.21.00	Oluklu kağıt ve oluklu mukavva imalatı ile Kağıt ve Mukavvadan yapılan
GTİP No	48.19.10.00.00.00	Oluklu kağıt/karton dan kutu ve mahfazalar.
Yatırım Yeri	-	Muş
Yatırım Süresi	Ay	12
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Kapasite Kullanım Oranı	%	60%
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Tesis Kapasitesi	Adet/Yıl	900.000
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle İstihdam Kapasitesi	Kişi	20
Toplam Yatırım Tutarı	TL	1.667.160
Yatırımın Geri Dönüş Süresi	Yıl	1,86
Sermayenin Karlılığı	%	81,97%
10 Yıllık Net Bugünkü Değer	TL	14.476.739

Kaynak: Muş Ticaret ve Sanayi Odası

-Plastik Geri Dönüşüm Ürünleri Tesisi

Toplam yatırım tutarı 2.753.264 TL, yatırım süresi 12 ay, yatırımın geri dönüş süresi yaklaşık iki yıl, ilk faaliyet yılı itibariyle sağladığı istihdam olanağı 33 kişi ve 10 yıllık net bugünkü değeri ise 21.419.268 TL olan bu yatırım alanı fizibilite çalışması sonucu Muş iline yapılabilecek potansiyel yatırım alanlarından birisi olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3.10. Karma Yem Üretim Tesisi Yatırım Özeti (2013)

Yatırım Bilgileri	Birim	Açıklama
Yatırım Konusu	-	Geri dönüşüm ile elde edilen granüllerden çeşitli boyutlarda plastik boru ve elemanları üretimi.
Üretilecek Ürün/Hizmet	-	Tesiste tam kapasitede 1500 Ton/Yıl PVC Boru ve Bağlantı Elemanları ile 500 Ton/Yıl PE Kangal Boru üretilebilecektir.
NACE Kodu	22.19.02	Borular,Pipetler, Hortumlar
GTİP No	39.17 3917.21 3917.22 3917.23 3917.29 3917.31	Plastik hortumlar, borular ve bağlantı elemanları (manşon, nipel, dirsek, flanşlar v.b) Sert borular ve hortumlar Etilen polimerlerinden olanlar Propilen polimerlerinden olanlar Vinil klorür polimerlerinden olanlar Diğer plastiklerden olanlar.
Yatırım Yeri	-	Muş
Yatırım Süresi	Ay	12
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Kapasite Kullanım Oranı	%	65%
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle Tesis Kapasitesi	Adet/Yıl	975
İlk Faaliyet Yılı İtibariyle İstihdam Kapasitesi	Kişi	33
Toplam Yatırım Tutarı	TL	2.753.264
Yatırımın Geri Dönüş Süresi	Yıl	1,76
Sermayenin Karlılığı	%	87,32%
10 Yıllık Net Bugünkü Değer	TL	21.419.268

Kaynak: Muş Ticaret ve Sanayi Odası

3.1.2. Çeşitli Ülkeler Üzerine Yapılmış Olan Çalışmalar

Gerek neoklasik gerekse de Keynesgil kalkınma iktisadı yaklaşımı öz olarak ekonomik gelişme üzerinde odaklanmıştır. Genellikle ekonomik aktörler, küçük, rasyonel ve kâr çoklaması yapan birimler olarak ele alınmış; içinde yaşadıkları sosyo-politik yapının değişmediği, daha da önemlisi yok sayıldığı varsayılmıştır. Geleneksel yaklaşımların sürdürülebilir kalkınmayı genel olarak incelemesi, bölgesel kalkınmaya uyarlanabilecek spesifik bir yapı geliştirememesi 1990'ların ortasından itibaren bölgesel sürdürülebilir kalkınmaya ilgi duyulmasına neden olmuştur. Bu bağlamda birçok araştırmacı, ortak özelliği bölgesel dinamikler üzerinde yoğunlaşan kalkınma modelleri üzerinde durmuşlardır.

Söz konusu kalkınma modeli örneklerinden birisi olan iktisadi coğrafya yaklaşımı, geleneksel yaklaşım uygulamalarının geçerli olmadığı, sosyal ve kurumsal anlamda mekansal konuma sahip olan bir iktisadî hayatın varlığından esinlenerek, bölgesel farkları anlamak için sosyo-ekonomik ve politik kuralların, geleneklerin incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir¹⁵⁵. Söz konusu yaklaşımlar, ekonomik büyümenin göstergesi olan genelleştirilmiş standartlar yerine; büyümenin yapısına ve iktisadi faaliyeti belirleyen özelliklere odaklanmak gerektiğini vurgulamaktadır. Geniş bir kapsama sahip olan bu yaklaşımda, genel düzeyde ilişkilerin belirlenmesine dayalı, mekânla ilgili varsayımlar üreten kuramsal irdeleme, yerini, daha çok, belirli şehir ya da bölgelerin potansiyel özellikleri üzerine odaklanmayı benimseyen yaklaşıma bırakmıştır.

Bu çerçeve içerisinde ele alınabilecek diğer bir örnek olan Marksgil düşünce, kapitalist yapının iç tutarsızlıkları sonucunda emeğin mekânsal anlamda yeniden dağılımının gerçekleştirilmesi ve kapitalist yapının hiyerarşik örgütlenmesi içerisindeki dalgalanmaların bölgesel kalkınmayı olumsuz yönde etkilediğini iddia etmektedir. Bu yaklaşıma göre yirminci yüzyıl içerisinde var olan emeğin dağılımı anlayışı sonucu, üretimin tümüyle bir merkezde toplanmasını gerektirirken, son zamanlarda kaydedilen gelişmeler, kalite kontrol fonksiyonuna sahip birimlerin merkezde, daha düşük düzeydeki fonksiyonların ise çevrede yerleşmesini zorunlu kılmaktadır. Bunun

¹⁵⁵ Ron Martin, *Institutional Approaches in Economic Geography*, Sheppard, E. ve T.J.Barnes (der.), A Companion to Economic Geography, Blackwell Publishing, Oxford 2003, pp. 187-201.

sonucunda, elde edilen üretimin paylaşılmasından dolayı, gelir eşitsizliği bölgesel bir özellik kazanmaktadır¹⁵⁶.

Son zamanlarda sıkça gündeme gelen yerel rekabetin evrimi görüşü ise, 19. yüzyılda ortaya çıkan Fordist kütleli üretim yapısının, 1970'lerde yaşanan petrol krizi sonrası ikinci bir 'endüstriyel bölünme' ile birlikte yeni Post-Fordist esnek üretim yapısına dönüştüğüdür. Firmalar arası etkileşim ağlarına ve yığınlaşma ekonomilerine dayalı olarak gelişen bu akım, dikey bütünleşme üzerine şekillenen Fordist stilini ortadan kaldırarak, büyük firmaların üretimin bir bölümünü daha küçük firmalara aktarmasını, bu firmaların da belirli bir bölgede yığınlaşmasını getirmektedir. Fordist kütleli üretim ve tüketim kalıplarının değişmesi sonucu ortaya çıkan belirsizlikler ve parçalanma, hızla değişen teknoloji ile birleşince; firmaların yaşayabilmesi için esnek üretimi benimsemeleri gerekmektedir.

Esnek üretim yapısı ise; maliyeti yüksek olan, stratejik planlama doğrultusunda, firmaların uzmanlaşmasını aynı zamanda hızlı dönüşebilen yapılar olarak kurulmasını gerektirmektedir. Söz konusu maliyetin azalabilmesi ise firmaların belirli bölgelerde yığınlaşması ile mümkün olabilmektedir.

Bu durumda, iletişim ağlarını kurabilen, sosyal sermayesini daha hızlı güçlendirebilen ve en önemlisi uluslararası firmaları bu kurgu içerisine yerleştirebilen bölgelerin kalkınması daha hızlı gerçekleşecektir¹⁵⁷.

Kurumsalcı yaklaşım ise, bölgesel sistemin bir bütün olarak uzun vadeli değişimi yerine, daha spesifik bir bölgenin gelişimi önündeki engelleri irdelemeyi önermektedir. Yaklaşımın asıl yoğunlaştığı konu, sosyal politikaların, bir bölgede var olan bölgesel kalkınmayı gerçekleştirecek sosyal ilişkiler ağı ve kurumsal örgütlenme içerisinde yer almasının önemi olmaktadır. Resmi ve gayri resmi tüm kurumlar, belirsizlikleri ve dolayısıyla riski azaltan, aynı zamanda sosyal güveni yerleştiren başlıca aktörlerdir. Bunun sonucunda, piyasalar neoklasik iktisadın varsaydığı biçimde

¹⁵⁶ Jamie Peck, *Places of Work*, Sheppard, E. ve T.J. Barnes (der.), *A Companion to Economic Geography*, Blackwell Publishing, Oxford 2003, pp. 133-148.

¹⁵⁷ Peter Sunley, *Urban and Regional Growth*, Sheppard, E. and T.J. Barnes (der.), *A Companion to Economic Geography*, Blackwell Publishing, 2003 Oxford, pp.187-201.

serbest değil, tam tersine yeniden üretilen sosyal örgütlenmelerdir ve piyasalarda aksama olması kaçınılmazdır¹⁵⁸.

Medhurst tarafından geliştirilen üç sermaye yaklaşımı, sunulan hizmetlerin altında yatan ve sosyal refahı gerçekleştiren unsurlar üzerine odaklanan bir yaklaşım sergiler. Bu anlamda, kişi başına varlık yada sermaye stoğu zamanla sabit kalıyor yada artıyorsa, kalkınma sürdürülebilir olarak kabul edilir. Bir başka tanımlamaya göre sürdürülebilir kalkınma, kişi başına sermaye stoğunda bir azalmaya neden olmadan insan refahını arttıran hizmet ve faydaların sağlanmasıdır. Burada sermaye-varlık stoğu, insan refahını destekleyen mal ve hizmet akışını sağlar.

Sosyal refahın artırılması gereği üzerinde yoğunlaşan üç sermaye modeli, söz konusu sosyal refahın, farklı sermaye stoklarının kullanılmasından doğan fayda ve hizmetler akımı ile sağlanabileceğini vurgulamaktadır.. Model sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için, kişi başına sermayenin hiç azalmaması gerektiği felsefesi üzerine kurulması, politika analizlerine temel oluşturur. Varlıklar stoğu ve hizmetler akımının birbirinden ayrılması, farklı sermaye türleri yönetiminin sosyal refahı nasıl destekleyeceğinin anlaşılması açısından önemlidir¹⁵⁹. Bu açıklamalar ışığında modelin güçlü yönlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Model, sürdürülebilir kalkınmanın üç temel değişkeninin, ekonomik, sosyal ve çevresel- analizlerde kullanılabileceğini göstermektedir.
- Model, sadece varlık veya kaynak stoku değil, aynı zamanda hizmetler akımı üzerine de odaklanmaktadır.
- Model, program ve proje belirleme veya uygulama ve izlemede üç sürdürülebilir kalkınma dinamiğinin dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir.

Michele Sansoni, Elisa Bonazzi, Malgorzata Goralczyk ve Peter J. Stauermann'ın yaptığı çalışmada, Çevre Hesapları dahil olmak üzere Bölgesel Hesaplar Matrisi'nin (RAMEA), Çevre Hesapları dahil olmak üzere Ulusal Hesaplar Matrisi'nin (NAMEA) bölgesel versiyonu olduğunu ifade etmekte, uygulamanın tek bir çerçeve içerisinde ekonomik ve çevresel hesapları birleştiren, değerlendirme

¹⁵⁸ Ron Martin, Peter Sunley, "Slow Convergence? Post Neo-Classical Endogenous Growth Theory and Regional Development", *Economic Geography*, (74), 1998, pp.201-227.

¹⁵⁹ Martin J. Medhurst, *A Thematic Evaluation of the Contribution of Structural Funds to Sustainable Development: Methods and Lessons*, UK. 2003, pp.12-13.

yapabilmek açısından yararlı olan ve bölgelerin entegre olmuş ekonomik, çevresel ve sosyal performanslarını karşılaştıran bir model olduğunu ifade etmiştir.

Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik bölgesel politikaların nasıl desteklenmesi gerektiğine yönelik olarak, Avrupanın üç bölgesinde (Emilia-Romagna (İtalya), Noord-Brabant (Hollanda) ve Mał Opolska (Polonya) RAMEA Uygulaması gerçekleştirilmiş ve derlenen bilgiler doğrultusunda söz konusu uygulamanın uluslararası boyutta benzer bölgeleri analiz etmede yaşanan zorlukları aşmayı sağladığını ifade etmiştir¹⁶⁰.

Böylece bölgesel bazda sürdürülebilir kalkınma modellerine örnek oluşturması açısından farklı modeller üzerinde durulmuştur. Söz konusu modeller, konunun teorik olarak anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Ancak bölgesel kalkınmanın daha iyi kavranabilmesi, bu konuda gerçekleştirilen çalışmaların uygulama sonuçlarının değerlendirilmesini gerektirir. Bu bağlamda aşağıda yer alan çalışmalar örnek olarak gösterilebilir.

Pereira ve Sagales 1970-1989 dönemini kapsayan ve İspanya'nın farklı bölgelerinde gerçekleştirdikleri çalışmada, kamunun ulaştırma ve haberleşme alt yapı yatırımlarının özel sektör çıktı ve girdilerini nasıl etkilediğini Vektör Ardışık Bağlanımı (VAR) yöntemiyle analiz etmeye çalışmışlardır. Elde edilen sonuçlar İspanyanın tüm bölgelerinde söz konusu kamu sermayesi ile özel sermayenin birbirini tamamlayıcı bir yapıda olduğunu ve kamu sermayesinin uzun dönemde İspanya'da gerek çıktıdaki büyümenin gerçekleşmesi gerekse de istihdamın artmasında önemli bir rol oynadığı sonucuna varmışlardır. Bu sonuçlardan hareketle bölgesel düzeyde yeni kamu sermaye yapılanmasının gerekliliğine vurgu yapılarak, dengeli bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesine ciddi oranda katkı sağlayacağı düşüncesini dile getirmişlerdir¹⁶¹.

Halla, tarafından 2007 yılında yapılan çalışmada, Usul veya Ana Planlama Yaklaşımı çerçevesinde gerçekleştirilen, güçlü ve zayıf yönler ile fırsatlar ve tehditlerin tespit edildiği SWOT Analizi Uygulaması, mevcut literatürde yaygın ama olumsuz olarak analiz edilmiştir. Bu nedenle, çalışmada Tanzanya'da Dar es Salaam Şehri'nin

¹⁶⁰ Raluca Zorzolui "Regional and Sustainable Development in Italy(As a Member of EU)" *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, (58), Romania 2012, pp. 514 – 552.

¹⁶¹ Alfredo Marvao Pereira, Oriol Roca Sagales, "Public Capital Formation and Regional Development in Spain". *Review of Development Economics*, 3(1), 1999, pp.289-293.

kentsel gelişimi, Stratejik Kentsel Gelişim Planı (SUDPF) çerçevesinde, SWOT uygulaması ile analiz edilmiştir.

Söz konusu analizin amacının, halen devam eden önceki yaklaşımlar ile karşılaştırıldığında çalışmanın temel özelliklerinin belirlenmesi olduğu vurgulanmıştır. Kilit şehrin paydaşları ilgili hassasiyeti göstererek, bilgi toplama oturumları, konuya özel çalışma gruplarının faaliyetleri, genel kurul danışma ve uygulama düzenlemeleri ile plan hazırlama ve uygulama ana faaliyetleri dahil herhangi bir kritik konuda katılımı önemli olan kent sakinlerinin SUDPF işlemi sırasında düzenlenen planlama forumlarına tam katılımı, çalışmanın güçlü yönünü ortaya koyduğu ifade edilmiştir.

Halla, sonuç önerisinde ilk önce katılım ve koordinasyon sürecinde girişimci paydaşlara yönelik herkesin kendi koordinasyon komitesini farkındalık ve duyarlılık çerçevesi içerisinde bir fikir birliği oluşturmasının önemine işaret etmiştir.

İkinci olarak Stratejik Kentsel gelişim planı takımının, katılımcı paydaşlar arasında şehrin profili ile ilgili hızlı bir değerlendirme ve bilgi akışı faaliyetini yürütmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Üçüncü olarak ilgili paydaşların yapılmış olan analizler ile ilgili fikir birliği içerisinde olmalarının gerekliliği ortaya konmuş,

Dördüncü olarak ise, ilgili paydaşların güç birliği içerisinde strateji ve projeler geliştirerek, önem arz eden kritik konuların üzerine eğilmelerinin gerekli olduğu belirtmiştir.

Ayrıca ilgili paydaşların bir genel kurul toplantısı düzenleyerek uygulanabilir stratejiler ve hayata geçirilebilir projeler ile ilgili fikir birliği içerisinde olmaları gerektiğine işaret edilmiştir¹⁶².

Lall, 2007’de, Hindistan’ın farklı bölgelerini baz aldığı çalışmasında, enerji, su, ulaştırma ve haberleşme altyapı yatırımlarının bölgesel ekonomik kalkınmaya sağladığı katkıyı 1981-1996 dönemini baz alan çalışmasıyla tespit etmeye çalışmıştır. Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna göre kurduğu modelini panel veri sabit etkiler yöntemiyle tahmin etmiş ve tahmin sonucuna göre ulaştırma ve haberleşme gibi altyapı yatırımlarının Hindistan’ın bölgesel gelişiminde önemli bir rol oynadığı sonucuna

¹⁶² Francos Halla, ‘‘A SWOT Analysis of Strategic Urban Development Planning: The Case of Dar es Salaam City in Tanzania’’, *Habitat International*, 31(1), Tanzania 2007, pp. 130–142.

varmıştır. Bu yatırımların pozitif katkısının sadece ilgili bölgelere bu yatırımların yapılmasıyla değil komşu bölgelerle oluşturulan ağ bağlantılardaki gelişimin meydana getirdiği pozitif dışsallıklarla da meydana gelebileceğini ifade etmiştir. Sonuçta bu türden yatırımların yararlarının geri kalmış bölgelerde oldukça yüksek olacağını vurgulamıştır¹⁶³.

Hubbard ve Gorton'un 2009'da yaptıkları çalışmada, Avrupa Birliğine üyelik sonrası kırsal kalkınmaya geçiş deneyimini başarmış Avrupa Birliğine üye beş devletin çeşitli bölgelerinde tarım ile tarım politikası arasındaki ilişkileri dikkate alarak, dört rakip modelin ışığında (Tarımsal faktörler, Eksojen Faktörler, Endojen Faktörler ve Neo-Endojen Faktörler) kırsal kalkınmaya yönelik bir değerlendirme yapmıştır.

Tüm vaka çalışmaları, kırsal kalkınmanın uyararı olarak liderin popülitesini dikkate almıştır. Genellikle kırsal kalkınmanın bir mekanizması olarak adlandırılan endojen faktörlerin başarılı olabilmesinin yolunun tüm yerel ve dış kaynak ve kapasitelerin birleştirilmesi yoluyla sağlanacağını ifade etmekte ve bunun da neo-endojen modeliyle uyum gösterdiğini ifade etmektedir. Ancak yerel kapasite artışı ve yerel aktörlerin katılımını yerel kalkınmanın ön şartı olarak gören neo endojen modeli ruhunun Ortak Tarım Politikaları tarafından henüz benimsenmediğini de ifade etmiştir¹⁶⁴.

Zhang tarafından 2012 yılında Suzohu'nun kırsal turizminin gelişimine yönelik olarak yaptığı SWOT Analizi Uygulaması çalışmasında, geniş kapsamlı bir değerlendirme yaparak, kendi kaynakları ve dış çevre etkisi altında inceledikten sonra, güçlü, zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerinin tespitini gerçekleştirmiştir. Daha sonra Suzohu'nun avantaj ve dezavantajlarını, yüz yüze olduğu fırsat ve tehditleri tespit ederek, zorluk ve tehditlerin üstesinden gelebilecek önerilerini sunmuştur.

Zhang'ın çalışma sonunda, Suzohu'nun kırsal turizminin gelişimine yönelik elde ettiği sonuçlara göre, güçlü yönlerini şu şekilde sıralamıştır.

- Kaynak zengini kırsal turizm

¹⁶³ Somik V. Lall, "Infrastructure and Regional Growth, Growth Dynamics and Policy Relevance for India", *The Annals of Regional Science*, 41(3), 2007, pp. 581-601.

¹⁶⁴ Carmen Hubbard, Matthew Gorton, "Structural Change in Europe's Rural Regions – Farm Livelihoods Between Subsistence Orientation, Modernization and Non-farm Diversification", *IAMO Studies Series*, (49), 2009, pp. 91-112.

- Kategori çeşitliliğine sahip olması
- Zengin kültür birikimi-Wu kültürünün uzun bir geçmişe sahip olması
- Mükemmel coğrafi konumu

Zayıf yönlerini ise;

- Yetersiz altyapı
- Zayıf pazar bilinci
- Düşük kaliteli Turizm ürünleri
- Planlama ve Yönetim bilgileri eksikliği olarak tespit etmiştir

Çalışma sonucu elde edilen Suzohu' nun sahip olduğu olduğu fırsatlar ise şu şekilde sıralanmıştır

- Hükümetin olumlu yöndeki rehberliği
- Piyasa talebinde güçlü büyüme
- Karşı karşıya olduğu tehditler ise;
- Geleneksel kültür ve modern kültür arasındaki çatışmalar.
- Geliştirilmesi ve korunması arasındaki çatışmalar
- Homojen rekabet, olağanüstü fenomen şeklinde sıralanmıştır¹⁶⁵.

Axel Wolz ve Klaus Reinsberg'in 2012'de Almanya'nın birleşmesinden sonra, seçilen kırsal bölgelerde Sosyo-Ekonomik ve Tarımsal Yapıdaki gelişmeyi inceledikleri çalışmada Almanya'da kırsal kalkınmanın bölgesel odaklı, sektörler arası ortaklığa, öğrenmeye dayalı ve uzun soluklu bir yaklaşım olarak anlaşıldığını ifade etmektedir. Asıl amacın farklı sektörlerde ve ortak bir kalkınma stratejisi altında birleşmenin olması gerektiğini vurgulayan Wolz ve Reinsberg, seçilen alanın küçük bir alan olmasına rağmen çok iyi deneyimler kazanıldığını belirtmektedir. Ayrıca çalışmanın felsefesinin politikacılar tarafından benimsendiğini ve lider yaklaşımın 2007-2013 döneminde önemli bir rol oynayacağını ifade etmiştir¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Xue Ming Zhang, "Research on The Development Strategies of Rural Tourism in Suzhou Based on SWOT Analysis", *Energy Procedia*, (16), China 2012, pp. 1295 – 1299.

¹⁶⁶ Axel Wolz, Klaus Reinsberg, "Development of socio-economic and agricultural structures in selected rural regions in the new German Bundesländer after the German unification", *IAMO Scarled Project*, (68), 2012, pp.22-27.

3.1.3. Uygulamalı Çalışmaların Genel Değerlendirmesi

Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik, AB standartlarıyla entegre, daha realist bölgesel politikaların üretilmesi gerekliliği kaçınılmazdır. Bu nedenle gelişmişlik düzeyi düşük kalmış olan bölgelere ciddi yatırımların devlet eliyle götürülmesi, gerek insan kaynakları gerekse alt yapı ve özel yatırımların arttırılması, teşvik edici ve bölgeye uyumlu düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve bunların uygulanabilmesi bakımından elverişli ortamların sağlanması gerekmektedir.

Sosyal faktörlerin karar süreçlerine dahil edilmesi ve projelerin hazırlanmasında katılımcı bir yönetim sisteminin oluşturulması kalkınma yönetimi anlayışının temel mantığını oluştururken, aksi bir tutum, bölgesel kalkınmışlık farklarını minimum düzeye indirerek rekabetçi bir ekonomik yapıya ulaşması olasılığını oldukça düşürmektedir.

Diğer taraftan sosyal ve ekonomik anlamda bölgesel gelişmişlik farklarının minimum düzeylere indirilebilmesi, kamusal altyapı yatırımlarının kalkınmayı hızlandıracak yatırımlarla birlikte planlanıp uygulanmasına, yatırımları teşvik programlarının bölgenin gerçekleriyle uyumlu ve katılımcılığı esas alan bir anlayış ile hazırlanacak olan yeni kalkınma stratejisi çerçevesinde yeniden analiz edilerek hazırlanması ve uygulanmasına bağlıdır¹⁶⁷.

Bölgesel kalkınmaya yönelik yapılmış olan uygulamalı çalışmalar incelediğimizde, söz konusu çalışmalar her ülkenin kendine özel Sosyo-Ekonomik dinamikleri temelinde farklı biçimlerde şekillenmiştir. Bu nedenle tüm ülkelere uygulanabilecek standart bir uygulamanın hayata geçirilmesi mümkün görülmemektedir.

Yapılmış olan SWOT Analizi uygulamalı çalışmalar, uygulamaya konu olan bölgenin güçlü ve zayıf yönleri ile dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditlerin saptanması amacıyla kullanılmıştır. Amaç; iç ve dış etkenleri dikkate alarak, var olan güçlü yönler ve fırsatlardan en üst düzeyde yararlanmak, tehditlerin ve zayıf yanların etkisini ise en aza indirecek plan ve stratejiler geliştirmek olmuştur. Böylece tüm çalışmalarda güçlü olunan ve büyük fırsatların yattığı alanlara odaklanma

¹⁶⁷ Kargı, s.36-37.

gerçekleşmiştir. SWOT Analizinin zayıf yönünü ise nicel verilerin yetersiz düzeyde olması oluşturmuştur

Söz konusu çalışmalarda dış çevre etkenleri olarak Politik, Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Teknolojik durum önemli rol oynarken, iç etkenler olarak bölgenin sahip olduğu potansiyel kaynaklar ve yatırım alanları önemli yer tutmuştur.

Sonuç olarak gerçekleştirilen SWOT Analizi uygulamalı çalışmalarının, bölgenin kalkınmışlığını arttırma hedefini realize edebilmesi, iç ve dış etkenlerin tespitinde gerekli hassasiyetin gösterilmesine, bölgenin potansiyellerinin öncelik sırasına göre neler olduğunun ve kalkınmayı hızlandırmak adına mevcut zayıflıklarının üstesinden gelebilecek fırsatların ayrıntılı analiz ve yorumlamalar sonucunda sağlıklı bir şekilde tespit edilmesi ile doğru orantılıdır.

3.2. GENEL ANLAMDA SWOT ANALİZİ

Bir yörenin veya işletmenin var olan durumunun analiz edilmesi, üstün ve zayıf yönleriyle beraber fırsat ve tehditlerin belirlenmesi ve bunların çevre şartlarıyla uyumlu hale getirilmesi sürecine etkileşim (SWOT) Analizi adı verilir.

Prof. Heinz Wehrich tarafından San Francisco Üniversitesi'nde yönetim profesörü iken ilk olarak, "Long Range Planning"de çıkan makalesi ile ortaya atılan SWOT Analizi, stratejik planlama kavramının güncelliğini koruduğu yıllarda hayli ilgi görmüş, stratejik planlama ile ilgili yayınlarda kendine yer edinmiştir. Günümüzde de güncelliğini devam ettirdiği görülmektedir.

Çevre şartları, sürekli meydana gelen değişiklikler sebebiyle bir işletme veya bir yöreyi, ya bir fırsatla (F) ya da bir tehlikeyle (T) karşı karşıya bırakmaktadır. Bunun yanı sıra, her yörenin veya işletmenin sahip olduğu kaynak veya kabiliyete bağlı olarak üstünlük (Ü) ve zayıf (Z) yönleri bulunmaktadır. Buradan anlaşılacağı gibi SWOT Analizi; bir yörenin veya işletmenin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehlikelerinin belirlenmesinde kullanılır¹⁶⁸.

¹⁶⁸ Ömer Dinçer, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Basım Yayın Dağıtım, (3. Basım), İstanbul 1998, s.204.

Bir yörenin veya organizasyonun iç ve dış çevresinin değerlendirilmesine olanak sağlayan bir analiz yöntemi olan Stratejik yönetimin asıl konularından birisini teşkil eden SWOT Analizi, örgütsel ve çevresel faktörlerin olumlu ve olumsuz yönleriyle incelenmesini içermektedir. SWOT, aşağıdaki İngilizce kelimelerin baş harflerinden oluşturulmuş bir kısaltmadır:

S (Strength) : Organizasyonun veya yörenin güçlü/üstün olan yönlerinin tespit edilmesi demektir.

W (Weaknesses) : Organizasyonun veya yörenin güçsüz/zayıf olan yönlerinin tespit edilmesi demektir.)

O (Opportunities) : Organizasyonun veya yörenin sahip olduğu fırsatları ifade etmektedir.

T (Threats) : Organizasyonun veya yörenin karşı karşıya bulunduğu tehdit ve tehlikeleri ifade etmektedir ¹⁶⁹.

SWOT analizi stratejinin formülasyonuna yardımcı olmak için yapılandırılmış bir yöntem olarak bilinmektedir. SWOT analizi organizasyonların güçlü ve zayıf yanlarıyla organizasyonun çevresinde gelişen fırsat ve tehditleri tanımlamak amacıyla kullanılmakta, bu faktörlerin tanımlanmasıyla organizasyonların güçlü yanları üzerinde yapılandırılan, zayıf yanlarını bertaraf eden, organizasyon çevresindeki fırsatlardan faydalanabilecek veya tehditlere karşı koyabilecek stratejiler geliştirilebilmektedir¹⁷⁰.

Strateji geliştirme ve formülasyonu için çok önemli bir yere sahip olan fırsat ve tehditlerin analizinin amacı firmanın veya yörenin dalgalı fiyatlar, politik kararsızlıklar, sosyal geçişler veya hukuk kurallarının değişikliği gibi kontrol edilemeyen bir çevreyle karşılaştığında, fırsatlardan nasıl yararlanacağını, tehditleri ise nasıl bertaraf edeceğini değerlendirmek, firmanın veya yörenin güçlü ve zayıf yanlarının analizinin amacı ise

¹⁶⁹ Cengizhan Cebecioğlu, *Swot Analizi ve Bir İşletme Üzerine Uygulaması*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze 2006, ss.79-81.

¹⁷⁰ Robert G. Dyson, "Strategic Development and SWOT Analysis At The University of Warwick", *European Journal of Operational Research*, (152), U.K. 2004, p.632. Erişim Tarihi: 1 Mart 2013, www.citeseerx.ist.psu.edu.com.

yönetim, iş verimi, araştırma-geliştirme gibi içsel işlerini nasıl gerçekleştireceğini değerlendirmektedir¹⁷¹.

Firmaların veya yörelerin güçlü ve zayıf yanlarının belirlenmesi SWOT analizinin temelini oluştursa da, güçlü ve zayıf yanların analizine sistematik yaklaşımların getirilmesi giderek daha popüler hale gelmektedir. Firmalar veya yöreler güçlü ve zayıf yanlarını ayırt edebilmek için özel aksiyonlar almak durumundadır çünkü birçok firma ve yöre sahip olduğu yetkinliklerin kaynağı üzerinde sadece belirsiz fikirlere sahiptir. Bazı firmaların ve yörelerin küresel bir bakış açısına sahip olamamaları ise firma veya yörenin çevresi hakkında elde edilen resmin net olmasını önlemektedir. Dolayısıyla bahsedilen zorluklara rağmen rekabetçi bir stratejinin geliştirilmesi güçlü ve zayıf yanların küresel bir bakış açısıyla gözden geçirilmesine bağlıdır¹⁷².

SWOT Analizi yapılmasında elde edilecek yarar ilk olarak, SWOT Analizi yapılacak organizasyonun veya yörenin mevcut durumunun tespit edilmesini sağlar. Bu kapsamda güçlü ve zayıf yönler ile beraber organizasyonun veya ilgili yörenin karşı karşıya bulunduğu fırsatlar ve tehdit unsurları ortaya konulmaya çalışılır. Bu açıdan değerlendirildiğinde SWOT bir “Mevcut Durum Analizidir”. SWOT aynı zamanda organizasyonun veya bir yörenin gelecekteki durumunun ne olacağını tahmin etmeye yarayan bir analiz yöntemidir. Bu anlamda ise SWOT bir “Gelecek Durum Analizidir”¹⁷³. İşletmeler veya yöreler, SWOT Analizi sonucunda ortaya çıkarılan hususları göz önünde bulundurup, gerekli önlemleri alarak çalışmalarının verimini, başarılarını ve kalkınma hızlarını arttırabilirler¹⁷⁴.

¹⁷¹ Hsu-Hsi Chang, Wen-Chih Huang, “Application of a quantification SWOT analytical method”, *Journal Mathematical and Computer Modelling*, (43), Taiwan 2006, p.158-169, Erişim Tarihi: 1 Mart 2013, www.sciencedirect.com.

¹⁷² Ghislain Houben, Katrien Lemie, Koen Vanhoof, “A knowledge-based SWOT-analysis system as an instrument for strategic planning in small and medium sized enterprises”, *Journal Decision Support Systems*, (26), Belgium 1999, p.125-135., Erişim Tarihi: 1 Mart 2013, www.cuaed.unam.mx./puel.

¹⁷³ Coşkun C. Aktan, *2000’li Yıllarda Yeni Yönetim Teknikleri (2) Stratejik Yönetim*, TÜGİAD Yayınları, İstanbul 1999, s.10.

¹⁷⁴ Cebecioğlu, s.81.

3.3. MUŞ İLİNİN SWOT ANALİZİ

3.3.1. Uygulamanın Amacı ve Önemi

Bölgesel gelişmişlik seviyesinin artırılması bakımından kritik öneme sahip olan Bölgesel Kalkınma Politikalarının sağlıklı bir şekilde tespit edilmesi adına gerçekleştirdiğimiz bu çalışmanın amacı, Muş ilinin sosyo-ekonomik yapısını mevcut veriler ışığında inceleyerek, kalkınmayı hızlandıracak yatırım alanlarını tespit etmek ve ilin gelişme potansiyelini belirlemeye çalışmaktır

Yapmış olduğumuz bu çalışmada öncelikle Muş ilinin zayıf tarafları, mevcut durumu ile gelecekte karşılaşılabileceği tehditleri ve bunların üstesinden gelebilecek ve aynı zamanda kalkınmayı hızlandıracak güçlü yönleri ile fırsatları belirlenerek, Muş iline ait SWOT Matrisi oluşturulmuştur. Daha sonra zayıflıkları ve tehditleri göz önünde bulundurularak bunların üstesinden gelebilecek WT (zayıflıklar-tehditler) stratejileri, zayıflıkları minimize edip fırsatları maksimize etmeyi hedefleyen ve dış fırsatlardan yararlanarak mevcut zayıflıkları ortadan kaldıracak olan WO (zayıflıklar-fırsatlar) stratejileri, organizasyonun dış çevredeki tehditlerle başa çıkabilecek güçlü yönler üzerine kurulmuş olan, güçlü yönlerden maksimum oranda yararlanırken dış tehlikeleri minimize etmeyi amaçlayan ST (güçlü yönler-tehditler) stratejileri ve son olarak ilin güçlü yönleri ile fırsatlarını bir araya getirilerek büyüme olanakları arayan, hem gücü hem de fırsatları en iyi şekilde kullanmayı hedefleyen SO stratejileri, SWOT Analizi Uygulaması ile tespit edilerek, Muş ilinin gelişmişlik düzeyini arttıracak kalkınma stratejileri önerileri ortaya konmuştur.

SWOT Analizi sonucu ortaya koyduğumuz, gelişim stratejileri önerilerinden hareketle, ilin kalkınması adına, mevcut durumda yeterli düzeyde olmayan ancak gelecekte yapılması düşünülen gerek akademik gerekse kurumsal bazlı çalışmalara kaynak teşkil etmesi ve aynı zamanda Bölgesel Teşvik Uygulamaları kapsamında ile yatırım yapmayı düşünen girişimcilere, potansiyel yatırım alanlarının tespiti adına rehber niteliği taşıması, söz konusu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

3.3.2. Uygulamada İzlenen Yöntem

Yaptığımız bu çalışmada, ilk adım olarak, Literatür Tarama Yöntemi ile, gerek Bölgesel Kalkınma gerekse uyguladığımız SWOT Analizi ve uygulamaları hakkında, Türkiye’de ve uluslar arası alanda yapılmış olan çalışmalara yönelik Literatür araştırması yapılmıştır. Daha sonra, bulunan tüm araştırma makaleleri, tezler ve kurumsal bazlı çalışmalar dikkatle okunup özet bilgiler alınarak çalışmanın bilimsel çerçevesi oluşturulmuştur.

İkinci aşamada il düzeyinde düzenli Resmi Kurum ziyaretleri gerçekleştirilerek, Muş ili ile ilgili yapılmış olan çalışmalar sonucunda düzenlenen resmi istatistikler, basılı materyaller, faaliyet raporları, brifing raporları gibi resmi arşivlerden veriler elde edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü aşamasında Muş ili ile ilgili yayınlanmış kitaplar, dergiler, makaleler ve raporlar incelenmiştir. Ayrıca TÜİK, BDDK, YÖK, Bankalar Birliği, DAKA, İlgili Bakanlıklar gibi istatistiki veri tabanlarına sahip olan Resmi Kurumlardan Muş, TRB2 Alt Bölgesi ve Türkiye ile ilgili istatistiki veriler elde edilmiştir.

Daha sonra dördüncü aşamada, çalışmanın ikinci aşamasında il düzeyinde Resmi Kurumlardan ve Özel Sektör firmalarından elde edilen veriler ile çalışmanın üçüncü aşamasında elde edilen veriler sınıflandırılarak yıllar itibari ile tablolara aktarılmıştır. Sonraki adımda elde edilen sonuçlara ilişkin karşılaştırmalı yorumlar yapılarak Muş ilinin zayıf yönleri, mevcut durumu ile gelecekte karşılaşılabileceği tehditleri ve bunların üstesinden gelebilecek ve aynı zamanda kalkınmayı hızlandıracak güçlü yönleri ile fırsatları tespit edilmiştir. Tespit sonuçları SWOT Matrisine yerleştirildikten sonra SWOT Analizi uygulaması ile ilin kalkınmasına yönelik strateji uygulamaları önerileri gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada Literatür ve Belge Tarama Yöntemine dayalı SWOT Analizi uygulamasının tercih edilme nedenlerini ise aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz;

- Çalışma kapsamının geniş bir alana yayılması
- Muş ili ile ilgili çalışmaların kısıtlı sayıda olması
- İlin Sosyo-Ekonomik yapısının bir bütün olarak değerlendirilebilmesine imkan tanınması

- Yazılı kaynakların güvenilirliği
- Dış Ticaret yapan firma sayısının yok denecek kadar az sayıda olması
- Resmi Kurumlarda yaşanan kısa periyodlu personel atamaları nedeniyle bilgi birikiminin oldukça düşük düzeyde ve güvenilirlikten uzak olması
- Eğitim düzeyinin düşük olması
- İlin Sosyo-Kültürel yapısı

3.3.3. Bulgular

3.3.3.1. Muş İlinin Güçlü Yönleri

- Doğa, yayla ve kış turizmine uygunluğu

Kurtik Dağı yamaçlarında ve Çarve Karni Derelerinin aktığı vadide kurulu olan Muş ilinde henüz bu yönde yeterli turizm yapılanması bulunmamakla beraber, sahip olduğu nehirler, ırmaklar, göller, ovalar ve dağlar ile doğayla bütünleşmiş bir kenttir. Yoğun kar yağışının yaşandığı ve karın nispeten yerde uzunca süre kaldığı, topografyanın uygun olduğu yüksek dağlık bölgelere sahip olan il; dinlenme ve tatil yapma amacıyla ayrıca paten, kızak, kayak gibi kış sporlarını yapabilme bakımından uygun şartlara sahiptir. Dağlık ortamda bulunma, dağ paraşütü, rafting, dağ tırmanışı gibi dağ sporları da, turizm hareketliliği kapsamında değerlendirildiğinde Muş ili önemli bir potansiyele sahiptir¹⁷⁵.

- İlin büyük bir kısmının genç nüfustan oluşması.

İl genelinde 0–14 yaş grubundaki genç nüfusun oranı % 39,4 iken, TRB2 bölgesinde % 38,7, Türkiye nüfusunda ise bu oran % 25,2'dir. Ayrıca 15–65 yaş grubu olan çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı % 56,7'dir.

- İlin Kara , Hava ve Demir yolu ulaşım imkânlarına sahip olması

İl Trafik yoğunluğunun en fazla olduğu karayolu bağlantısı Bingöl–Muş–Tatvan devlet yoludur. Muş'un diğer karayolu ulaşım bağlantıları bu güzergâhtan kuzeye

¹⁷⁵ Muş Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Muş Kültür ve Turizm Rehberi*, Akademi Ajans ve Matbaacılık, Sayı: 3, İstanbul 2006, s.43.

doğru, Muş'u Hınıs üzerinden Erzurum'a bağlayan Muş-Varto, Muş'u Patnos-Tutak ve Hamur üzerinden Ağrı'ya bağlayan Muş-Bulanık-Malazgirt yollarıdır.

1955'te tamamlanan demiryolunun, ilin gelişmesine olumlu katkısı olmuştur. Bu hattın 1972 yılında Tahran'a bağlanmasıyla yolun önemi artmıştır. Haydarpaşa-Tatvan, Van-Kapıköy, Tatvan-Haydarpaşa arasında yolcu ve yük taşıması yapılmaktadır.

DHMİ Muş Havaalanı Askeri- Sivil nitelikli bir meydan olup, irtifa hakkı Hava Kuvvetleri komutanlığı ile DHMİ Genel Müdürlüğü tarafından ortak kullanılmaktadır. Şehir merkezine 18 km uzaklıktadır.

- İlin birçok göle ve debisi yüksek akarsu kaynaklarına sahip olması

İl'in su kaynakları (akarsu, gölet, baraj gölleri v.b) Türkiye ortalamasının üzerindedir. Yerüstü su potansiyeli 4.505,93 hm³ / yıl ve yer altı su potansiyeli 117,0 hm³/yıl olmak üzere toplam su potansiyeli 4.622,93 hm³ / yıl'dır. Bu miktar DAP kapsamındaki illerin toplam su potansiyelinin yüzde 7'sini oluşturmaktadır¹⁷⁶.

Gerek tarım alanlarının sulanabilmesi gerekse enerji üretme potansiyeli bakımından Muş ili, debisi yüksek akarsuları ve birçok gölü ile yüksek potansiyele sahip illerden birisidir. İl topraklarını sulayan önemli akarsular Murat Nehri ile onun kolu olan Karasu'dur. Ayrıca söz konusu nehirler, rafting sporu içinde gerekli şartların sağlanması bakımından yüksek potansiyel arz etmektedir.

- İlde hayvan varlığının yüksek olması, verimli ovalar ve ilin sahip olduğu toprak yapısı

Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye genelindeki toplam büyükbaş hayvan sayılarını karşılaştırdığımızda 2011 itibari ile Muş ilindeki toplam büyükbaş hayvan sayısı, TRB2 Bölgesi'nin yaklaşık % 45'ini, Türkiye geneli büyükbaş hayvan sayısının ise yaklaşık % 2'sini oluşturmaktadır.

Muş'ta toplam koyun sayısı Türkiye'deki toplam koyun sayısının % 5,14'ünü, toplam keçi sayısı Türkiye'deki toplam keçi sayısının % 3,93'ünü, toplam küçükbaş hayvan varlığı ise Türkiye'deki küçükbaş hayvanların % 4,9'unu oluşturmaktadır.

Muş Ovası sonraki jeolojik dönemlerde yeni alüvyonlarla örtülerek toprak yapısı verimli bir hale gelmiştir. Ayrıca Bulanık ve Liz Ovaları da tahıl, koyun ve sığır

¹⁷⁶ DPT, *Dap Ana Planı*, DPT Yayınları, Ankara 2000, s.68.

yetiştiriciliği açısından yüksek potansiyel arz etmektedir¹⁷⁷.

- İlin sahip olduğu hayvan varlığı, ilde kurulacak et ve et ürünleri işletmelerinin ihtiyacını karşılayabilecek düzeyde olması

Muş ili Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında, özellikle küçükbaş hayvan varlığı bakımından oldukça yüksek bir potansiyele sahiptir. Dolayısıyla ilde kurulacak et ve et ürünleri işletmelerinin ihtiyacını karşılayabilecek düzeydedir.

- Sanayicinin ihtiyaç duyacağı ara eleman temini için ilde meslek liseleri ve Alparslan Üniversitesi'nin ciddi bir kaynak sunması.

Muş Alparslan Üniversitesi, 2011 Kasım ayına gelindiğinde 6 Fakültesi, 2 Enstitüsü, 1 Yüksekokulu, 2 Meslek Yüksekokulu ile toplamda 95 bölümü, 4.401 öğrencisi ayrıca Muş'ta bulunan meslek liselerinin çeşitli bölümleri ile sanayicinin ihtiyaç duyacağı ara eleman temini için iyi bir potansiyel arz etmektedir.

- Muş Organize Sanayi Bölgesi'nin alt yapı çalışmalarının tamamlanmak üzere olup, talepte bulunan sanayicilerin sanayi arsası taleplerini karşılayabilecek düzeyde olması

İlde sanayinin gelişmesine önemli katkı sağlayacak olan, Muş Organize Sanayi Bölgesinin yapımına 2002 yılında başlanmıştır. 90 hektarlık alanda 56 fabrika kapasiteli olarak planlanan Organize Sanayi Bölgesinin fiziki gerçekleşmesi tamamlanmıştır. 2010 yılı itibari ile 35 parsel tahsis edilmiştir.

- Suç oranının en düşük olduğu illerden biri olması.

“Türkiye’de 81 İlde, Şahsa ve Mala Karşı İşlenen Suçlarda 2008 Yılına Ait Adli İstatistiklerin Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile İncelenmesi” isimli çalışmada, Muş ilinde şahsa karşı işlenen suçlarda, her ilin kendi nüfusuna oranlarına göre, toplam 44 suç ile, Yüz binde 10,9 oranıyla en az suçun işlendiği 6. il olarak belirlenmiştir. Mala

¹⁷⁷ Muş Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Muş Kültür ve Turizm Rehberi*, Akademi Ajans ve Matbaacılık, Sayı: 3, İstanbul 2006, s.26.

karşı işlenen suçlarda ise, yine her ilin nüfusuna oranları bakımından ise, toplam 42 suç ile Yüz binde 10 ile, yine en az suçun işlendiği 6. il olarak tespit edilmiştir¹⁷⁸.

3.3.3.2. Muş İlinin Zayıf Yönleri

- Kış mevsiminin uzun sürmesi

Yazların serin, kısa ve kurak, kışların soğuk ve bol kar yağışlı geçtiği ilde, tipik kara iklimi hüküm sürer. Yaz ve kış mevsiminin birbirine geçişi hızlı olduğundan ilkbahar ve sonbahar mevsimi çok kısa, kış mevsimi ise uzun sürmektedir.

Sulanabilir arazinin % 59'unun sulanamaması

Var olan toplam sulanabilir arazinin sadece %59'u sulanabilmekte, kalan kısım ise modern sulama projelerinin hayata geçirilememesi nedeniyle sulama problemi yaşamaktadır.

-İlin sahip olduğu hayvan varlığının son yıllarda, önceki yıllara oranla giderek azalması, özellikle küçükbaş hayvan varlığında önemli ölçüde azalma olması

Yıllar itibariyle Muş, TRB2 Bölgesi ve Türkiye genelindeki toplam küçükbaş hayvan sayılarını karşılaştırdığımızda 2007 itibari ile Muş ilindeki toplam küçükbaş hayvan sayısı TRB2 Bölgesi'nin yaklaşık % 26'sını, Türkiye geneli küçükbaş hayvan sayısının ise yaklaşık % 4,6'sını oluşturmaktadır. 2011 yılına gelindiğinde ise TRB2 Bölgesinin % 22'sini, Türkiye genelinin ise yaklaşık %3'ünü oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi 2007-2011 döneminde Muş ilindeki toplam küçükbaş hayvan varlığının gerek bölge içerisindeki gerekse Türkiye geneli içerisindeki payında azalış yaşanmıştır.

- İlde yetiştirilen hayvanların il dışına canlı olarak pazarlanması ve bunun katma değerinin düşük olması

İlde, et ve et ürünlerinin işlenebileceği işletmelerin yeterli düzeyde bulunmaması, yetiştirilen hayvanların il dışına canlı olarak pazarlanmasına ve bunun da katma değerinin düşük olmasına yol açmaktadır.

¹⁷⁸ İlker Etikan, Ünal Erkorkmaz, "Türkiye'de 81 İlde, Şahsa ve Mala Karşı İşlenen Suçlarda 2008 Yılına Ait Adli İstatistiklerin Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile İncelenmesi", *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 32(5), 2012, ss.1295-1306.

- Tarıma elverişli arazilerin yaklaşık olarak yarısının nadasa ayrılmış ve atıl durumda bulunuyor olması.

Toplam arazi kullanım alanı 2007 yılında 2.835.041 Dekar iken 2011 yılında 2.764.724 Dekara inmiştir. Nadas'a bırakılan arazide ise 467.922 Dekardan 479.780 Dekara yükseliş söz konusudur¹⁷⁹.

- Gelir seviyesinin düşük olması

Muş ili, 2001 yılı itibari ile kişi başına düşen GSYİH tutarı bakımından hem TRB2 bölgesi ortalamasının hem de ülke ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. İller bazında bir karşılaştırma yapıldığında ise Muş ili 80. sırada yer almaktadır¹⁸⁰.

- İldeki tarım ve hayvancılık işletmelerinin, ekonomik işletmecilik bakımından yeterli büyüklükte olmaması.

Muş ilinde üretilen tarımsal ve hayvansal ürünlerin büyük bir bölümü aile işletmeleri tarafından üretilmektedir. Bu işletmeler, kapasitelerinin küçük olmasından ve modern teknolojiye sahip olamayışlarından ötürü pahalı bir üretim yapmakta olup, düşük verim ve dolayısı ile düşük kar ile çalışmaktadırlar.

- Sermaye göçü nedeni ile il genelindeki tasarruf mevduatı birikimlerinin gerekli yatırımlara yönlendirilememesi

Bölgede yatırım yapma gücüne sahip işadamlarının, özellikle terör sorunu nedeni ile mevcut sermaye birikimlerini farklı bölgelerde değerlendirmeleri, ildeki kalkınma hızının zayıflamasına neden olmaktadır.

3.3.3.3. Muş İlinin Fırsatları

- Yeni teşvik sistemi uygulaması kapsamında Muş iline sağlanan destekler

Muş ili yeni bölge sınıflamasına göre 6. Bölge'de yer almakta olup, desteklenen sektörlerin çeşitliliği, iş gücü maliyetlerinin azaltılması ve finansman olanaklarının genişliği bakımından yeni teşvik uygulaması kapsamında en avantajlı iller arasında yer almaktadır. Asgari sabit yatırım tutarı (500.000 TL) üzerinde olan tüm sektörler Muş

¹⁷⁹ İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, *Faaliyet Raporu*, İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2011, s.16.

¹⁸⁰ DAKA, *TRB2 Bölgesi 2011-2013 Bölge Planı*, DAKA Yay, İzmir 2010, s.26.

ilinin de içinde yer aldığı 6.Bölge’de, bölgesel destek kapsamında değerlendirilmektedir. Bu kapsamda değerlendirilen ve yatırımlara uygulanan diğer destek unsurları ve destek oranları aşağıda yer almaktadır;

Asgari sabit yatırım tutarının üzerindeki tüm Teşvik Belgesi kapsamındaki yatırım malları, İthalat Rejimi Kararı gereğince ödenmesi gereken Gümrük Vergisi’nden muaf tutulacaktır.

Asgari sabit yatırım tutarının üzerindeki Teşvik Belgesi’ne haiz yatırımcılara teşvik belgesi kapsamında yapılacak makine ve teçhizat ithalat ve yerli teslimleri katma değer vergisinden istisna edilecektir.

Yukarıda sayılan desteklere ilaveten 6. Bölge’de yer alan Muş ilinde yapılacak olan sabit yatırım tutarı üzerindeki yatırımlara sağlanan yeni istihdamlar için asgari ücret üzerinden hesaplanacak Gelir Vergisi Stopajı ve Sigorta Primi İşçi Hissesi 10 yıl süreyle terkin edilecektir¹⁸¹.

-Organik tarıma elverişli koşulların mevcut olması

Kırsal alanda toprak ve su kaynaklarının korunması ile biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilmesi için tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan kirliliğin azaltılması gerekmektedir. Özellikle riskli bölgelerde söz konusu kirlilikle mücadelenin en etkili yöntemlerden biri de organik tarım uygulamalarının yaygınlaştırılmasıdır. Uygun arazi ve ekoloji koşullarında organik tarımın geliştirilmesi mümkündür¹⁸². Sağlıklı gıdanın önem kazandığı günümüzde, su ve toprak kaynakları organik tarıma son derece elverişli olan ayrıca arazi ve ekoloji koşullarına da sahip olan Muş ili organik tarım yapılabilmesi bakımından önemli bir potansiyel arz etmektedir.

-Alparslan Üniversitesi’nin kurulmuş olması ile birlikte ticari, ekonomik ve sosyal hayata canlılık kazandırması.

29 Mayıs 2007 Tarihi itibari Eğitim Öğretim hayatına başlayan Muş Alparslan Üniversitesinin kurulması ile birlikte gerek kalifiye eleman eksikliğinin giderilmesi gerekse ilin tüm kesimleri ile bütünleşerek bilim, teknoloji ve kültür hayatına sunacağı katkı

¹⁸¹ Muş Ticaret ve Sanayi Odası, *Muş İli Öncelikli Potansiyel Yatırım Alanlarının Tespiti ve Fizibilite Projesi Çalışması*, Muş Ticaret ve Sanayi Odası, Muş 2013.

¹⁸² Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, *Kırsal Kalkınma Planı*, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.181.

anlamında, ticari, ekonomik ve sosyal hayata canlılık getirmesi ilin kalkınması açısından önem arz etmektedir.

-Ucuz ve Dinamik Emek Arzı

İlin çok genç bir nüfusa sahip olması ve işsizlik oranının Türkiye ortalamasının üzerinde olması yatırımcılar için ucuz insan kaynaklarının temin edilmesi demektir. Ayrıca Muş Valiliği, İş Kurumu İl Müdürlüğü ve Muş Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığınca düzenlenen 200 civarındaki Meslek Edindirme Kursu ile birçok vasıfsız işsiz vasıflı hale getirilmiştir.

-Hayvancılık için çok uygun mera ve çayır alanlarının bulunması

Muş İlinin hayvancılık için uygun çayır mera arazilerine sahip olması hayvancılığın geliştirilmesi için avantaj olarak kabul edilebilir. Mera arazileri il arazi toplamının % 34'ünü teşkil etmektedir.

-İlde yapımı devam eden Alpaslan II barajının yakın zamanda faaliyete geçecek olması

2012 yılında inşaatına başlanan ve 2016 yılında bitirilmesi hedeflenen Alparslan II Barajı'nın tamamlanması ile birlikte 78 bin hektarlık tarım arazisi sulanabilecektir¹⁸³.

3.3.3.4. Muş İlinin Tehditleri

- İlde daha önceleri yaşanmış terör olayları

İlde geçmiş yıllarda yaşanan yoğun terör olayları, yatırım yapmak isteyen girişimcilerin önünde ciddi tehdit oluşturmuştur. Ancak son zamanlarda Hükümetin uygulamış olduğu Barış Süreci'nin başarılı olması halinde söz konusu olayların sona ermesi söz konusu olabilir.

-Muş iline kayıt dışı, kaçak malların girişi

Sınırların yetersiz denetimi nedeniyle kaçak yollarla ülkeye kaçak hayvan ve et girişi olmakta ve beraberinde ciddi hastalık etkenleri taşınarak hayvancılık için ciddi tehdit oluşturmaktadır. Muş ilini de ekonomik açıdan olumsuz etkileyen söz konusu

¹⁸³ İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, *Faaliyet Raporu*, İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2011, s.15.

kaçakçılık faaliyetleri ile beraber bazı ilaçların ve aşuların ithal müsaadesi olmaksızın kaçak yollarla ülkeye dolayısıyla Muş'a sokulması nedeniyle hiçbir kontrole tabi tutulmayan bu tür ilaç ve aşular hayvan varlığı için büyük bir risk oluşturmaktadır.

-Muş'ta tarımın geleneksel usullerle yapılması

Geleneksel tarımda topraktan olabildiğince faydalanma gayreti ve hatalı toprak işleme metotları neticesinde, toprak canlılığını yitirmekte, erozyonlara maruz kalmakta, su kaynakları kirlenmekte ve gereğinden fazla işgücü, zaman ve yakıt tüketimine neden olarak çevre kirlilikleri meydana gelmektedir. Hatalı ve gereğinden fazla toprak işleme ile bitkilerden uzaklaştırılan kimyasal gübre ve ilaçlar yıkanma sonucu su kaynaklarını kirlenmektedir. Uygun olmayan toprak işleme ve sulama tekniklerinin bir arada kullanılması sonucu oluşan toprak erozyonu, toprak ve çevre kirliliğinde ilk sırayı almaktadır¹⁸⁴.

-Bölgesel kalkınma planları oluşturulurken bölgenin durumunun dikkate alınmaması

Türkiye'de uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikalarını incelediğimizde, söz konusu politikaların çoğunlukla ulusal düzeyde hazırlandığını, bölgedeki ilgili paydaşların yeterli oranda katılımının gerçekleşmediğini ve kalkınma planları oluşturulurken bölgenin önceliklerinin göz önüne yeterince alınmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Muş ilinin Sosyo-Ekonomik problemlerinin tespiti anlamında da doğru yaklaşımların sergilenemediğine şahit olmaktadır.

-İlin gelişmiş büyük kentlere uzak noktada bulunması

İlin, gelişmiş büyük kentlere uzak noktada bulunması özellikle hammadde temininde ciddi sıkıntılara yol açmaktadır. Ayrıca nakliye maliyetlerinin yüksek olması fiyatların artmasına ve dolayısı ile firmaların rekabet edebilme gücünü zayıflatmaktadır.

-Mevcut kirlenmemiş doğanın korunamaması

Muş'ta uygulanan geleneksel tarım yöntemi, hatalı ve gereğinden fazla toprak işleme ile bitkilerden uzaklaştırılan kimyasal gübre ve ilaçların, yıkanma sonucu, başta tatlı su kaynakları olmak üzere ekosisteme kalıcı zararlar vermesine yol açmaktadır. Ayrıca

¹⁸⁴Ekolojik Tarım Organizasyonu Derneği, Erişim tarihi 01 Haziran 2013, <http://www.eto.org.tr/?p=564>.

uygun olmayan toprak işleme ve sulama tekniklerinin bir arada kullanılması sonucu oluşan toprak erozyonu, toprak ve çevre kirliliğinde ilk sırayı almaktadır¹⁸⁵.

-İlin genel sosyal yapısının feodal yapıda olup, sermaye birlikteliğinin sağlanamaması

Aşiret, bünyesinde bulunan kişilere, fiziksel güvenlik ile beraber sahip olunan arazi, hayvan sürüleri ve meraların korunmasına yönelik alansal güvenlik de sunar. Kısaca aşiret, pazar dinamiklerinin gelişmemiş olduğu ortamlarda koruyucu bir şemsiye işlevini görür.

Muş'un Feodal toplumsal yapılanması içerisinde aşiret yapısı önemli bir yer tutmakta ve bir güç kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak söz konusu aşiretçilik, üretim için işbirliğini ve işbölümünü dolayısıyla sermaye birlikteliğini sağlayamamakta ve bu nedenle pazar güçleri karşısında işlevini ve gücünü yitirmektedir¹⁸⁶.

3.4. MUŞ İLİNİN SWOT MATRİSİ

SWOT analizi, bir organizasyonun iç güçlü yönlerini ve zayıflıklarını, dış fırsatlar ve tehditlerle eşleştiren bir stratejik planlama aracıdır. SWOT analizi ile yöneticiler; güçlü yönleri, zayıflıkları, fırsatları ve tehditleri dikkatlice incelediklerinde organizasyonel başarıyı sağlayacak olan yararlı stratejiler geliştirebilirler. SWOT analizinde incelenecek olan iç güçlü yönler ve zayıflıklar ile dış fırsatlar ve tehditler bir matrisle yerleştirilmektedir.

SWOT matrisi, sistemin iç ve dış faktörlerinin analiz edilmesi sonucunda ortaya bir stratejik görüşün ortaya çıktığı bir aşamadır. Matrisin ilk sütununu SWOT analizinin ilk aşamasında belirlenen sisteme ilişkin fırsatlar ve tehditler, ilk satırını ise aynı aşamada elde edilen sistemin güçlü ve zayıf yanları oluşturur. Bu matrisin incelenerek stratejik görüşün oluşturulması ise, ilk satır ve sütunda yer alan parametrelerin birbirleri ile ilişkili olarak analiz edilmesi ile mümkün olur¹⁸⁷.

¹⁸⁵ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, *Kırsal Kalkınma Planı*, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.177.

¹⁸⁶ Meclis Doğu ve Güneydoğu Araştırma Komisyonu, *Doğu ve Güneydoğu Raporu*, 1999, s.2, Erişim Tarihi 02 Haziran 2013, <http://file.setav.org/Files/Pdf/chp-kurt-raporu.pdf>.

¹⁸⁷ A.Özgür Doğru, Deniz Uçar, *CBS Projelerinin Stratejik Planlaması ve SWOT Analizinin Yeri*, 10. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, (Sunulmuş bildiri), Ankara 2005, s.4.

Tablo 3.11. SWOT Matrisi(2005)

	Güçlü Yönleri	Zayıflıkları
Fırsatları	S-O Stratejileri	W-O Stratejileri
Tehditleri	S-T Stratejileri	W-T Stratejileri

Kaynak: Uçar ve Doğru, 2005

SWOT Matrisi, kavramsal olarak dört farklı strateji, taktik ve eylem alternatifi sunmaktadır. Uygulamada bu stratejilerin bazıları kesişmekte ve uyum içinde birlikte uygulanabilmektedir. Bu stratejiler ise:

-WT Stratejisi: WT stratejisinin amacı zayıflıkları ve tehlikeleri asgari düzeye indirmektir. Bu amaçla zayıflıklar ve tehditler göz önünde bulundurularak bunların üstesinden gelebilecek stratejiler oluşturulur.

-WO Stratejisi: WO stratejisi zayıflıkları minimize edip fırsatları maksimize etmeyi hedefler. Dış fırsatlardan yararlanarak mevcut zayıflıkları ortadan kaldıracak yeni stratejiler oluşturulur.

-ST Stratejisi: Bu strateji organizasyonun dış çevredeki tehditlerle başa çıkacak olan güçlü yönler üzerine kurulmuştur. Amaç güçlü yönlerden maksimum oranda yararlanırken dış tehlikeleri minimize etmektir.

-SO Stratejisi: Bu stratejide üstünlükler ve fırsatlar bir araya getirilerek büyüme olanakları aranır. SO stratejisi hem gücü hem de fırsatları en iyi yapmayı hedefleyen stratejidir¹⁸⁸.

Aşağıdaki SWOT matrisinde, Muş ili ile ilgili; **WT**– zayıflıklar ve tehditler göz önünde bulundurularak, bunların üstesinden gelebilecek stratejiler, **WO**– dış fırsatlardan yararlanarak mevcut zayıflıkları ortadan kaldıracak yeni stratejiler, **ST**– güçlü yönlerden maksimum oranda yararlanırken dış tehditleri minimize etme stratejileri ve **SO**– organizasyonun mevcut güçlü yönleri kullanılarak tüm dış fırsatlardan yararlanmayı sağlayacak stratejilerin özeti bulunmaktadır.

¹⁸⁸ Cebecioğlu, ss.101-106.

Tablo 3.12. Swot Matrisi

SWOT (TOWS) MATRİSİ	GÜÇLÜ YÖNLER S(STRENGTHS)	ZAYIF YÖNLER W(WEAKNESSES)
<p>FIRSATLAR(OPPORTUTIES)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Yeni teşvik sistemi uygulaması kapsamında Muş iline sağlanan destekler ▪ Organik tarıma elverişli koşulların mevcut olması ▪ Alparslan Üniversitesi' nin kurulmuş olması ticari ekonomik ve sosyal hayatı canlandırmaktadır ▪ Ucuz ve Dinamik Emek Arzı ▪ Hayvancılık için çok uygun mera ve çayır alanlarının bulunması ▪ İlde yapımı devam eden Alpaslan II barajının yakın zamanda faaliyete geçecek olması 	<p>SO STRATEJİLERİ</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Yeni teşvik sistemi uygulaması kapsamında ilde kurulacak et ve et ürünleri işletmelerinin ihtiyaç duyacağı hayvan varlığı talebi karşılayacak düzeydedir. ▪ İlde bulunan verimli ovalar, toprak yapısı ve organik tarıma elverişli koşulların mevcut olması ayrıca ilde yapımı devam eden Alpaslan II barajının yakın zamanda faaliyete geçecek olması farklı türde ürünlerin yetiştirilmesini ve Yeni teşvik sistemi uygulaması kapsamında orta ve büyük ölçekli tarım işletmelerinin kurulmasını sağlayabilir. ▪ İlin kara yolu, Hava yolu ve Demir yolu ulaşım imkânlarına sahip olması başta organik ürünler olmak üzere diğer tüm ürünlerin ulusal ve uluslar arası piyasalarda pazarlara sunulmasını sağlayabilir. ▪ İlin arazi yapısı ve iklim koşullarının uygun olması, ilde kış ve doğa sporlarına yönelik uluslararası standartlarda tesislerin yapılmasını teşvik edebilir. 	<p>WO STRATEJİLERİ</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Yeni teşvik sistemi ve diğer destekler ile ilde bulunan küçük ölçekli tarım işletmeleri ekonomik işletmecilik bakımından yeterli büyüklükteki işletmelere dönüştürülmelidir. ▪ Alparslan Üniversitesi'nin kurulmuş olması Sanayicinin ihtiyaç duyacağı kalifiye eleman açığını kapatacak, ticari ekonomik ve sosyal hayatı canlandıracaktır. ▪ İlde yeni teşvik sistemi ve diğer destekler kapsamında, et ve et ürünleri işleme ve entegre tesislerinin kurulması, dışarıya canlı olarak pazarlanan ve katma değeri düşük olan hayvanların söz konusu tesislerde işlenerek, istihdam ve karlılık açısından katma değerinin daha yüksek hale gelebileceği düşünülmektedir. ▪ İlde yapımı devam eden Alpaslan II barajının yakın zamanda faaliyete geçecek olması sulanamayan %59'luk arazinin büyük kısmının sulanmasını sağlayacaktır

Tablo 3.12 (Devamı)

<u>TEHDİTLER-T(THREATS)</u>	<u>ST STRATEJİLERİ</u>	<u>WT STRATEJİLERİ</u>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ İlde daha önceleri yaşanmış terör olayları ▪ Muş iline kayıt dışı, kaçak malların girişi ▪ Muşta tarımın geleneksel usullerle yapılması ▪ Bölgesel kalkınma planları oluşturulurken bölgenin durumunun dikkate alınmaması ▪ İlin gelişmiş büyük kentlere uzak noktada bulunması ▪ Mevcut kirlenmemiş doğanın korunamaması ▪ İlin genel sosyal yapısının feodal yapıda olup, sermaye birlikteliğinin sağlanamaması 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Suç oranının en düşük olduğu illerimizden biri olan Muş ilinde daha önceleri yaşanmış olan terör olaylarının meydana getirdiği kötü imaj ilde var olan potansiyeli ortaya koyacak tanıtım faaliyetleri ile silinmelidir. ▪ Uygulanan teşvik ve tarımsal destekler kapsamında geleneksel tarım uygulamalarından modern tarıma geçiş sağlanmalıdır ▪ İl tarım topraklarında oluşan erozyon ve kirlenmemiş doğanın korunmasına yönelik tedbirlerin biran önce alınması gerekir. ▪ İlin gelişmiş büyük kentlere uzak noktada bulunması nedeni ile var olan hava,kara veya demiryolu taşımacılığı ile bölgeye nispeten daha yakın olan orta doğu ülkeleri pazarlarına girilebilir. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Yaklaşık olarak yarısının nadasa ayrıldığı ve atıl durumda bulunduğu tarıma elverişli arazilere tarımın geleneksel usullerle yapılması yerine modern tarım uygulamalarına geçilerek maximum oranda ekim yapılmalıdır. ▪ Bölgesel kalkınma planları oluşturulurken bölgenin durumu dikkate alınmalı, bölgenin gerçekleri doğrultusunda adımlar atılmalıdır. Ayrıca Teşvik ve desteklerde bölge ve hedef grup profiline uygun araçlar kullanılmalıdır (doğrudan destek, teknik destek, faiz desteği vb.). ▪ Sermaye göçü nedeni ile sanayi yatırımlarına yönlendirilemeyen il genelindeki tasarruf mevduatı birikimleri, terör ve güvenlik sorunlarına ilişkin gerekli tedbirlerin alınmasıyla beraber alt yapı sorunları çözülerek il sanayi yatırımlarına yönlendirilmelidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Muş ili ekonomisinin temelini, tarihinin her döneminde tarım ve tarımın alt sektörü olan hayvancılık oluşturmuştur. İl ekonomisinin tarıma dayalı, kapalı ve durağan yapısı, Cumhuriyet döneminde, 1950'li yıllarla birlikte, özellikle de 1970'lerden sonra büyük ölçüde kırılmış olmasına rağmen bugün de bu özelliğini korumaktadır.

Muş İlinde tarım sektörü, kırsal kesim insanının yüzde 80 – 90'ının temel geçim kaynağıdır. Gelir ve istihdam yönünden çok önemli bir potansiyele sahip olan tarım sektörü hem ülke hem de Muş ili için çok önemli bir sektördür

İşgücünün sektörel dağılımına bakıldığında, Muş ili ekonomisinde tarım sektörünün önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. İl genelinde iktisaden faal olan nüfusun % 83,2 gibi önemli bir kısmı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Ayrıca bucak ve köylerde istihdam edilenlerin % 77,6'sı tarım sektöründe çalışmaktadır.

Muş İli, sanayileşme göstergeleri bakımından ise son sıralarda yer alan bir ilimizdir. Sanayileşmedeki geriliğin temel nedenleri; tarıma dayalı kapalı ekonominin uzun yıllar hâkim olması, sermaye birikiminin olmaması, girişimci kültürünün yetersizliği, iklim koşulları ve yeraltı kaynaklarının kısıtlı oluşudur. Ancak, son yıllarda özel sektör tarafından özellikle tarımsal sanayi alanında küçük çaplı sanayi tesisleri kurulmaya başlanmıştır. Bu işletmelerin çeşitli teşvik unsurlarıyla desteklenmesi halinde, ilde sanayinin gelişmesine önemli katkısı olabilir.

Bu kapsamda, yaptığımız SWOT Analizi sonucunda oluşturulan SWOT matrisi ile ilin kalkınmasına katkıda bulunması düşünülen strateji uygulamaları aşağıda sıralanmıştır.

Yeni teşvik sistemi uygulaması kapsamında, ilde kurulacak et ve et ürünleri işletmelerinin ihtiyaç duyacağı hayvan varlığı, talebi karşılayacak düzeydedir. Yeni teşvik sistemi ve diğer destekler ile ilde bulunan küçük ölçekli hayvancılık işletmeleri ekonomik işletmecilik bakımından yeterli büyüklükteki işletmelere dönüştürülmelidir. Ayrıca yine söz konusu destekler kapsamında, küçük ölçekli tarım işletmeleri de işletmecilik bakımından yeterli büyüklükteki işletmelere dönüştürülmelidir.

İlin arazi yapısı ve iklim koşullarının uygun olması, ilde kış ve doğa sporlarına yönelik uluslararası standartlarda tesislerin yapılmasını teşvik etmelidir.

Suç oranının en düşük olduğu illerimizden biri olan Muş ilinde daha önceleri yaşanmış olan terör olaylarının meydana getirdiği kötü imaj ilde var olan potansiyeli ortaya koyacak tanıtım faaliyetleri ile silinmelidir.

İlde yeni teşvik sistemi ve diğer destekler kapsamında, et ve et ürünleri işleme ve entegre tesislerinin kurulması, dışarıya canlı olarak pazarlanan ve katma değeri düşük olan hayvanların söz konusu tesislerde işlenerek, istihdam ve karlılık açısından katma değerinin daha yüksek hale gelebileceği düşünülmektedir.

Uygulanan teşvik ve tarımsal destekler kapsamında geleneksel tarım uygulamalarından modern tarıma geçiş sağlanmalıdır.

İlin gelişmiş büyük kentlere uzak noktada bulunması nedeni ile var olan hava, kara veya demiryolu taşımacılığı ile bölgeye nispeten daha yakın olan orta doğu ülkeleri pazarlarına girilmelidir.

Yaklaşık olarak yarısının nadasa ayrıldığı ve atıl durumda bulunduğu tarıma elverişli arazilere, tarımın geleneksel usullerle yapılması yerine modern tarım uygulamalarına geçilerek maximum oranda ekim yapılmalıdır.

Bölgesel kalkınma planları oluşturulurken bölgenin durumu dikkate alınmalı, bölgenin gerçekleri doğrultusunda adımlar atılmalıdır. Ayrıca Teşvik ve desteklerde bölge ve hedef grup profiline uygun araçlar kullanılmalıdır (doğrudan destek, teknik destek, faiz desteği vb.).

Sermaye göçü nedeni ile sanayi yatırımlarına yönlendirilemeyen il genelindeki tasarruf mevduatı birikimleri, terör ve güvenlik sorunlarına ilişkin gerekli tedbirlerin alınmasıyla beraber alt yapı sorunları çözülerek il sanayi yatırımlarına yönlendirilmelidir.

Ayrıca il tarım topraklarında oluşan erozyon ve kirlenmemiş doğanın korunmasına yönelik tedbirlerin biran önce alınması gerekir.

Tarımsal faaliyetlerini sürdüren küçük işletmeler için organik tarım fırsata dönüştürülebilir. Ayrıca organik tarım ürünlerine artan talebe bağlı olarak organik tarım üreticilerinin gelirlerinde artış ve istikrar sağlanması, Muş ilinin kalkınma seviyesinin yükselmesinde önemli rol oynayabilir.

Sonuç olarak Muş İlinin ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlayacak öncelikli sektörün hayvancılık sektörü olduğu daha sonra hayvancılığı destekleyen tarımsal faaliyetler ve ardından sanayiye dayalı tarımsal ürünlerin üretiminin artırılması gerektiğini düşünmekte ayrıca tarım ve hayvancılığın ağırlıklı olarak geleneksel yöntemlerle yapılmasından dolayı verimin düşük olması, bu nedenle sektörde üretim ve verim artışının sağlanabilmesi için, modern yöntem ve tekniklerin uygulanması gerektiği görüşünü taşımaktayız.

Bu kapsamda Muş ilinin sosyo – ekonomik gelişmişlik sıralamasındaki yerine bakılarak değerlendirilmesinden ziyade, var olan potansiyeli ile gelir kaynağı bir il olma pozisyon ve imkânına sahip olduğunu görebilmek gerekir. Tarım ve hayvancılıktaki potansiyeli, iklimin doğurduğu yayla florası özellikle hayvancılık sektörünü gerekli kılmakta ancak bu zenginlik potansiyeli kullanılamamakta ve değerlendirilememektedir. Söz konusu potansiyelin kullanılabilmesi halinde, ileriki dönemlerde ilin bir cazibe merkezi haline gelmesinin önü açılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Açcı, Y., *Hatay İlinin Sosyo- Ekonomik Yapısı ve Gelişme Potansiyeli*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2008.
- Akpınar, R., *Bölgesel Gelişme Politikalarında Yaşanan Değişim: Yeni Bölgeselleşme Paradigması ve Uygulamaları*, 2004, Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2013, <http://www.kentli.org/makale/akpinar.htm>.
- Akpınar, R., Taşcı K., Özsan M. Emin, *Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2011, 101-104.
- Aktakas, B. Gül, *Bölgesel/Yerel Kalkınma, Bölgesel Gelişme İçin Bir Model*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2006.
- Aktan, Coşkun C., *2000'li Yıllarda Yeni Yönetim Teknikleri (2) Stratejik Yönetim*, TÜGİAD Yayınları, İstanbul 1999.
- Arı, F. Aylan, *Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Yeni Dinamikler*, Derin Yayınları, İstanbul 2006.
- Asi, H., *Muş İlinin Ekonomik ve Sosyal Gelişmesinde Tarım Sektörünün Yeri ve Önemi*, (Yayımlanmış Uzmanlık Tezi), İçişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2012, s.233.
- BDDK, *Yıllar İtibariyle Muş İli Toplam Banka Mevduatının Gelişimi*, Erişim Tarihi: 20 Ocak 2013, www.bddk.gov.tr.
- Berber, M., *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, (Dördüncü Baskı), Derya Kitabevi Yayınları, Trabzon 2011, 8-9.
- Cebecioğlu, C., *Swot Analizi ve Bir İşletme Üzerine Uygulaması*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze 2006.
- Chang, Hsu, H., Huang Wen C., (2006) "Application of a quantification SWOT analytical method", *Journal Mathematical and Computer Modelling*, (43), Taiwan 2006, 158-169, Erişim Tarihi: 1 Mart 2013, www.sciencedirect.com.

- Çelik, N., Murat G., “Sayısallaştırılmış SWOT Analizi İle Bartın ilinin Ekonomik Yapısını Değerlendirme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 2009, 199-212.
- DAKA, *TRB2 Bölgesi Mevcut Durum Analizi Nüfus ve Kentleşme*, DAKA Yay., Ankara 2010.
- DAKA, *TRB2 Bölgesi 2011-2013 Bölge Planı*, DAKA Yay, İzmir 2010.
- DAKA, *TRB2 Bölgesi 2011-2013 Bölge Planı*, DAKA Yay, İzmir 2010.
- DAKA, *TRB2 Bölgesi 2011-2013 Bölge Planı*, DAKA Yay, İzmir 2010.
- Dinçer B., Özaslan M., *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, DPT Yay., Ankara 2003, Yay. No:2671.
- Dinçer, Ö., *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, (3. Basım), Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 1998, s.204.
- Dinler, Z., *Bölgesel İktisat*, Etkin Kitabevi Yayınları, Bursa 2001.
- Doğan, A., “Sivas İli Ekonomisinin Makro-Ekonomik Göstergeler Açısından Türkiye ve İç Anadolu Bölgesindeki Yeri”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, Karaman 2007.
- Doğru, A.Özgür, Uçar D., “CBS Projelerinin Stratejik Planlaması ve SWOT Analizinin Yeri”, *10. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, (Sunulmuş bildiri), Ankara 2005.
- DPT, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yay., Ankara 2000, s.7.
- Durgun, A., *Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü:İsparta Örneği*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006.
- Dyson, Robert G., “Strategic Development and SWOT Analysis At The University of Warwick”, *European Journal of Operational Research*, (152), U.K. 2004, p.632. Erişim Tarihi: 1 Mart 2013, www.citeseerx.ist.psu.edu.com.
- Ekolojik Tarım Organizasyonu Derneği, Erişim Tarihi: 01 Haziran 2013, <http://www.eto.org.tr/?p=564>.
- Ersungur, Ş., Mustafa, *Bölgesel İktisat*, Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, Erzurum 2005, Yayın no:219.

- Etikan, İ., Erkorkmaz Ü., ‘‘Türkiye’de 81 İlde, Şahsa ve Mala Karşı İşlenen Suçlarda 2008 Yılına Ait Adli İstatistiklerin Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile İncelenmesi’’, *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 32(5), 2012, 1295-1306.
- Fırat Üniversitesi, *Muş İl Gelişim Planı Taslağı*, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2006.
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, *İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi, Muş İli Tarım Master Planı*, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Muş 2004, 92-94.
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, *Muş ili Tarımsal Yatırım Rehberi*, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ankara 2013, 8-9.
- Gündüz, A., Yılmaz, *Bölgesel Kalkınma Politikası*, (Birinci Baskı), Ekin Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.
- Güngördü, E., *Coğrafi Mekanda Planlama ve Kalkınma İlişkisi*, Nobel Akademik Yayınları, Ankara 2012.
- Halla, F. , ‘‘A SWOT Analysis of Strategic Urban Development Planning: The Case of Dar es Salaam City in Tanzania’’, *Habitat International*, 31(1), Tanzania 2007, 130–142.
- Hasanoğlu, M., Aliyev Z., ‘‘Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları’’, *Sayıştay Dergisi*, (60), Ankara 2006.
- Houben, G., Lenie K., Vanhoof K., ‘‘A knowledge-based SWOT-Analysis System as an Instrument For Strategic Planning In Small And Medium Sized Enterprises’’, *Journal Decision Support Systems*, (26), Belgium 1999, 125-135, Erişim Tarihi: 1 Mart 2013, www.cuaed.unam.mx./puel.
- Hoşgörür, V., Gezgin G., ‘‘Ekonomik ve Sosyal Kalkınmada Eğitim’’, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Elektronik Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 2005, Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2012, http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_II/vural_hosgor.doc.
- Hubbard, C., Gorton M., ‘‘Structural Change in Europe’s Rural Regions – Farm Livelihoods Between Subsistence Orientation, Modernization and Non-farm Diversification’’, *IAMO Studies Series*, (49), 2009, 91-112.
- Hummelbrunner, R., Lukesch R., ‘‘Systemic Instrument for Regional Development’’, *ÖAR Regionalberatung GmbH*, Graz 2002, pp.3-4, Erişim Tarihi: 3 Haziran 2013, <http://www.mesonrw.de/toolkit/Downloads/Systemic%20Instruments.doc>.

- Illeris, S., "An Inductive Theory of Regional Development" *Papers in Regional Science*, 72(2), 1993, 113-134.
- Kalkınma Bakanlığı, *TRB2 Bölgesi 2011 – 2013 Bölge Planı*, Kalkınma Bakanlığı Yay., Ankara 2011.
- Karakaş, D., Nur, *Kalkınmada Öncelikli Yörelere Uygulaması: Zonguldak Örneği*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2005.
- Kargı, N., "Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye'nin Bölgesel Politika Analizi", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1(3), 2009, 36-37.
- Kaya, A., *Türkiye'de Bölgesel Net Mali Yansıma*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2009/395, Ankara 2009.
- Keskin, H., Sungur O., "Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye'de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:21, 2010, 271-293.
- Kırklareli Üniversitesi, *2010 Yılına Girerken Kırklareli İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (1.Basım), Kırklareli Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Belediye Belgeli Tesis İstatistikleri*, Erişim Tarihi: 17 Şubat 2013, www.kultur.gov.tr.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, *İşletme Belgeli Tesis İstatistikleri*, Erişim Tarihi: 15 Şubat 2013, www.kultur.gov.tr.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Turizm Belgeli Tesis İstatistikleri*, Erişim Tarihi: 13 Şubat 2013, www.kultur.gov.tr.
- Lall, V., Somik., "Infrastructure and Regional Growth, Growth Dynamics and Policy Relevance for India", *The Annals of Regional Science*, 41(3), 2007, 581-601.
- Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, *Yıllar İtibarı İle Muş İli ve Türkiye Vergi Gelirleri*, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2013, www.portal.muhasebat.gov.tr.
- Martin, R., *Institutional Approaches in Economic Geography*, Sheppard, E. ve T.J.Barnes (der.), A Companion to Economic Geography, Blackwell Publishing, Oxford 2003, 187-201.

- Martin, R., Sunley P., “Slow Convergence? Post Neo-Classical Endogenous Growth Theory and Regional Development”, *Economic Geography*, (74), 1998, 201-227.
- Meclis Doğu ve Güneydoğu Araştırma Komisyonu, *Doğu ve Güneydoğu Raporu*, 1999, s.2, Erişim Tarihi 02 Haziran 2013, <http://file.setav.org/Files/Pdf/chp-kurt-raporu.pdf>.
- Medhurst, J., Martin., *A Thematic Evaluation of the Contribution of Structural Funds to Sustainable Development: Methods and Lessons*, UK. 2003, 12-13
- Muş Alparslan Üniversitesi Rektörlüğü, *Briefing Dosyası*, Muş Alparslan Üniversitesi Rektörlüğü, Muş 2011.
- Muş İl Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü, *Briefing Dosyası*, Muş İl Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü, Muş 2012.
- Muş İli Devlet Demir Yolları Müdürlüğü, *Briefing dosyası*, Muş İli Devlet Demir Yolları Müdürlüğü, Muş 2011.
- Muş İli Devlet Hava Meydanları İşletmesi Müdürlüğü, *Briefing Dosyası*, Muş İli Devlet Hava Meydanları İşletmesi Müdürlüğü, Muş 2011.
- Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, *Faaliyet Raporu*, Muş İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Muş 2011.
- Muş İl Mahalli İdareler Müdürlüğü, *Briefing Raporu*, Muş İl Mahalli İdareler Müdürlüğü, Muş 2011.
- Muş İl Milli Eğitim Müdürlüğü, *Briefing Dosyası*, Muş İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Muş 2011.
- Muş İl Orman İşletme Müdürlüğü, *Briefing Dosyası*, Muş İl Orman İşletme Müdürlüğü, Muş 2011.
- Muş İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği, *Briefing Dosyası*, Muş İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği, Muş 2011.
- Muş İl Sağlık Müdürlüğü, *Briefing Dosyası*, Muş İl Sağlık Müdürlüğü, Muş 2011.
- Muş SGK İl Müdürlüğü, *Briefing Dosyası*, Muş SGK İl Müdürlüğü, Muş 2011.
- Muş Ticaret ve Sanayi Odası, *Muş İli Öncelikli Potansiyel Yatırım Alanlarının Tespiti ve Fizibilite Projesi Çalışması*, Muş Ticaret ve Sanayi Odası, Muş 2013.
- Muş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Muş Kültür ve Turizm Rehberi*, Akademi Ajans ve Matbaacılık, İstanbul 2006, Sayı: 3, 6-38.

- Muş Valiliği, İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, *İl Yatırım Programı*, Muş Valiliği, İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, Muş 2011.
- OECD, “How Regions Grow?”, *Policy Brief*, Mart 2009, s.2, Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2013, <http://www.oecd.org/regional/42446805.pdf>.
- OECD, *Regional Development*, Directorate for Public Governance and Territorial Development, 2009, Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2013, http://www.oecd.org/gov/regional_policy/regionaldevelopment.htm.
- Oral, O., İbrahim., *Ardahan İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Analizi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, 102-103.
- Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, *Osmaniye İli Swot Analizi*, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Osmaniye 2009.
- Özel, M., “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Bölgelerarası Dengesizlik ve Yeni Yönetmelik Birim Arayışları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (64-1).
- Özmen F., *Yeni Bölgecilik Anlayışı ve Kalkınma Ajansları*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2004.
- Öztürk, N., *Türkiyede Bölgesel Kalkınma ve Güney Doğu Anadolu projesi*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2001, 110-112.
- Özyücel, M., *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2008.
- Paksoy, S., Aydoğdu M., “Bölgesel Kalkınmada Girişimciliğin Geliştirilmesi: Gap-Gidem Örnekleri ”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, (5:1), 2010.
- Peck, J., *Places of Work*, Sheppard, E. ve T.J. Barnes (der.), A Companion to Economic Geography, Blackwell Publishing, Oxford 2003, 133-148.
- Pereira, A., Marvao, Sagales O. Roca, “Public Capital Formation and Regional Development in Spain”. *Review of Development Economics*, 3(1), 1999, 289-293.

- Reinsberg, K., Wolz A., ‘‘Development of Socio-Economic And Agricultural Structures in Selected Rural Regions in the New German Bundesländer After the German Unification’’, *IAMO Scarled Project*, (68), 2012, 22-27.
- Sanayi Genel M¼d¼rl¼g¼, *Muş İli Sanayi ve Ticaret Durum Raporu*, Sanayi Genel M¼d¼rl¼g¼, Ankara 2012, 338-342.
- Serhat Kalkınma Ajansı, *Kars’ın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*, Serhat Kalkınma Ajansı Yayınları, Kars 2012, 128.
- Seyidoğlu, H., *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulamaları*,(Onbeşinci Baskı), G¼zem Yayınları, İstanbul 2003.
- Stohr, W., ‘‘Development from Below: The Bottom-up and Periphery-inward Development Paradigm’’, *Interdisziplinaires Institut f¼r Raumordnung*, London 1981, 1-54.
- Stoker, G., ‘‘Governance as Theory: Five Propositions’’, *International Social Science Journal*, No:155, 1998.
- Sunley, P., *Urban and Regional Growth*, Sheppard, E. and T.J. Barnes (der.), A Companion to Economic Geography, Blackwell Publishing, 2003 Oxford, 187-201.
- Taylor, J., Wren C., ‘‘U.K Regional Policy: An Evaluation’’, *Regional Studies*, 31(9), 1997, 835-848.
- TCK. 17. B¼lge M¼d¼rl¼g¼, *Brifing Dosyası*, T.C.K. 17. B¼lge M¼d¼rl¼g¼, Muş 2011.
- T¼İK, *Bitkisel Üretim İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2012, www.tuik.gov.tr .
- T¼İK, (2011), Erişim tarihi: 10 Haziran 2012, www.tuik.gov.tr.
- T¼İK, (2011), Erişim tarihi: 15 Haziran 2012, www.tuik.gov.tr.
- T¼İK, *ADNK Sistemi*, Erişim tarihi: 20 Haziran 2012, www.tuik.gov.tr.
- T¼İK, (2011), *ADNK Sistemi*, Erişim tarihi: 25 Haziran 2012, www.tuik.gov.tr.
- T¼İK, *B¼lgesel İstatistikler*, Erişim tarihi: 30 Haziran 2012, www.tuik.gov.tr.
- T¼İK, (2010), Erişim tarihi: 01 Ağustos 2012, www.tuik.gov.tr.
- T¼İK, (2010), *B¼lgesel İstatistikler*, Erişim tarihi: 02 Ağustos 2012, www.tuik.gov.tr.
- T¼İK, (2010), *B¼lgesel İstatistikler*, Erişim tarihi: 05 Ağustos 2012, www.tuik.gov.tr.
- T¼İK, (2011), *ADNK Sistemi*, Erişim tarihi: 10 Ağustos 2012, www.tuik.gov.tr.
- T¼İK, (2010), *B¼lgesel İstatistikler*, Erişim tarihi: 12 Ağustos 2012, www.tuik.gov.tr.

- TÜİK, (2010), *Bölgesel İstatistikler*, Erişim tarihi: 20 Ağustos 2012, www.tuik.gov.tr.
- TÜİK, (2011), *ADNK Sistemi*, Erişim tarihi: 30 Ağustos 2012, www.tuik.gov.tr.
- TÜİK, (2010), *Bölgesel İstatistikler*, Erişim tarihi: 18 Kasım 2012, www.tuik.gov.tr.
- TÜİK, Erişim tarihi: 24 Kasım 2012, www.tuik.gov.tr.
- TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim tarihi: 10 Şubat 2013, www.tuik.gov.tr.
- TÜİK, *Hayvancılık İstatistikleri Veri Tabanı*, Erişim tarihi: 05 Ocak 2013, www.tuik.gov.tr.
- Türkiye Bankalar Birliği, *İllere ve Bölgelere Göre Bilgiler*, Erişim Tarihi: 30 Ocak 2013, www.tbb.org.tr.
- Yüceyılmaz, H., *Avrupa Birliği Sürecinde Bölgesel Gelişmeler ve Kalkınma Ajansları*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.
- Zhang, X., Ming, ‘‘Research on The Development Strategies of Rural Tourism in Suzhou Based on SWOT Analysis’’, *Energy Procedia*, (16), China 2012, 1295 – 1299.
- Zorzoliu, R., ‘‘Regional and Sustainable Development in Italy (As a Member of EU)’’ *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, (58), Romania 2012, 514 – 552.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mehmet Barış ASLAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Bingöl-01.01.1974
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	-
İş Deneyimi	
Stajlar	Mali Müşavirlik Resmi Stajyerliği
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	Öğretim Görevlisi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Programlar MYO
İletişim	
E-Posta Adresi	mbaris_as@hotmail.com
Tarih	26.05.2013